

kleio

Tijdschrift van de vereniging
van docenten in geschiedenis
en staatsinrichting in Nederland
(VGN)

33e jaargang nr. 10 december

1992

met o.a. artikelen
over Fritz Behrendt, een
excursie naar de slagvelden
rond Ieper, de Derde Wereld in
geschiedenismethoden en de basisvorming

VGN

**Vereniging van docenten in geschiedenis en staatsinrichting
in Nederland**

Algemeen Bestuur

Mw. J. van der Leeuw-Roord,
*voorzitter (externe contacten,
examenbureau/CEVO, vrouwen-
geschiedenis),*
Louise Henriettestraat 16,
2595 TH Den Haag.
Tel. 070 - 38 24 872/38 53 669.

Mw. T. Perdeck-Schimmel,
*vice-voorzitter (contacten met
historische verenigingen, congres-
sen, didactische activiteiten),*
Timorstraat 27,
3818 CK Amersfoort.
Tel. 033 - 61 50 97.

Mw. H. Budé-Janssens, *1e secreta-
ris (externe correspondentie, VO,
publiciteit),* Patrijsslaan 12a,
2261 ED Leidschendam.
Tel. 070 - 32 77 923.

Mw. H.J.C. van Herwaarden-
Rijlaarsdam, *2e secretaris
(interne contacten, notulen,
Hoger Onderwijs),* Postbus 360,
2920 AJ Krimpen a/d IJssel.
Tel. 01807 - 12 298.

J. Schopman, *penningmeester
(financiën, ledenwerving),* Jozef
Israëlsstraat 58, 6521 MZ
Nijmegen. Tel. 080 - 22 47 69.

F.R. Kat (*buitenlandse contacten,
Atlantische Onderwijscommissie,
studiereizen),*
Jeudestraat 4, 4011 GL Zoelen.
Tel. 03448 - 16 86.

R. Donk (*basisonderwijs, basis-
vorming, opleidingen, nascholing),*
Wijnmanlaan 32, 8014 KA Zwolle.
Tel. 038 - 65 25 23.

M. Otten (*volwasseneneducatie,
beroepsonderwijs, informatisering,
ledenwerving),* Deventerweg 60,
7203 AM Zutphen.
Tel. 05750 - 42 160 (privé),
05700 - 70825 (werk).

VGN-fax: 070 - 38 53 669

U kunt zich opgeven als lid van de
VGN bij de administratie
Vreeswijkstraat 329, 2546 AK Den
Haag. Wilt u daarbij aangeven tot
welke categorie van leraren u be-
hoort en op welk schooltype u
werkzaam bent.

Voor 1992 bedragen de
contributies:

1. HOS-schaal 11 en hoger
f105,-
2. Tot en met HOS-schaal 10
f 90,-
3. Buitengewone leden (zij die
niet meer in het onderwijs
werkzaam zijn) en studenten
f 75,-
4. Partnerlidmaatschap f130,-

Leden die minder dan 16 uur per
week les geven kunnen in aanmer-
king komen voor een korting.
Hiertoe moet u jaarlijks voor 1 de-
cember een verzoek indienen bij
de penningmeester met vermeld-
ing van het aantal lessen, de
school en de categorie waartoe u
behoort.

kleio

**Het blad van de VGN, verschijnt tien maal per jaar,
incidenteel met (mini-)didactica**

Redactie

W.G.J. Rongen, *voorzitter,*
Antillen 4, 3524 EZ Utrecht.
Tel. 030 - 892580
J.A. de Ruiter, Almelo.
B. Engbers, Utrecht.
I.D. Verkuil, Hilversum
H.J.C. Termeer, Nijmegen.
R.P. Slotboom, Utrecht.
J.L.G. van Oudheusden, Waalwijk.
Mw. C.L. Peucker-Martin, Zeist.

*Secretariaat: J.A. de Ruiter,
Parkweg 5, 7602 JC Almelo.
Tel. 05490 - 60 987.
Eindredactie: Mw. T. Bogaerts-
Stoopman, Omloop-West 9,
3402 XM IJsselstein.
Tel. 03408 - 8 35 76.*

Alle leden van de VGN hebben
een abonnement op Kleio. Niet-le-
den kunnen zich abonneren, maar
reglementair komen alleen diege-
nen in aanmerking voor een abon-
nement zonder lidmaatschap, die
niet werkzaam zijn als docent.
Over uitzonderingen beslist het
bestuur.

Voor 1992 kost een abonnement:
Nederland en België f 90,-
Buitenland f 105,-
Buitenland inclusief extra porto
luchtpost f 130,-
Losse nummers f 9,50

Informatie over het leerlingenma-
teriaal in de serie Kleio-Didactica
en andere uitgaven van de VGN
vindt u in de Kleio-krant achter in
het blad. U kunt bestellen door
het betreffende bedrag over te ma-
ken op Postbanknummer 12 87 01
t.n.v. Penningmeester VGN te
Den Haag. Wilt u op het girobiljet
aangeven om welke nummers het
gaat.

In Kleio kan geadverteerd worden.
Prijzen:

1 pagina f410,-
1/2 pagina f325,-
1/4 pagina f225,-

Voor informatie over andere
formaten en inleverdata van de
opnamemodellen kunt u zich wen-
den tot de eindredacteur.

ISSN 0165-6449

Inhoud

3 Fritz Behrendt: missionaris en schoolmeester

R. Slotboom

9 'Er groeien klapprozen in Vlaanderens velden'. Geschiedenisleraren op de slagvelden van de Eerste Wereldoorlog

J. van Oudheusden

15 Droge kost. De Derde Wereld in hedendaagse geschiedenisboeken

R. Wolfs en H. Donkers

24 Toetsen in de basisvorming

C. Bogaerts

28 Reacties op Van Manen

32 Boek van de maand

D. Verkuil

36 In 't kort en recensies

42 Kleiokrانت

kleio

nummer 10/92
pagina's 2 en 3

*Wilt u artikelen voor Kleio toesturen aan de
secretaris van de redactie. Berichten voor de
Kleiokrانت (verenigingsnieuws, aktualitei-
ten, aankondigingen) kunnen rechtstreeks
naar de eindredacteur.*

*Voor overname van artikelen, lesmateriaal
e.d. dient u contact op te nemen met de
eindredacteur.*

Fritz Behrendt: missionaris en schoolmeester

Ruud Slotboom

Politieke prenten spelen een belangrijke rol in het geschiedenisonderwijs. Menig leerboek maakt gebruik van getekende commentaren, terwijl in eindexamens regelmatig vragen worden gesteld aan de hand van prenten. Elke zichzelf respecterende krant heeft tegenwoordig één of meer politieke tekenaars in dienst. Eén van de meest bekende is Fritz Behrendt. Kleio ging op bezoek en sprak met hem over het vak, zijn motivatie en zijn mensbeeld.

De tekenaar in actie (1974)

Een Pruis op een bakkersschool

Fritz Behrendt werd in 1925 geboren in Berlijn. Het was het jaar waarin generaal-veldmaarschalk Von Hindenburg tot rijkspresident werd gekozen. Behrendts jeugd speelde zich af tijdens de opkomst van de nationaal-socialisten. Zijn vader, een oud-frontsoldaat, sloot zich in 1931 aan bij een groepering die zich tegen de nazi's verzette. Vijf jaar later kwamen twee leden van de Gestapo aan de deur om hem te arresteren. Hij was op dat

moment echter voor zaken in Londen. De rest van de familie vroeg daarop een uitreisvergunning aan en een half jaar later was de hereniging, in Amsterdam. De periode '40-'45 maakte een diepe indruk op de jonge Behrendt.

"Tijdens de oorlog, toen ik op school zat, was ik getuige van het neerschieten van drie Engelse vliegtuigen boven Amsterdam. Van de negen bemanningsleden sprongen er vier uit. Ze werden neergeschoten door een Duitse jager. Geëxecuteerd in de lucht, hangende aan een parachute. Het was een verschrikkelijke

ervaring. Op die dag heb ik gedacht: ik ga geen landschappen, naakte vrouwen of gipskoppen tekenen. Dat doen al tienduizenden mensen. Ik wil over de oorlog tekenen en tegen de oorlog. Dat was eigenlijk mijn credo en dat is het vandaag nog. Er is nog niets gewijzigd sinds ik met achttien, negentien op die lijn ben begonnen."

Na de lagere school bezocht hij de ambachtsschool in een volksbuurt van Amsterdam, waar hij de bakkersopleiding volgde. Tijdens de lessen ging het er niet bepaald zachtzinnig aan toe: *"Daar leerde je dat acht uur precies acht uur was, en niet drie over acht. En één kilo meel was niet één kilo en tien gram. Je moest zorgen dat de heteluchtoven op een bepaalde temperatuur was en dan ging het brood er pas in. Daarna moest je opletten om het er tijdig uit te halen, anders was het brood te zwart. Dat werd je duidelijk gemaakt met de deegrol onder je elleboog. Als er wat verkeerd ging kreeg je een klap. Dat is mijn opleiding, meer heb ik niet. Al het andere heb ik mezelf aangeleerd."*

Van opbouwwerker tot tekenaar

Na de oorlog werd hij lid van het Algemeen Nederlands Jeugd Verbond (ANJV). Deze club, die sterk onder communistische invloed stond, wilde één grote jeugdbeweging zijn waarin werd gewerkt aan de verbetering van de samenleving.

Vanaf 1947 was Behrendt als commandant van de Nederlandse Jeugdbrigade actief bij de bouw van een spoorweg in Joegoslavië. Hij ontving de orde van de socialistische arbeid en volgde op uitnodiging van de Joegoslavische Jeugdbrigade lessen op de grafische afdeling aan de Kunstacademie in Zagreb. In 1949 vertrok hij na een verzoek van de Freie Deutsche Jugend (FDJ) naar Oost-Duitsland om mee te helpen aan de opbouw van de nieuwe staat. Dat was geen onverdeeld succes. Nadat hij steun had betuigd aan de beslissing van de Joegoslavische leider Tito om

Het oude Politbureau weer bij elkaar (1953).

zich onafhankelijk van Moskou op te stellen, werd hij op aanwijzen van Erich Honecker opgepakt. Hij zat een half jaar in een gevangenis.

"Ik had een enorme grote bek", aldus Behrendt over deze periode. "Ook tegen meneer Honecker. Ik zei tegen de jongens van de FDJ, waar Honecker onze chef was: 'waarom praten jullie zo zachtjes. Altijd dat gesluip langs de muur doet mij denken aan de oorlog. De oorlog is toch voorbij?'."

Zijn geloof in het communisme was na deze periode voorgoed voorbij.

Na zijn vrijlating stortte Behrendt zich op het tekenen van politieke prenten. Zijn eerste bijdragen verschenen in de weekbladen *Arbeid* (een publikatie van de Partij van de Arbeid) en *Vrij Nederland*. Veel van zijn tekeningen hadden één specifiek onderwerp: de gevaren van het communisme.

In 1953 bood hij op de dag van het overlijden van Stalin *Het Parool* een tekening aan, die de volgende dag prompt op de voorpagina stond. Dit betekende echter niet direct een baan als eerste tekenaar, omdat de krant over de prominente L.J. Jordaan beschikte. Behrendt probeerde elders aan de slag te komen en belandde bij het *Algemeen Handelsblad*. Daar bleef hij tot 1968, toen een reeks conflicten met de toenmalige hoofdredacteur H.J.A. Hofland tot zijn overstap naar *Het Parool* leidde.

Intussen genoot Behrendt ook internationale bekendheid. Zijn prenten verschenen in bladen als de *New York Times* en de *Frankfurter Allgemeine Zeitung*.

In 1989 kwam er een einde aan de periode bij *Het Parool*. Sindsdien verschijnen zijn prenten in *De Telegraaf*.

Cartoonist of journalist?

De werkwijze van Behrendt verradt zijn strenge opvoeding.

"Ik heb niet dat bohémienne van veel van mijn tekenende collega's. Dat komt door mijn Pruisische achtergrond. Ik ben stipt en accuraat, exact en rechthoekig. Ik ga eerst om acht uur naar de breakfast-television van de BBC kijken en heb aan drie minuten genoeg om te weten 'what's in the picture'. Ik pik dan uit de vijf, zes items wat naar mijn mening belangrijk is. Daarna ga ik onmiddellijk werken. Op het moment dat ik iets hoor, heb ik mijn idee, binnen één seconde. Nooit anders gehad. De tekening is kant en klaar voor mijn geestelijk oog. Dan ga ik zitten werken en binnen anderhalf uur is de tekening klaar."

Met luide stem en krachtige gebaren legt Behrendt uit dat je hem geen cartoonist moet noemen, die grappige tekeningen maakt over politieke gebeurtenissen.

"Alle respect voor de cartoonisten," zo klinkt het enigszins cynisch uit zijn mond. *"Ze hebben een functie. Ze zorgen voor entertainment en gezelligheid en verzachten een beetje de harde kant van de krant door humor. Ik heb een ander beroep, namelijk journalist. Ik maak wel eens gebruik van humor of satire, maar dat is een bijproduct. Ik benader het vanuit de politieke kant."*

Behrendt heeft geen hoge pet op van het merendeel van zijn Nederlandse collega's. Volgens hem tekenen zij voor het geld, om de regenten voor de voeten te lopen of omdat ze het simpelweg leuk vinden: *"Veel van mijn collega's walgen van de politiek. Ze stellen zich niet de vraag wat je met het vak kunt doen."*

Voor hem zelf ligt het antwoord op deze vraag voor de hand.

"Ik wil mijn kennis doorgeven. Ik heb de hoop dat je af en toe iemand tot denken brengt. Geld hoef ik niet te verdienen. Ik heb geleerd voor banketbakker, ik heb spoorwegen gebouwd en ben redacteur geweest van kranten en tijdschriften. Ik had op een andere wijze mijn boterham kunnen verdienen. Maar ik heb nu eenmaal een soort tekenvaardigheid gekregen en de mogelijkheid gedachten en ideeën uit te drukken in prenten. Het geschreven woord kun je ontlopen, maar om een visuele bijdrage in een krant of tijdschrift kom je bijna niet heen. Het kijken gaat altijd nog eerder dan het lezen, het is makkelijker. Mijn

kleio

nummer 10/92
pagina's 4 en 5

publiek bestaat uit kinderen, scholieren en Ajax-fans, huisvrouwen en bejaarden. Het is enorm groot. In feite ben ik een missionaris en een schoolmeester.

Mijn vrouw zegt vaak: 'Meneer Behrendt, altijd belerend'. Dan denk ik: voorzichtig, niet té belerend, vooral met jonge mensen. Niet de wijsvinger."

Censuur tegenover persvrijheid

Problemen met de publikatie van zijn prenten zegt Behrendt zelden te hebben gehad. Volgens hem is er in Nederland een vrije en onafhankelijke pers, die weinig last heeft van bemoeizuchtige hoofdredacteurs of dwingerige politieke redacteurs.

In het buitenland is dat anders. Hij wijst als voorbeeld op de Verenigde Staten. Wanneer je daar een tekening maakt over een lokale gebeurtenis is het mogelijk dat de directeur opbelt met de mededeling dat het niet doorgaat, omdat de prent verkeert valt bij een van de adverteerders: "Er is hierover voortdurend trammelant in Amerika. Op congressen merk je vaak ongenoegen, wrok en frustratie van collega's. Behalve bij de grote tekenaars die zo'n hoge positie hebben dat ze zelfstandig kunnen werken en met niemand iets te maken hebben. Voor de anderen geldt: Doe je niet wat ik wil, dan ga je eruit."

"In de voormalige Sovjetunie kreeg je ideeën aangereikt door de hoofdredacteur of een redactiecollectief. Zij zeiden wat je moest teke-

nen. Ik heb het meegemaakt in Oost-Duitsland. De politiek redacteur zei dat je een rode vlag groter moest afbeelden of dat de kapitalistische bandieten kleiner moesten. Of je moest Churchill en Eisenhower erbij tekenen."

In Engeland daarentegen is er absoluut geen censuur, aldus Behrendt.

"Daar bestaat een grote cultuur van politieke tekeningen. Daar liggen onze voorbeelden. De eerste tekenaar was James Gillray, eind achttiende, begin negentiende eeuw. Hij was een scherp politiek tekenaar tegen koning George, maar ook tegen prime-minister Pitt. De meest opzienbarende politieke prent die überhaupt ooit getekend werd, is een tekening van Gillray. Je ziet aan de ene kant Pitt zitten en aan de andere kant Napoleon. In het midden staat de wereldbol. De beide leiders hebben er al een mes en vork ingestoken en beginnen een stuk af te snijden. De verdeling van de wereld door de grote machten. Hij noemde het 'the plumpudding in danger'. Het is een oerpolitieke tekening. Dat zie ik terug bij de echte groten: Honoré Daumier, David Low en in mindere mate Albert Hahn, die veel nationaal georiënteerd was."

Hoop, fantasie en uitdaging

Af en toe bezoekt Behrendt een middelbare school om iets over zijn werk te vertellen. Hij schetst in het kort de achtergrond en ontwikkeling van de politieke prent en laat enkele tekeningen zien.

"Er zijn bepaalde tekeningen die grote hilariteit verwekken, zoals bijvoorbeeld 'Nederland Kabouterland', met 24 grote en kleine kabou-

ters die allemaal verschillende politieke partijen voorstellen. Dat was een giller. Ik zei tegen de leerlingen: 'Dat is me ook wat, één binnenlandse tekening en jullie liggen dubbel, en al die Saddam Hoesseins vinden jullie maar niks. Jonge mensen vallen op tekeningen waarin humor een rol speelt. Maar ze zijn ook gegrepen door tekeningen die over de mensenrechten of het milieu gaan. Ze ondergaan mijn verhaal niet als dat van een betweterige oude vut-ter. Meer als dat van iemand die als jongen de oorlog heeft meegemaakt en die een kijk op de wereld heeft die niet veel verschilt van die van hun."

Volgens de tekenaar is de jeugd van tegenwoordig niet veel anders dan die van vroeger. Ze hebben dezelfde gedachten, hoop, fantasie en plannen.

De leukste leeftijd is die tussen de vijftien en twintig jaar: "Nooit meer wordt je zo spontaan, zo benieuwd, zo op avontuur en uitdaging ingesteld. Nooit meer breng je zoveel moed op als in deze leeftijd. Later zakt dit allemaal weg. De meeste mensen verliezen het uiteindelijk. Vandaar ook dat de meeste volwassenen zich niet meer kunnen verplaatsen in jonge mensen. Veel ouders snappen niets van hun kinderen. Dit komt door het verlies van het contact met je eigen verleden. Als je dat vasthoudt, als je kunt oproepen hoe jij je hebt gevoeld, hoe jij gereageerd hebt, kun je de jongeren begrijpen. Dan snap je waarom ze zich willen losmaken van de dictatuur van een of andere schoolmeester of van het ouderlijk gezag."

Wat Behrendt betreft moeten de jongeren meer uitgedaagd worden. Ongetwijfeld terugdenkend aan zijn eigen jeugd als opbouwwerker in Joegoslavië ziet hij voor de jongeren een belangrijke taak weggelegd: "In heel Europa vervelen zich honderdduizenden jonge mensen te pletter in zo'n lullig leger. Ze tellen elke dag patronen omdat er zo weinig geld is. Er zouden pionier- of genie-brigades opgezet moeten worden, die gebruikt zouden kunnen worden voor de opbouw in Joegoslavië. We hebben perfect materiaal met goed opgeleide jonge mannen die niets doen. De Russen komen niet. Wat doen we met het materiaal? We kunnen het alleen inzetten om wat te doen voor anderen, bij aardbevingen, watersnood en dergelijke. De samenwerking van Oost- en Westeuropese soldaten. Zo krijgen zij uiteindelijk een uitdaging, eindelijk een taak, een vredestaak. Ze hoeven geen loopgraven van Saddam Hoessein met mensen erin dicht te schoffelen. Ze kunnen steden en dorpen van puin ontdoen en putten graven."

Nederland Kabouterland.

LITERATUUR

F. van Weringh, *Getekende wereld, de kijk van F. Behrendt en Opland op het wereldgebeuren* (Amsterdam 1976).

F. Behrendt, *Een pen voor de vrijheid, tekeningen en karikaturen* (1992, verkrijgbaar bij uitgeverij Jeka te Amstelveen).

W. Langeveld, *Politiek per prent* (Amsterdam 1989).

E. Lucie-Smith, *The art of caricature* (London 1981)

Vredesvlaggen of een harde vuist?

De tekeningen van Behrendt hebben in het verleden nogal uiteenlopende reacties opgeroepen. Hij werd geprezen voor zijn stellingname tegen de onderdrukking van het gewone volk, het extremisme van links en rechts en de schending van de mensenrechten. Daarnaast oogstte Behrendt veel lof voor de heldere wijze waarop hij politieke gebeurtenissen in een tekening wist te verwerken, waardoor iedere willekeurige kijker in één oogopslag zag wat hij bedoelde. Tegelijkertijd werd de tekenaar echter fel onder vuur genomen door critici, die vonden dat hij de wereld ongenueanceerd verdeelde in een goede en een kwade helft. Men verweet Behrendt bovendien dat hij veel te ver ging in zijn anti-communisme en blind partij koos voor de strijders ervan. Tijdens de Koude Oorlog en vooral in de Vietnam-periode werd hij menigmaal bestempeld als een rechtse tekenaar, die wel erg veel moeite had zijn positieve beeld van de Amerikaanse machthebbers bij te stellen.

Hoe men ook tegen de prenten van Behrendt aankijkt, feit is dat hij zowel wat betreft de vorm als de inhoud altijd duidelijk partij kiest. Je kunt op de gezichten van de politieke figuren lezen wat Behrendt van ze vindt. Zij die het slecht voorhebben met de mensheid zien er lelijk, verachtelijk en vaak zelfs afstotelijk uit, terwijl de goedbedoelende personen menselijke trekken vertonen.

Dat is ook in zijn recente werk te zien, waarin regelmatig de oorlog in het voormalige Joegoslavië aan bod komt. Behrendt kiest onomwonden voor de Kroaten en Bosniërs en beschouwt de Serviërs als de allesvernietigende agressors. Wat hem betreft had de internationale gemeenschap al lang hard ingegrepen in plaats van zich laf afzijdig te houden.

Uit de meeste prenten van Behrendt spreekt niet bepaald een optimistisch mensbeeld. Ondanks de humoristische invalshoek zien we hoe logge machthebbers met hun vernietigende wapens de wereld beheersen, waarbij de gewone burger telkens het onderspit dreigt te delven. Je vindt bij hem niet zo vaak wapperende vredesvlaggen of uitzicht op een betere wereld.

Is hij dan een onverbeterlijke pessimist? Integendeel, zo antwoordt hij stellig. De mens kan wel degelijk iets doen tegen het onrecht en het geweld. Sterker nog hij móet iets doen. Maar dan niet door wat vredesduiven los te laten.

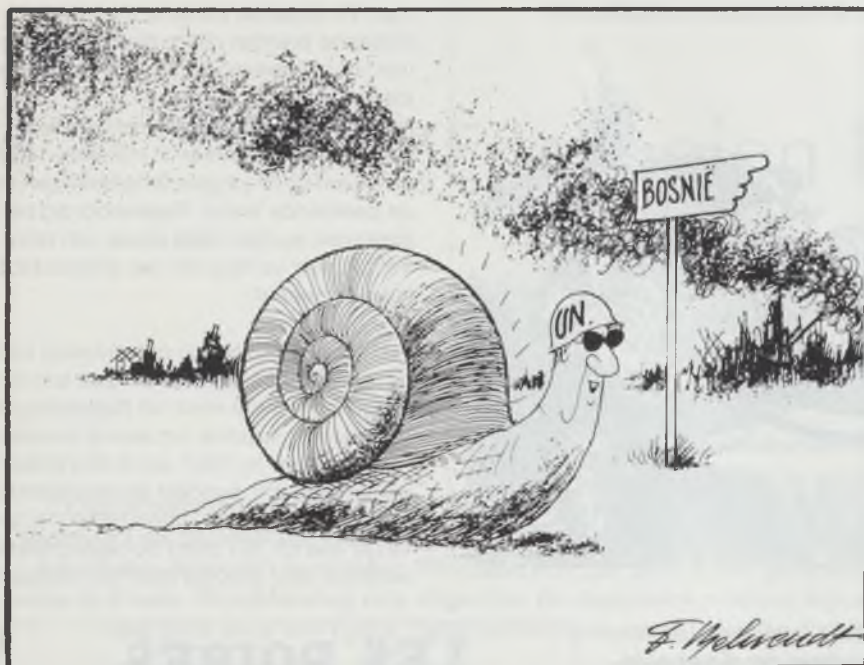
Behrendt: *"De les van D-day en Stalingrad is dat we de vijand niet zonder geweld waren kwijtgeraakt. Sorry, ik hoor bij Amnesty International en ik moet officieel tegen de doodstraf zijn. Dat ben ik ook. Maar je moet een eind maken aan het geweld. Als je het moorden wil doen stoppen, moet je de moordenaars de wapens uit de handen slaan. Heel simpel. En dan doe je niet met het wapperen van vredesvlaggen of op de knieën te gaan liggen."*

Laten we over vrede praten (1972).

kleio

nummer 10/92
pagina's 6 en 7

Wij komen eraan! (1992)

gen en te vragen 'Hou nou op'. Ze lachen zich rot.

Ja, dit is een heel merkwaardig credo voor iemand die zich verbonden voelt met het humanisme, maar het is mijn les uit de oorlog. Ik zei voordat de oorlog begon tegen mijn vader: verdomme, we gaan de zak in. Ik heb de dubbeldekkers van Fokker gezien die waggelend over de Amstel vlogen. Wat gaan die tegen de Stukas en de Messerschmitts doen? Dat is geen partij. En op 10 mei 1940 zag ik van onze zolder in Amsterdam-Zuid de G-I's met enorme rookpluimen neerkomen boven Schiphol. Het heeft mij onzettend gegriefd dat onze mensen ten onder gingen en geen vuist konden maken. Zo moet het niet. Je moet een vuist kunnen maken. Als ze je een schop geven moet je er drie teruggeven. Weg met die rothonden. Als ze bij je binnenbreken moet je ze eruit schoppen.

Dat is de reden dat ik me in mijn prenten met buitenlandse politiek bezighoud en niet met de verhoging van de benzineaccijns met twee cent. Als het huis van de buurman in brand staat zeg ik niet tegen mijn vrouw: 'Mien, het plafond moet dringend gewit'. Overmorgen slaan de vlammen over. Je moet proberen dergelijke ontwikkelingen in de kiem te smoren door er samen wat aan te doen. Het wereldgebeuren heeft de prioriteit.'

KORTE GESCHIEDENIS VAN DE POLITIEKE PRENT

De uitvinding van de boekdrukkunst is van zeer groot belang geweest voor het politieke gebruik van de prent. Voor het eerst werd het mogelijk tekeningen op grote schaal af te drukken. Luther doorzag als één van de eersten de propagandistische kracht van getekende boodschappen. Hij gaf zijn volgelingen opdracht de priesters en monniken zo af te beelden "dat het volk walgt als het de geestelijkheid aanschouwt of hoort".

De eerste prenten hadden uiteraard nog geen groot bereik. De verspreiding verliep moeizaam, terwijl de drukkosten hoog waren. In de zeventiende eeuw richtten de politieke prenten zich veelal tegen (onpersoonlijke) instituties, die op een allegorische wijze werden afgebeeld. Ze verschenen als onderdeel van een vlugschrift of als los exemplaar dat te koop was.

In de achttiende eeuw werd voor het eerst met grote regelmaat gebruik gemaakt van de persoonlijke karikatuur, die later kenmerkend zou worden voor de politieke prent. In Engeland werd een geheel nieuwe tekenwijze ontwikkeld, die niets meer te maken had met de allegorische afbeeldingen van voorheen. Politiek belangrijke mensen werden het centrale onderwerp van de humoristische tekening. De prenten verschenen massaal in winkels en werden naast strijd- en propagandamid-

del tot belangrijke koopwaar en bron van vermaak.

De prenten waren aanvankelijk nog wat kinderlijk getekend, maar daar kwam verandering in met de tekeningen van James Gillray (1757-1815). Hij was de eerste professionele karikaturist, die felle en scherpe tekeningen produceerde. Hij maakte vaste karikaturen, die telkens terugkwamen en zo herkenbaar werden voor het publiek.

Andere landen volgden het Engelse voorbeeld. In het negentiende-eeuwse Frankrijk was er een voortdurende strijd tussen de machthebbers die prenten verboden en tekenaars die het centrale gezag uitdaagden. In 1830 verscheen het tijdschrift *La Charicature*. Hoewel het blad slechts vijf jaar kon bestaan, heeft het een belangrijke rol gespeeld. Enkele medewerkers werden beroemd, zoals Honoré Daumier (1808-1879) en de hoofdredacteur, Charles Philippon (pseudoniem Nadar; 1806-1862).

Philippon tekende tijdens een proces tegen *La Charicature* de prent waarop de Franse koning Louis-Philippe vier maal werd afgebeeld, steeds meer gelijkenis vertonend met een peer. Daarmee, zo verklaarde de hoofdredacteur tegenover de rechters, "zou u een man veroordelen, omdat hij een peer heeft gemaakt die op de koning lijkt!".

Hij kreeg zes maanden celstraf.

The Plum-Pudding in Danger (1805) - Gillray.

Eind negentiende eeuw volgde de grote doorbraak van de politieke prent in de dag- en weekbladen. Er kwamen nieuwe druktechnieken (zoals het fotomechanisch afdrukken), het dagbladzegel werd afgeschaft en langzaam maar zeker werd de vrijheid van meningsuiting geaccepteerd. De krant werd het belangrijkste massamedium, met de politieke prent als vast terugkerend onderdeel. Daarnaast was er een enorme bloei van satirische bladen, vooral in Frankrijk, waar veel schandalen aanleiding gaven tot getekende commentaren. Politieke tekeningen werden gebruikt in de strijd voor vrijheid en gelijkberechtiging.

Tot circa 1945 waren er drie soorten prenten. Ten eerste de burgerlijke prenten, zoals die in het Engelse blad *Punch* werden gepubliceerd. Het waren veelal fatsoenlijke en moraliserende tekeningen met weinig persoonlijke karikaturen en verre van sarcastisch. Daartegenover stonden de venijnige linkse prenten: karikaturen die op een agressieve wijze de machthebbers onder vuur na-

men. En tenslotte waren er de propagandistische prenten die in dienst stonden van de verspreiding van een bepaalde ideologie.

Na de oorlog ontstonden veel verschillende stijlen, die in meer of mindere mate aansloten bij de jongste ontwikkelingen in de beeldende kunst. Tegenwoordig bestaan veel soorten naast elkaar, van primitief tot zeer verfijnd en van abstract tot zuiver figuratief.

In Nederland kwam de ontwikkeling van de moderne politieke prent pas laat op gang. Pas in 1869 werd het dagbladzegel opgeheven, waarna het aantal kranten snel toenam. In 1907 werd *De Notenkraaker* opgericht, bedoeld als propaganda voor het socialisme. Albert Hahn (1877-1918) was tot zijn dood de belangrijkste tekenaar, later gevolgd door L.J. Jordaan

Les poires (1831) - Philpon.

(1885-1980) en Albert Funke Küpper (1904-1935). Na de Tweede Wereldoorlog zijn het vooral Opland (pseudoniem van Rob Wout; 1928) in *De Volkskrant* en Fritz Behrendt (1925) van onder meer het *Algemeen Handelsblad* en *Het Parool* die in Nederland het gezicht van de politieke prent bepalen.

kleio

nummer 10/92
pagina's 8 en 9

'Er groeien klaprozen in Vlaanderens velden'

Jan van Oudheusden

Een tweedaagse excursie bracht geschiedenisdocenten van OMO (de Stichting Ons Middelbaar Onderwijs, die in het Brabantse een groot aantal scholen bestuurt) in oktober 1992 naar een van de cruciale gebieden waar de Eerste Wereldoorlog zich afspeelde, de slagvelden rondom Ieper.

Nog geen twee uur rijden vanaf Antwerpen, en je kunt die oorlog al om je heen voelen.

Kleio-redacteur Jan van Oudheusden beschrijft in dit artikel wat er allemaal te zien is.

De Eerste Wereldoorlog was een van de belangrijkste gebeurtenissen van de moderne geschiedenis. Volgens Modris Eksteins' boek *Lenteriten*, vormde het waanzinnige slagveld de geboortewee van een nieuw tijdvak.

Geschiedenisdocenten kunnen er baat bij hebben het beeld van die oorlog op scherp te zetten door directe confrontatie. Met boeken als *Im Westen nichts Neues* en de zeer goede NOT-serie (met als hoofdpersoon de Belgische veteraan Jules Leroy) *De Eerste Wereldoorlog 14-18* kun je weliswaar mooie dingen doen in de les, maar een bezoek aan de loopgraven en de dodenakkers van Vlaanderen voegt daar toch een extra dimensie aan toe.

Vanuit Ieper is er een uitgestippelde route (Route '14-'18) met om de paar kilometer een monument of een begraafplaats. Je kunt op enkele plaatsen de loopgraven in. Er zijn diverse musea. En elke avond om acht uur wordt te Ieper de "Last Post"-ceremonie gehouden, onder de reusachtige Menen-poort.

Nieuwpoort

In Nieuwpoort vormt het pompeuze Albert-monument, opgericht ter ere van de 'ridderko-

ning', het eerste ontmoetingspunt met de oorlog '14-'18.

Het bestaat uit een groot ruitersstandbeeld, omringd door bakstenen kolommen van een meter of twintig hoog die een enorme ronde balustrade dragen. Vandaaruit ontvouwt zich een weids landschap, waarin de belangrijkste bezienswaardigheden gevormd worden door de vijf sluizen van de IJzer. In 1914 werden die op bevel van de Belgische legerleiding opgezet en gutste het zeewater de velden in. De Duitse opmars werd tot staan gebracht en vier jaar lang vormde de rivier de IJzer de frontlijn. Koning Albert mocht met zijn kleine Belgische leger een gedeelte van het front bewaken, naast de Fransen en Britten.

Wat dat voor de Vlamingen betekende, is onder meer te zien in Diksmuide.

Diksmuide

In Diksmuide staat het reusachtige bedevaartsoord van het Vlaams nationalisme: de

De IJzertoren te Diksmuide.

84 meter hoge bakstenen IJzertoren.

Al op kilometers afstand zie je het monsterlijke gevaarte opdoemen. De reusachtige letters A.V.V. - V.V.K. ("Alles voor Vlaanderen - Vlaanderen voor Kristus") prijken kruislings op de top van het monument. Duizenden Vlaamse soldaten sneuvelden in de oorlog van '14-'18. Hun officieren waren vrijwel allen Walen en de bevelen werden in het Frans gegeven. "*Naast de ellende van iedere oorlog kwam ook nog de vernedering en onderdrukking van de Vlaamse soldaten.*" benadrukt men hier.

Vanaf 1920 werden er bedevaarten naar Diksmuide gehouden om de Vlaamse doden te gedenken, en in 1928 werd de eerste steen gelegd voor de oude, 50 meter hoge IJzertoren. Zoals bekend werd die toren in de jaren dertig het verzamelpunt voor militante flaminganten.

In de Tweede Wereldoorlog raakte een deel van de Vlaamse beweging in diskrediet door nauwe samenwerking met de Duitse bezetter te zoeken.

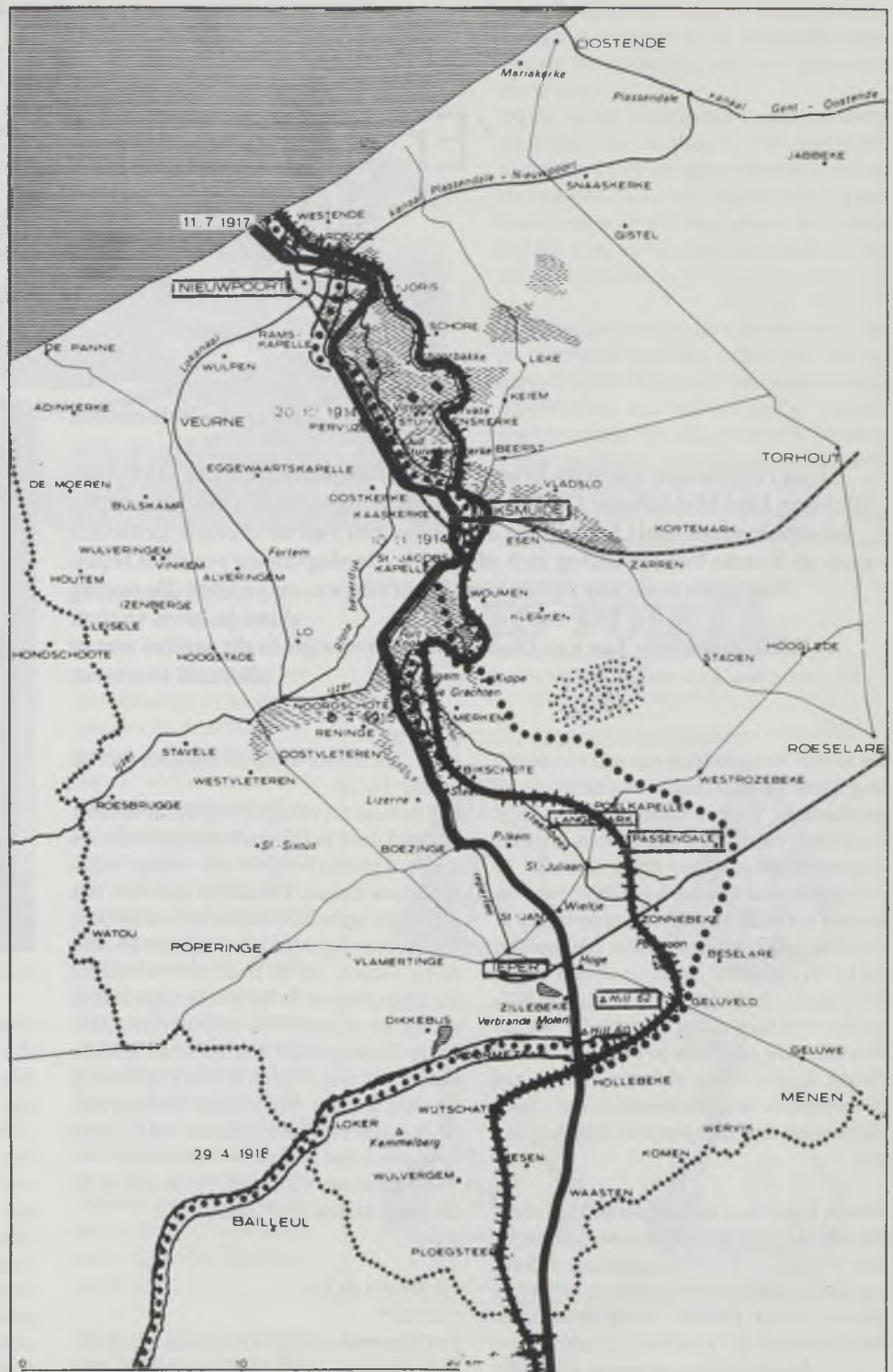

Belgische frontlijn
op 31 juli 1917

Belgische frontlijn
op 6 november 1917

Duitse frontlijn
op 1 november 1914

Verste Duitse opmars

Omkaderde plaatsnamen komen in de tekst voor en/of werden bezocht.

kleio

nummer 10/92
pagina's 10 en 11

In 1946, in de naoorlogse zuiverings-sfeer, werd de toren 'door onbekenden' met dynamiet opgeblazen. Iedere Vlaming weet zeker, dat die euveldaad door Waalse genie-troepen is uitgevoerd. Maar uit het puin van de oude toren werd een 'Paxpoort' opgericht en in de jaren zestig werd de bouw van de huidige, veel hogere, toren voltooid, naast het fundament van de oude. Een Vlaamse vlag, de

zwarte leeuw op gele achtergrond, hangt in top.

Jaarlijks komen tienduizenden Vlamingen voor een 'vredesmanifestatie' naar Diksmuide; de laatste bedevaart vond hier juist een maand vóór ons bezoek plaats.

Onze Antwerpse collega en gids Jef van Riet probeert ons, sceptische noorderlingen, te

overtuigen, dat in die IJzerbedevaart geen kwaad schuilt. Er vindt altijd een grote bloemenhulde plaats waarin slachtoffers van alle oorlogen werden herdacht. 'Nooit meer oorlog' staat te lezen aan de voet van de toren. Ten onrechte 'focust' de Nederlandse televisie in op het handjevol skinheads, Vlaams-blokkers en neo-nazi's dat dan de café-terrassen onveilig maakt, in plaats van op de serene Vlaamse meisjes en jongens, die in kleurige stoeten onder leeuwevanen het enorme grasveld binnen de hekken bevolken. "*Niemand in uniform of battle-dress wordt binnen de poorten toegelaten!*".

Het Vlaamse nationalisme heeft - in deze tijd van etnisch reveil - de wind in de zeilen. Vlak voor ons bezoek zijn de plannen van premier Dehaene voor een nieuwe staatsstructuur bekend gemaakt, die de autonomie van Vlaanderen, Wallonië en Brussel gestalte moeten geven. Wie weet wordt dan eindelijk de doodscreet van de gebroeders Van Raemsdonck verhoord.

Wie waren de gebroeders Van Raemsdonck? Ieder Vlaams schoolkind zou je van de heroïsche dood van deze flaminganten kunnen vertellen. Vlak voor zij - door Duits spervuur getroffen - in elkaars armen de geest gaven, zagen zij kans nog juist met hun in bloed gedoopte vingers in een stenen paal de woorden te schrijven:

"HIER ONS BLOED. WANNEER ONS RECHT?"

De Dodengang

Twee kilometer verwijderd van de IJzer-toren, vlak langs het riviertje de IJzer, vindt men de Dodengang van Diksmuide: de meest vooruitgeschoven stelling van de Belgische verdediging, nog geen granaatworp verwijderd van de Duitse stellingen.

Vijftig maanden lang was de Dodengang de ziel van het verweer tegen de Duitsers. Hier vlakbij bevindt zich het enige punt waar de Duitsers erin slaagden de linkeroever van de IJzer te bereiken. Ze verschansten zich op 50 meter afstand van de Belgen in een bunker, die met een vlot werd bevoorradt vanaf de andere oever. Elke nacht gingen de Belgische soldaten, onder zwaar Duits vuur, juten zakken met aarde ophalen ter versterking van hun loopgraven. Deze zakken werden 'Vaderlanderkes' genoemd, zoals trouwe Jules Leroy-kijkers wel weten.

In de loopgraven van 1916 werd het volgende gesprek opgevangen: "*Zeg Bill, wanneer is die oorlog nou eindelijk eens afgelopen?*" "*Weet ik veel. Als we heel België in zandzakken hebben geschept!*" (Eksteins p.248).

Die 'Vaderlanderkes' bepalen nog altijd het gezicht van de Dodengang, maar de jute is vergaan en de inhoud is nu volledig verhard. Als de Belgische Touring Club, die het monument al sinds 1927 beheert, niet alles had hersteld - er is veel vers beton gestort - zou de Dodengang, hoe imposant ook, wellicht nog meer indruk gemaakt hebben. Omgewoelde aarde waar boomstronken, stukken metaal en bot uitsteken kun je hier natuurlijk niet meer verwachten.

Ieper

Die omgewoelde aarde vind je hooguit nog in de musea, in reconstructies van de slagvelden, zoals het oorlogsmuseum in de Lakenhal van Ieper.

De Lakenhal zelf, een fraai voorbeeld van middeleeuwse profane gotiek, werd in de oorlog totaal verwoest, evenals de rest van de stad. Geen steen bleef op de andere. Het kostte de Belgen tientallen jaren om de Lakenhal, het Belfort, de kathedraal, en de huizen met hun fraaie bakstenen gevels in oude luister te herstellen.

Het herinneringsmuseum. "Ypres Salient 14-18", stelt de bezoekers in staat de nuchtere feiten van de oorlog te vernemen maar vooral ook de menselijke aspecten.

De feiten:

De oorlog rondom Ieper kostte aan meer dan 1.700.000 mensen het leven. De eerste slag vond plaats van oktober tot december 1914. Toen slaagden de Engelsen erin de Duitsers op een afstand van enkele kilometers van de stad tot staan te brengen. Ieper

Versteende "Vaderlanderkes"

Wat er nog van Ieperen overbleef.

bleef in Britse handen, maar werd door Duits spervuur totaal verpulverd. In 1915 vond ten noordwesten van de stad de eerste Duitse gasaanval plaats. In 1917 vond van juni tot november de tweede slag om Ieper plaats, berucht vanwege de modder.

Aan al of niet macabere details is in dit museum geen gebrek. Er staan maquettes van het front en de verwoeste stad. Er hangen affiches om te waarschuwen voor het drinken van leidingwater. De bezoeker kan zich hier met de neus gedrukt zien op feiten als:

* Vele van de meer dan 400.000 slachtoffers van deze slag kwamen om het leven door verdrinking: als zij geraakt werden, vielen zij voorover met hun gezicht in de modder en konden niet meer overeind komen.

* Soldaat V.J. Strudwick was pas vijftien toen hij stierf, een van de jongste soldaten. Hij had

Talbot House in Poperinge tijdens WO I.

gesmokkeld met zijn leeftijd omdat hij het saaie leventje in Engeland wilde verruilen voor iets veel spannenders.

* Soldaat James Howard zond een granaatschaf die operatief uit zijn rechterlong was verwijderd als souvenir naar huis.

* John McCrae, een Canadese medische officier, schreef in 1915, ontdaan door de aanblik van provisorische graven, zijn ontroerend gedicht "*In Flandres Fields*". Hij stierf zelf in 1918. Door toedoen van zijn gedicht werd de klaproos voorgoed het symbool bij de dodenherdenkingen in Engeland.

"In Flandres fields, the poppies blow
Between the crosses, row on row,
That mark our place; and in the sky
The larks still bravely singing fly
Scarce heard amid the guns below.

We are the dead. Short days ago
We lived, felt dawn, saw sunset glow,
Loved and were loved, and now we lie
In Flandres fields ..."

Bij 'Tubby'

Een kilometer of zes ten westen van Ieper, in Poperinge, staat 'Talbot House'. Dit grote herenhuis werd in 1915 onder leiding van een geestelijke, Philip 'Tubby' Clayton, ingericht als een tehuis waar Engelse soldaten, ongeacht rang of stand, voor korte tijd op verhaal konden komen. De onconventionele, vin-

dingrijke Tubby zorgde dat iedereen zich thuis kon voelen. Aan de ingang hing Tubby's vermaning, vrij naar Dante:
"All rank abandon ye who enter here".

Soldaten kregen even het gevoel van de hel in de hemel te zijn beland. Op zolder werd een kapel ingericht met een timmermanstafel als altaar. Er werden luchthartige liedjes gezongen. Er konden boeken worden geleend, maar dan moest de soldaat wel zijn helm inleveren; dit ter voorkoming van diefstal.

De sfeer van '14-'18 is blijven hangen. Talbot House (alias "Toc H.") is na de oorlog onder beheer van een stichting gekomen die nog altijd op onbaatzuchtige wijze gastvrijheid biedt aan speciale groepen bezoekers, onder wie veel veteranen uit de beide wereldoorlogen.

Op de dodenakkers

De naam 'Langemark' kende ik voornamelijk van een fragmentje uit de nazi-propagandafilm *Triumph des Willens*: zo'n moment dat de dode helden worden aangeroepen. Een bezoek aan de gelijknamige begraafplaats maakt de gevoelswaarde van het begrip 'Langemark' duidelijk en stemt tot verstilde eerbied. Hier liggen onder de eikebomen 25.000 Duitse soldaten begraven.

Er is ook een studentenkerkhof waar 3000 studenten-vrijwilligers begraven werden, die sneuvelden bij een stormloop op Langemark in oktober 1914. Barstend van patriottisme, arm in arm, luid zingend ter ere van de

Tyne Cot Cemetery, bij Passendale.

kleio

nummer 10/92
pagina's 12 en 13

Begraafplaats
Langemark.

Keizer, kwamen ze tegenover het moordend vuur van geharde beroepssoldaten te staan om te worden neergemaaid. Hun namen staan gebeiteld in eikehouten panelen in de entreeruimte.

De begraafplaats zelf biedt niet het gebruikelijke aanzien van witte kruisen. Om de paar meter is een vierkante marmeren plaat met de namen van een aantal gesneuvelde Duitsers, niet naar rang of onderdeel, maar zonder hiërarchische ordening. Merkwaardig is het, te lezen dat hier ook matrozen begraven liggen, en 'Ersatz-Reservisten'. Hier en daar verspreid staan groepjes zware kruisen en er is een massagraf waarop vier treurende soldatenfiguren staan beeldhouwd. Marmeren blokken dragen de namen van de gesneuvelden.

Als je op de sterfdata let, kun je constateren dat er nog heel wat soldaten eind oktober - begin november 1918 zijn omgekomen. Alle slachtoffers zijn zinloos gevallen, maar de dood van de allerlaatsten onderstreept extra de waanzin van de oorlog.

Automatisch schieten je hier de laatste regels van Remarques boek te binnen:

"Hij sneuvelde in oktober 1918, op een dag, dat het zó rustig en stil was op het gehele front, dat het legerbulletin zich tot dat ene zinnetje bepaalde: 'Van het westelijk front geen nieuws.'"

Passendale

'Passendale' is ook zo'n begrip: een ander woord voor verschrikking.

Het doet vreemd aan, dat je in het dorpje Passendale gewoon koffie kunt drinken in een café naast de kerk aan een sfeervol marktpleintje: alsof niet elk huis totaal verwoest werd. In de slag bij Passendale kwamen volgens sommige schattingen in drie-en-een-halve maand tijd meer dan een half miljoen soldaten om het leven.

Van alle Britse oorlogskerkhoven is die van Tyne Cot het indrukwekkendst; in elk geval het grootst. Het is aangelegd tegen een flauwe helling, waar verbeteren om is gevochten. Je treft op het terrein nog resten van Duitse bunkers aan. Over één ervan is een marmeren piramide met een groot kruis erop gebouwd.

Op Tyne Cot Cemetery werden 11.856 tommies begraven; van bijna 35.000 vermisten staan de namen op de grote wit-marmeren muur gegraveerd. Hier staan de namen wel rang bij rang, regiment bij regiment: anders dan bij de Duitsers!

"Their name liveth for Evermore" staat op een gedenksteen: woorden van Rudyard Kipling, die ook de aanduiding "Known unto God" koos voor de vele grafstenen van onbekende soldaten.

Een ruwe schatting geeft je het idee, dat nog niet eens de helft van de soldaten ooit geïdentificeerd is. Kunststof klaprozen sieren de vele kransen en boeketten.

Sanctuarywood, Hill 62.

De OMO-leraren bij Sanctuarywood.

Hill 62

Ten zuidoosten van Ieper strekt zich in de vorm van een flauwe bocht een lage heuvelrug uit. In het vlakke Vlaamse land verleende die rug een strategisch uitzicht op Ieper en de omgeving. Geen wonder dat juist om het bezit van die posities zo verbeterd is gevochten.

Sporen van de slag kun je onder meer aantreffen in en nabij 'Hill 62'. Er werd een Canadees gedenkteken opgericht. Tussen de heesters en rozestruiken door heb je een goed uitzicht op de stad. Vlakbij Hill 62, in 'Sanctuary Wood', zijn ook resten van loopgraven te bezichtigen, overwoekerd door bomen en daardoor imposanter dan de wat al te 'cleane' Dodengang bij Diksmuide.

In Vlaanderen worden er jaarlijks nog karrevrachten vol onontpofte bommen en ander oud ijzer opgegraven. Een deel daarvan komt in het museumje bij Sanctuary Wood terecht, eigendom van een maniakale verzamelaar. Hier is een onwaarschijnlijke schat aan roestige helmen, resten bot, stukken granaat en nog veel meer oorlogstuig bijeengebracht, deels met de korstige aarde er nog aan.

Bezoekers nemen plaats achter stereoscopische kijkdozen die een grote hoeveelheid vergeelde foto's tonen van het totaal verwoeste landschap rondom Ieper. Je moet dan wel tegen een stootje kunnen. De kiekjes tonen onder meer een soldatenlijk dat alleen uit een bovenlichaam bestaat; een hoofd zonder onderkaak; een boom waar een paardeskarkas in hangt. Het decor wordt gevormd door het bekende mistroostige maanlandschap vol kraters en prikkeldraad, waar boomstronken als zwarte staken uit omhoogsteken.

Enkele van die boomstronken staan, gestut door stukken hout, in Sanctuary Wood als blijvende getuigen van deze verwoesting.

Besluit

Het landschap rondom Ieper heeft zich natuurlijk al lang geleden weer hersteld van de slag. Boerderijen zijn in klaarblijkelijk oorspronkelijke stijl opgebouwd. Als streepjes wit liggen tientallen keurig onderhouden oorlogskerkhoven temidden van de weilanden en maïsvelden. Wie er niets van wil weten kan er argeloos aan voorbij gaan, maar wie naar de sporen van de oorlog komt zoeken, heeft aan twee dagen niet genoeg. Om goed doordrongen te worden van de allesverwoestende werking en de waanzin van de twintigste-eeuwse oorlogvoering is zo'n bezoek een essentiële bijdrage aan de 'scholing en vorming' van de geschiedenisdocent.

Er zijn Nederlandse scholen die elk jaar naar Ieper op excursie gaan, zoals het Van Maerlantlyceum te Eindhoven. De geschiedenisvaksectie maakt er een lesopdracht bij die door de leerlingen ter plaatse wordt uitgevoerd.

Ik ben de collega's Jef en Marleen van Riet van die school, evenals Ad Schakenraad en Nico Stam, dankbaar dat zij OMO-leraren - als een stel leergierige leerlingen - in de gelegenheid hebben gesteld de voetsporen van de soldaten van '14-'18 te drukken.

kleio

nummer 10/92
pagina's 14 en 15

Droge kost

Remy Wolfs en Henk Donkers

Schoolboeken zijn op heel wat manieren te bekijken.

Hieronder treft u een verslag aan van een onderzoek naar de bijdrage die een aantal 'grote' geschiedenismethoden leveren op het gebied van ontwikkelingseducatie.

De meest gebruikte geschiedenismethoden wekken wat de Derde Wereld betreft nog te weinig belangstelling en betrokkenheid op, zo concluderen de auteurs van dit onderzoek. Enige aanvulling is dus op zijn plaats.

De auteurs werken bij de Faculteit der Beleidswetenschappen van de Katholieke Universiteit te Nijmegen. Remy Wolfs was uitvoerder van het schoolboekenonderzoek, Henk Donkers initiator en projectleider.

De term Derde Wereld is volgens sommigen achterhaald sinds de val van het socialisme/communisme in Oost-Europa. Maar als men rekening houdt met de herkomst van deze aanduiding is dat nog geenszins het geval. Dit begrip is in de jaren vijftig geïntroduceerd door de Fransman Alfred Sauvy, die de term gebruikte als equivalent van het begrip 'derde stand' in het Frankrijk van voor 1789. De derde stand omvatte bevolkingsgroepen die onderdrukt en uitgebuit werden door de adel en in zekere zin ook door de geestelijkheid en die na de Franse Revolutie hun deel van de welvaart gingen opeisen. Sauvy wilde

door het gebruik van de term 'Derde Wereld' historische parallellen trekken tussen de bevolking van zijn 'Tièrs Monde' en de vroegere 'Tièrs Etat'.

De 'Trièrs Monde' op school

*'Negers zijn lui, koeien zijn heilig',
'Surinameloos. Wat Nederlandse schoolboeken verzwijgen en verkleuren',
'Wereldoriëntatie, kom nou!'*

'Racisme in schoolboeken. Het gladder ijs van het westers gelijk'.

Dit zijn wat titels van schoolboekenonderzoeken en artikelen daarover uit de jaren zeventig en tachtig. Ze wekken de indruk dat er veel mis is met het onderwijs over de Derde Wereld en dat de schoolboeken niet deugen. Ze zouden onvolledige en vervormde informatie geven over de Derde Wereld, ontwikkelingsproblemen teveel behandelen als problemen van de arme landen zelf en wij, westerlingen, zouden als enigen de

problemen kunnen oplossen. Schoolboeken zouden doorspekt zijn met etnocentrische informatie en doortrokken van een westers superioriteitsgevoel.

Klopt dit beeld anno 1992 nog? Gelukkig niet. Er is veel verbeterd.

In de mens- en maatschappijvakken van het voortgezet onderwijs blijken veel leerlingen veelzijdige en didactisch goed vormgegeven informatie over de Derde Wereld te krijgen. Maar er zijn helaas ook (veelgebruikte) schoolboeken die inhoudelijk teveel steken laten vallen, didactisch gebrekkig zijn en etnocentrische informatie bevatten.

Om docenten die deze boeken in de klas gebruiken te helpen bij het wegwerken van geconstateerde tekortkomingen zijn er *Adviesbrieven Ontwikkelingseducatie* ontwikkeld.

Overheidsinitiatieven

In de jaren tachtig heeft de overheid flink geïnvesteerd in beter onderwijs over de Derde Wereld. Van 1982 tot 1986 liep het Educatief Project Ontwikkelingssamenwerking (EPOS) en van 1986 tot 1991 het Landelijk Netwerk Ontwikkelingseducatie (LNO). Deze projecten stonden onder leiding van het Instituut voor Leerplanontwikkeling (SLO) en het Algemeen Pedagogisch Studiecentrum (APS). Ze bestreken het basisonderwijs en het hele voortgezet onderwijs inclusief het MBO.

De belangrijkste doelstelling was verankering van ontwikkelingseducatie - en ook KLEIO deed daaraan mee; in september 1985 verscheen een speciaal themanummer - in het onderwijs gecombineerd met consensusvorming over inhoud en didactiek. Daartoe werden leerplannen en voorbeeldmaterialen uitgewerkt in samenwerking met scholen en instellingen. Die leerplannen hebben in de loop der jaren een breed maatschappelijk draagvlak gekregen.

Het LNO wilde onderzocht hebben in hoeverre de ontwikkelde ideeën inmiddels ge-

Uit: Merlijn 2 m/h/v.

meengood geworden zijn in de schoolboeken. Die vormen immers nog steeds het belangrijkste hulpmiddel voor docenten.

De Faculteit der Beleidswetenschappen van de KU Nijmegen voerde dit onderzoek uit, waarbij de leerplannen van EPOS en LNO als referentiekader dienden. Het onderzoek moest betrekking hebben op de vakken aardrijkskunde, economie, geschiedenis en maatschappijleer en op de onder- en bovenbouw van het voortgezet onderwijs. Een andere reden om een dergelijke studie uit te voeren was het feit dat het al weer tien jaar geleden was dat er een breed evaluatie-onderzoek had plaatsgevonden naar ontwikkelingseducatie in schoolboeken. Tevens kon er nu gebruik gemaakt worden van de methodologische vooruitgang die er sindsdien, met name in Duitsland, geboekt is in het schoolboekenonderzoek.

Doel van het onderzoek was het ontwikkelen van concrete inhoudelijke en didactische adviezen.

Deze zijn bestemd voor:

- educatieve uitgevers (die er bestaande schoolboeken mee kunnen verbeteren en auteurs duidelijker richtlijnen mee kunnen geven voor nieuwe methodes);
- docenten (die gewezen worden op eventuele tekortkomingen in de methode die zij gebruiken en aanwijzingen krijgen voor het wegwerken daarvan);
- lerarenopleiders (die de resultaten van het onderzoek kunnen verwerken in hun eigen opleiding en nascholing); en
- maatschappelijke organisaties die aanvullend onderwijsmateriaal over de Derde Wereld produceren (zij krijgen systematisch inzicht in de kwaliteit van schoolboeken en kunnen hun materiaal afstemmen op de witte vlekken daarin aanwezig).

De aanpak van het onderzoek

In het gangbare schoolboekenonderzoek worden twee werkwijzen gehanteerd, die elk hun eigen voor- en nadelen hebben.

De kwantitatieve 'content analysis', die bijvoorbeeld telt hoeveel ruimte in een school-

boek is gereserveerd voor een onderwerp, is zeer objectief maar houdt nauwelijks rekening met de betekenis van inhoud. De zeggingskracht van de resultaten is om die reden vaak gering.

De kwalitatieve werkwijze kijkt uitdrukkelijk naar wat er precies over een onderwerp wordt gezegd, naar de betekenis en de context van de informatie. Een nadeel daarvan is echter de subjectiviteit. Het oordeel over een boek hangt teveel af van de wijze waarop de onderzoeker de inhoud interpreteert.

Uit: *Vragen aan de geschiedenis*.

Onderzoekers als de Duitser Mayring hebben geprobeerd de sterke punten van beide benaderingswijzen, systematiek en zeggingskracht, te combineren in de zogenaamde structurele kwalitatieve aanpak. Het beoordelingsinstrument be-

staat daarbij uit een schema dat nauwkeurig aangeeft welke inhoudelijke en didactische richtlijnen een schoolboek zou moeten volgen. De ruimte voor subjectieve interpretaties wordt zo beperkt.

Voor ons onderzoek hebben we zo'n evaluatie-instrumentarium ontwikkeld en tevoren uitgetest.

Er zijn twee instrumenten:

- een voor de analyse en beoordeling van inhoud, waarbij de hoofdvraag luidt: komen de inhoud en de Derde Wereld, waarvan EPOS en LNO vinden dat ze besproken moeten worden, ook daadwerkelijk aan de orde? Voor onder- en bovenbouw zijn aparte schema's ontwikkeld;
- een voor de analyse en beoordeling van de didactische aanpak, waarbij de hoofdvraag luidt: zijn de didactische richtlijnen van EPOS en LNO terug te vinden in de schoolboeken?

De inhoudelijke en didactische criteria voor het vak geschiedenis zijn samengevat in figuur 1 op bladzijde 17.

Dubbele beoordeling

Bekeken is hoe volledig en hoe expliciet (duidelijk en eenduidig) elke inhoud uit het referentiekader terug te vinden is in de schoolboeken. De waarderingen zijn onder-

kleio

nummer 10/92
pagina's 16 en 17

Figuur 1. Samenvatting van inhoudelijke en didactische criteria voor ontwikkelingseducatie bij geschiedenis/staatsinrichting in de onderbouw en bovenbouw.

A. Inhoudelijke criteria voor de onderbouw geschiedenis

Categorieën	Items
A1 De aard van de armoede	A1-1 Armoede onder brede lagen van de bevolking als hoofdkenmerk van de Derde Wereld A1-2 Uitingvormen van armoede in historisch perspectief A1-3 De begrippen absolute en relatieve armoede in historisch perspectief
B1 Historische achtergronden	B1-1 De pré-koloniale geschiedenis: een vergelijking Derde Wereld-Westen tot 1500 B1-2 Grote interne machtsverschillen vóór 1500 in huidige Derde Wereldlanden B1-3 In Europa is vóór 1500 de basis gelegd voor expansie B1-4 De koloniale geschiedenis: een vergelijking Derde Wereld-Westen van 1500-1945 B1-5 Wortels voor huidige Noord-Zuidverhoudingen in de Europese expansiedrift vanaf 1500 B1-6 Gevolgen van koloniale betrekkingen voor huidige Derde Wereldlanden B1-7 De post-koloniale geschiedenis: een vergelijking Derde Wereld-Westen vanaf 1945 B1-8 Na 1945 zijn bijna alle koloniën politiek onafhankelijk geworden
B2 Het voortbestaan van het ontwikkelingsvraagstuk	B2-1 Het voortbestaan van het ontwikkelingsvraagstuk als een complex samenspel tussen interne en externe factoren
B3 Veranderingen	B3-1 Derde Wereldlanden doen hun best de eigen ontwikkeling op gang te brengen B3-2 Bewoners doen hun best de eigen ontwikkeling op gang te brengen

B. Inhoudelijke criteria voor de bovenbouw geschiedenis

Categorieën	Items
A1 De aard van de armoede	A1-1 Armoede onder brede lagen van de bevolking als hoofdkenmerk van de Derde Wereld
B1 Historische achtergronden	B1-1 De pré-koloniale geschiedenis: een vergelijking Derde Wereld-Westen tot 1500 B1-2 Grote interne machtsverschillen vóór 1500 in huidige Derde Wereldlanden B1-3 In Europa is vóór 1500 basis gelegd voor expansie B1-4 De koloniale geschiedenis: een vergelijking Derde Wereld-Westen van 1500-1945 B1-5 Wortels voor huidige Noord-Zuidverhoudingen in de Europese expansiedrift vanaf 1500 B1-6 Motieven van het Europese expansionisme: kolonialisme/imperialisme B1-7 De post-koloniale geschiedenis: een vergelijking Derde Wereld-Westen vanaf 1945 B1-8 Na 1945 zijn bijna alle koloniën politiek onafhankelijk geworden B1-9 Positieve en negatieve gevolgen van kolonialisme voor Derde Wereldlanden B1-10 Historische en actuele invloed van het Westen op de Derde Wereld als externe oorzaak van het ontwikkelingsvraagstuk B1-11 Historische en actuele ontwikkelingen binnen Derde Wereldlanden als interne oorzaken van het ontwikkelingsvraagstuk B1-12 De rol van de begrippen continuïteit en discontinuïteit B1-13 In Derde Wereld bestaan sporen van oudere samenlevingen naast die van moderne
B2 Reacties in Derde Wereld	B2-1 Uiteenlopende reacties van mensen op inmengen westerse landen in de koloniale tijd B2-2 Uiteenlopende reacties van mensen op westerse landen tijdens en na de dekolonisatie
B3 Het koloniale en post-koloniale beleid van het Westen	B3-1 Kenmerken van en visies binnen het Nederlands koloniale beleid B3-2 Een vergelijking tussen het Nederlandse beleid met dat van een ander Europees land B3-3 Kenmerken van en visies binnen het Nederlands beleid tijdens dekolonisatie B3-4 Een vergelijking tussen het Nederlands post-koloniale beleid en dat van een ander Europees land
D1 Visies op het ontstaan en voortbestaan van het ontwikkelingsvraagstuk	D1-1 Visies op ontstaan en voortbestaan hangen samen met maatschappijvisies en normen en waarden D1-2 Reacties van mensen in Derde Wereldlanden op westerse inmengen door de geschiedenis hangen samen met verschillende waarden en normen die die mensen aanhangen D1-3 Visies achter het beleid van twee ex-koloniën D1-4 Mensen in het Westen dienen respect te hebben voor leefwijzen en culturen van mensen uit de Derde Wereld D1-5 De gewoonten, leefwijzen en culturen in Derde Wereld kennen een rijke historie

C. Didactische hoofdcriteria voor geschiedenis/staatsinrichting in de onderbouw en bovenbouw

- Criteria gericht op kennis en vaardigheden:
 - sluit de leerstof aan bij het ontwikkelingsniveau?
 - is de leerstof overzichtelijk en helder gestructureerd?
 - is er sprake van gevarieerde verwerkingsmogelijkheden gericht op het verzamelen, bewerken en analyseren van informatie, het interpreteren ervan, het ontwikkelen van een eigen standpunt, samenwerken met anderen enzovoorts?
 - is er sprake van creatieve vormen van beoordeling en toetsing? (naast reproductieve vragen en opdrachten ook produktieve, identificatievragen, vrije verwerking)
- Criteria voor het ontwikkelen van belangstelling en betrokkenheid:
 - sluit de leerstof aan bij de beleevings- en ervaringswereld?
 - appelleert de stof aan het gevoel van leerlingen?
 - wordt er een appel gedaan op het verantwoordelijkheidsgevoel?
 - worden leerlingen op een prekende of moraliserende toon toegesproken?
 - kunnen leerlingen zich inleven? Wordt er gebruik gemaakt van levendige verhalen en herkenbare personen zoals journalistiek materiaal, romanfragmenten, gedichten en autobiografieën?
 - laat de leerstof behalve verschillen ook overeenkomsten zien tussen derde wereldlanden en welvarende landen?
 - bevat de leerstof informatie over concrete leefwijzen en bestaansproblemen van mensen in de Derde Wereld?
 - bevat de leerstof ethnocentrische of racistische informatie en vooroordelen en stereotypen?

Figuur 2. De inhoudelijke correspondentieprofielen voor de onderzochte methoden

Chronoscoop (43% voldoende)

Goed	* * * * *															
redelijk																
matig																
'niet'	* * * * *															
kernitem	1 2 3	1 2 3 4 5 6 7 8	1	1 2												
categor.	A1	B1	B2	B3												

GAMMA geschiedenis (48% voldoende)

goed	* * * * *																					
redelijk																						
matig																						
'niet'	* * * * *																					
kernitem	1	1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13	1 2	1 2 3 4	1 2 3 4 5																	
categor.	A1	B1	B2	B3	D1																	

Kijk op de tijd (36% voldoende)

Goed	* * * * *															
redelijk																
matig																
'niet'	* * * * *															
kernitem	1 2 3	1 2 3 4 5 6 7 8	1	1 2												
categor.	A1	B1	B2	B3												

Geschiedenis van gisteren (52% voldoende)

goed	* * * * *																					
redelijk																						
matig																						
'niet'	* * * * *																					
kernitem	1	1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13	1 2	1 2 3 4	1 2 3 4 5																	
categor.	A1	B1	B2	B3	D1																	

Merlijn (93% voldoende)

Goed	* * * * *															
redelijk																
matig																
'niet'	* * * * *															
kernitem	1 2 3	1 2 3 4 5 6 7 8	1	1 2												
categor.	A1	B1	B2	B3												

Historisch perspectief (64% voldoende)

goed	* * * * *																					
redelijk																						
matig																						
'niet'	* * * * *																					
kernitem	1	1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13	1 2	1 2 3 4	1 2 3 4 5																	
categor.	A1	B1	B2	B3	D1																	

Vragen aan de geschiedenis (64% voldoende)

Goed	* * * * *															
redelijk																
matig																
'niet'	* * * * *															
kernitem	1 2 3	1 2 3 4 5 6 7 8	1	1 2												
categor.	A1	B1	B2	B3												

Sprekend verleden (76% voldoende)

goed	* * * * *																					
redelijk																						
matig																						
'niet'	* * * * *																					
kernitem	1	1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13	1 2	1 2 3 4	1 2 3 4 5																	
categor.	A1	B1	B2	B3	D1																	

gebracht in zogenaamde correspondentieprofielen, die in één oogopslag laten zien waar de inhoudelijk sterke en zwakke punten zitten (zie figuur 2 hierboven).

De mate van 'volledigheid' en 'expliciet' is uitgedrukt in de alledaagse waarderingen 'goed', 'redelijk', 'matig' en 'niet'. 'Goed' betekent dat een inhoud uit het referentiekader volledig én expliciet aan de orde komt; 'redelijk' dat een inhoud ten dele of impliciet ter sprake komt; 'matig' dat een inhoud ten dele en impliciet besproken wordt en 'niet' dat een inhoud helemaal niet is terug te vinden

in een schoolboek. De waarderingen redelijk, matig en niet impliceren dat er inhoudelijke omissies zijn geconstateerd en/of dat een inhoud op onduidelijke of niet eenduidige wijze in een schoolboek is verwerkt.

Per methode zijn alle omissies en onduidelikheden uitvoerig beschreven.

De uitgever van die methode zou ze moeten wegwerken om de inhoudelijke kwaliteit van ontwikkelingseducatie te verbeteren. Een docent, die deze methode gebruikt, kan eruit afleiden wat hij moet doen om de kwaliteit van ontwikkelingseducatie in zijn lessen te verbeteren.

kleio

nummer 10/92
pagina's 18 en 19

Bij de didactische analyse en beoordeling hebben we een andere werkwijze gevolgd. Aan de hand van EPOS- en LNO-richtlijnen voor didactisch verantwoord onderwijs over de Derde Wereld hebben we een aantal vragen geformuleerd, die we aan de schoolboeken hebben gesteld; aan de leerlingenboeken en indien van toepassing aan de werkboeken, de docentenhandleidingen en/of de toetsboeken.

Om de subjectiviteit nog verder te beperken hebben twee personen onafhankelijk van elkaar elk schoolboek beoordeeld: een vakdocent en de onderzoeker.

Omdat we kwaliteit boven kwantiteit wilden stellen en we honderden schoolboeken niet aan een zeer gedetailleerde beoordeling konden onderwerpen, hebben we een selectie moeten maken. Daarbij was representativiteit het belangrijkste criterium. Veelgebruikte boeken kwamen dus als eerste in aanmerking. Daarnaast hebben we ook enkele recent verschenen methodes ondanks een nog relatief klein marktaandeel geanalyseerd. Spreiding over boven- en benedenbouw, Lbo/Mavo/Havo/Vwo en vakken waren verdere criteria. Voor de vier vakken aardrijkskunde, economie, maatschappijleer en geschiedenis/staatsinrichting hebben we uiteindelijk 23 methodes oftewel 96 boeken geselecteerd.

In dit artikel beperken we ons uiteraard tot de geschiedenismethodes. Voor de onderbouw hebben we *Chronoscoop* (Lbo/Mavo), *Kijk op de tijd* (Havo), *Merlijn* (voor Havo/Vwo) en *Vragen aan de geschiedenis* (de Mavo variant) onderzocht; voor de bovenbouw Havo/Vwo *GAMMA geschiedenis* (de Havo variant), *Geschiedenis van gisteren* (Havo/Vwo), *Historisch perspectief* (Havo/Vwo) en *Sprekend verleden* (Havo/Vwo).

De inhoudelijke scores van de methodes kunnen afgelezen worden uit de correspondentieprofielen in figuur 2. De betekenis van de codes onderaan de profielen is terug te vinden in figuur 1. Scores boven de stippellijn betekenen dat items redelijk of goed worden behandeld, scores eronder matig of niet.

Op basis van het onderzoek worden nu per methode adviesbrieven ontwikkelingseducatie (ABO's) gemaakt, waarin alle sterke punten en tekortkomingen staan opgesomd en ook suggesties worden gedaan hoe die laatste weggewerkt kunnen worden. Over deze adviesbrieven straks meer. In dit artikel beperken we ons tot enkele algemene conclusies.

De resultaten

Net als de schoolboeken voor aardrijkskunde, economie en maatschappijleer, kunnen de onderzochte geschiedenismethodes in drie groepen verdeeld worden:

1. methodes die de Derde Wereld inhoudelijk en didactisch bevredigend behandelen;
2. methodes die ofwel inhoudelijk ofwel didactisch bevredigend scoren;
3. methodes die zowel inhoudelijk als didactisch wel erg veel steken laten vallen.

Van de onderbouwmethodes behoort eigenlijk alleen *Vragen aan de geschiedenis* tot de eerste groep. Deze methode behandelt 65% van de inhoud meer dan voldoende en is ook didactisch goed. De methode weet belangstelling en betrokkenheid (een zeer belangrijk didactisch criterium) te wekken door veelvuldig ingepaste levendige elementen, informatie over leefwijzen in andere culturen, aantrekkelijke illustraties en ook door gevarieerde verwerkingsmogelijkheden. Er is aandacht voor bestaansproblemen én positieve, culturele aspecten van Derde Wereldsamenlevingen. Etnocentrische informatie en vooroordelen ten aanzien van Derde Wereldsamenlevingen en hun bewoners ontbreken. De historische achtergronden van het ontwikkelingsvraagstuk en de factoren die een belangrijke rol spelen in de huidige ontwikkelingsproblemen komen in deze methode over het algemeen redelijk tot goed uit de verf. Minder geslaagd is dat er een eenzijdig en nauwelijks uitgewerkt oplossingsperspectief wordt aangeboden. De methode doet geen appél op het verantwoordelijkheidsgevoel van leerlingen om een bijdrage te leveren aan het terugdringen van ontwikkelingsproblemen.

Tot de tweede groep behoren *Chronoscoop* en *Merlijn*.

Chronoscoop behandelt slechts 43% van de inhoud, maar scoort didactisch ruim voldoende. Sterke inhoudelijke punten zijn de ruime aandacht voor concrete armoedeproblemen in de Derde Wereld en een redelijk goede bespreking van de koloniale geschiedenis. Minder goed uitgewerkt is de pré-koloniale geschiedenis in Europa en in de huidige Derde Wereld. Verder had de methode wat meer inzicht kunnen geven in het ingewikkelde samenspel tussen interne en externe factoren die het voortbestaan van het ontwikkelingsvraagstuk bepalen. Net als *Vragen aan de geschiedenis* lijkt ook *Chronoscoop* goed in staat om belangstelling en betrokkenheid te wekken bij leerlingen. Prima zijn de historische beschrijvingen van de leefwereld van mensen in andere landen en culturen, bijvoorbeeld van Arabieren, Azteken en Afrikaanse slaven. Echter, ook in deze methode ontbreekt een duidelijk en concreet geformuleerd oplossings- en handelingsperspectief.

Merlijn bespreekt liefst 93% van de inhoud voldoende of beter. Inhoudelijk komen bijna alle belangrijke aspecten van de pré-koloniale, koloniale en post-koloniale geschiedenis aan de orde. Didactisch laat de methode echter nogal wat steken vallen. De sterke didactische punten in de twee eerdergenoemde methoden hebben we hier niet aangetroffen. Deel 3hv (dat het grootste aandeel over het thema Noord-Zuid bevat) geeft bijvoorbeeld te weinig inzicht in de leefwereld en bestaansproblemen van mensen in de Derde Wereld, vroeger en nu. Het ontwikkelingsvraagstuk wordt vooral op abstracte wijze en in een somber toekomstperspectief behandeld. Aardige en positieve aspecten over de

Derde Wereld komen nauwelijks aan de orde. Verder missen de leerlingen het houvast van een goed gestructureerd begrippenapparaat. Tot slot is er sprake van weinig gevarieerde verwerkingsmogelijkheden.

Als laatste onderbouwmethode scoort *Kijk op de tijd* zowel inhoudelijk (36%) als didactisch onvoldoende. Deze methode krijgt een plaats in groep drie. Aspecten van de koloniale geschiedenis en het dekolonisatieproces worden nog redelijk goed behandeld, maar het huidige ontwikkelingsvraagstuk komt nauwelijks aan de orde. Het armoedeprobleem, dat we als meest kenmerkende van Derde Wereldlanden kunnen beschouwen, wordt gereduceerd tot ellende en hongersnood. Een eenzijdige en onjuiste weergave van de werkelijkheid is het resultaat. Didactisch biedt de methode slechts beperkte mogelijkheden om belangstelling en betrokkenheid bij het ontwikkelingsvraagstuk te wekken bij leerlingen. De Derde Wereld wordt voorgesteld als een machteloos blok, zonder aan te geven wat er kan veranderen. Deze methode draagt geen concrete oplossingsperspectieven aan. Leerlingen krijgen geen handreikingen waarmee ze zelf iets kunnen doen aan het terugdringen van problemen in ontwikkelingslanden.

Bovenbouw

Van de vier bovenbouwmethoden valt alleen *Sprekend verleden* in groep 1. Deze methode behandelt de Derde Wereld en het ontwikkelingsvraagstuk zowel inhoudelijk als didactisch bevredigend. Deze methode bespreekt ruim driekwart (76%) van de inhoud meer dan voldoende. Het armoedeprobleem en het kolonialisme krijgen ruime aandacht. Naast een redelijk goede inhoudelijke behandeling van het ontwikkelingsvraagstuk kent deze methode ook didactisch sterke eigen-

schappen. De leerstof sluit prima aan bij het ontwikkelingsniveau van de doelgroep, is levendig en op een aantrekkelijke en uitdagende wijze vormgegeven. De methode biedt leerlingen goede mogelijkheden tot het ontwikkelen van belangstelling en betrokkenheid. De auteurs benaderen Derde Wereldculturen in eerste instantie vanuit hun eigen geschiedenis en kenmerken. Tot slot is de variatie in verwerkingsmogelijkheden uitstekend.

Minder goed scoren *Gamma geschiedenis*, *Geschiedenis van gisteren* en *Historisch perspectief*. Alle drie laten ze belangrijke inhoudelijke en didactische steken vallen. Eigenlijk zouden ze dus in groep 3 thuishoren, maar ze kennen ook sterke punten.

kleio

Gamma, *Geschiedenis van gisteren* en *Historisch perspectief* scoren inhoudelijk respectievelijk 48%, 52% en 64%. Het kolonialisme vanaf 1870 en het dekolonisatieproces vanaf de Tweede Wereldoorlog krijgen in alle drie de methoden ruime aandacht. Echter, er vinden onvoldoende verwijzingen plaats naar de koloniale periode vóór 1870. Het armoede-probleem waar de meerderheid van de men-

sen in de Derde Wereld mee worstelt, komt onvoldoende uit de verf in *Gamma* en *Geschiedenis van gisteren*. Dit geldt ook voor visies op het ontstaan en voortbestaan van het ontwikkelingsvraagstuk. In *Historisch perspectief* krijgt het armoedeprobleem meer aandacht. In de methode komt naar voren dat armoede onder brede lagen van de bevolking de meest kenmerkende karakteristiek is van Derde Wereldlanden.

Didactisch sterke punten van deze drie methoden zijn de goed bij het ontwikkelingsniveau van de doelgroep aansluitende leerstof en de heldere opbouw. De variatie in verwer-

kingsmogelijkheden is over het algemeen redelijk. Verder bevatten de methoden op vele plaatsen aansprekend bronnenmateriaal. We hebben wel kritiek op de overwegend weinig levendige en sombere presentatie van de Derde Wereld; andere informatie over leefwijzen en bestaansproblemen van mensen in koloniën en Derde Wereldlanden ontbreekt; de visie op het ontwikkelingsvraagstuk is eenzijdig pessimistisch. Een handelingsperspectief voor de leerlingen ontbreekt dan ook.

Etnocentrisme: historisch en hedendaags

Als je aan jongeren iets wilt vertellen over andere culturen, moet je aansluiten bij de dingen die ze kennen. In het geval van autochtone leerlingen is dat de westerse cultuur. Allochtone leerlingen beschikken over kennis van twee culturen: de 'Nederlandse' cultuur en de cultuur van de etnische groep waar ze deel van uitmaken.

Maar andere culturen (negatief) beoordelen op grond van de dominante waarden en normen van de eigen cultuur alsof er geen andere mogelijkheden zijn, kan ertoe leiden dat leerlingen (vertegenwoordigers van) andere culturen gaan zien als minderwaardig. Dit is de kern van etnocentrisme of eurocentrisme als we ons beperken tot onze Europese waarden en normen. Het gevolg kan zijn dat leerlingen superioriteitsgevoelens ontwikkelen of dat deze versterkt worden. Dat kan discriminatie en racisme in de hand werken. Schoolboekenschrijvers en -natuurlijk ook docenten - moeten daar extra op bedacht zijn.

We hebben bij ons onderzoek niet de jacht geopend op termen als primitief, hutje enzovoorts, maar gezocht naar opvallend eenzijdige en neerbuigende informatie over de Derde Wereld. We maken daarbij onderscheid tussen *historisch etnocentrisme* en *hedendaags etnocentrisme*.

Wat bedoelen we met deze begrippen?

In het vak geschiedenis speelt historisch etnocentrisme een bijzondere rol. Bij de behandeling van het thema Noord-Zuid besteedt het vak meer dan andere vakken aandacht aan de historie van het ontwikkelingsvraagstuk. Daarbij kunnen aspecten van westerse en niet-westerse samenlevingen aan de orde komen en ook waarden en normen die binnen verschillende geledingen van die samenlevingen een rol speelden door de geschiedenis heen. Met name authentiek bronnenmateriaal en verhalende beschrijvingen geven dan inzicht in de wijze waarop er in het verleden in Europa gedacht werd over niet-westerse

volken en culturen. Geeft een schoolboek neerbuigende en negatieve kwalificaties weer ten aanzien van niet-westerse culturen zoals die gangbaar waren in periodes in het verleden, dan kunnen we spreken van historisch etnocentrisme. Het opnemen van deze standpunten in een schoolboek is gerechtvaardigd omdat ze de tijdsgeest beschrijven en laten zien hoe er toen gedacht werd over andere culturen. Maar, historisch etnocentrisme in schoolboeken mag naar onze mening niet zonder commentaar weergegeven worden.

Cartoon uit *Sprekend Verleden*.

Het dient ter discussie gesteld te worden en vergeleken te worden met hedendaagse denkbelden. Niet op een prekerige, belerende of moraliserende toon, maar op een vragende manier.

Historisch etnocentrisme dient bewust ingepast te worden in een methode om het te verklaren vanuit de tijd en de samenleving waarin het plaatsvond, om te laten zien hoe het zich in de loop van de geschiedenis heeft ontwikkeld en om het te verbinden met waarden en normen die op dit moment in onze samenleving gelden, zowel etnocentrische als anti-etnocentrische. De historische ontwikkeling van waarden en normen ten aanzien van andere samenlevingen en met name de vergelijking tussen historisch en hedendaags (anti-) etnocentrisme kan een extra dimensie geven aan het vak.

Historisch etnocentrisme

Verschiedende methoden bevatten voorbeelden van historisch etnocentrisme. Echter, op slechts enkele plaatsen wordt deze vorm van

'Wijs me de hoofdstad van Nikkerland eens aan en hoe heet die?' vroeg meester Brabbelaar. Piempampoentje nam besluiteloos de lange stok. Op geen stukken na wist hij waar de hoofdstad van Nikkerland lag. Maar de goede fee trok aan zijn mouw en de stok wees een stad aan. 'Palmstad', zei het elfje 'Palmstad!' zei Piempampoentje. 'Mooi zo,' zei meester Brabbelaar en klopte op zijn schouder. 'Wijs nu ook eens waar de grootste rivier stroomt van Nikkerland.' De goede fee stuurde de hand van Piempampoentje langs een dikke blauwe streep. O, dat was dus een rivier. Dat zou hij onthouden. En die heette... 'De Krentenstroom!' zei het elfje. 'De Krentenstroom!' zei Piempampoentje.

Uit: *Sprekend Verleden*, deel 3, boek II.

etnocentrisme direct en expliciet in een hedendaags anti-etnocentrisch daglicht geplaatst.

Sprekend verleden besteedt er een aparte paragraaf aan. In 'Stereotypen over zwart Afrika' worden diverse voorbeelden van historisch etnocentrisme aangehaald, onder andere het kinderboek *De school van meester Brabbelaar* van Piet Broos. In dit boek wordt op neerbuigende wijze het 'oliedomme nikkertje' Piempampoentje opgevoerd. De methode vraagt aan de leerlingen stereotypen en vooroordelen uit de diverse fragmenten te halen.

Een ander voorbeeld is te vinden in *Merlijn*. Daarin komen diverse vooroordelen en racistische informatie ten aanzien van mensen in de Derde Wereld tot uitdrukking, onder meer in een strip over Columbus en bronnenmateriaal over westerse kolonisatoren en Cecil Rhodes. In de docentenhandleiding wordt dan de vraag gesteld of het wel terecht is wat Columbus vindt van de Indianen. Op een andere plaats vertellen de auteurs dat wij gedurende de geschiedenis veel hebben geleerd van andere volken. Binnen weer een geheel andere (historische) context worden de gastarbeiders in Nederland besproken. De methode beweert dat wij vertegenwoordigers van andere rassen, godsdiensten en gewoonten moeten respecteren, opdat we met elkaar kunnen samenleven.

Gamma geschiedenis laat in het themaboek Churchill aan het woord die Gandhi een half-naakte fakir noemt en die de hang naar geweld van de Indiërs benadrukt. In het handboek neemt de methode een eenduidig standpunt in tegen hedendaags etnocentrisme, tegen het beoordelen van andere culturen en de geschiedenis daarvan door een westerse bril.

Ook in *Historisch perspectief* is historisch etnocentrisme in enige bronnen vertegenwoordigd, met name in deel II. In 'De neger' worden Afrikanen enigszins denigrerend omschreven als 'een kostelijk specimen van onze soort'. Een fragment uit *Onze jaren* getiteld 'Blank is superieur' bespreekt het stereotiepe denken over Afrika. Rudyard Kipling noemt daarin de gekleurde mens 'half wild en half kind'. Verder staat te lezen: 'De toepassing van Darwins evolutieel op de menselijke samenleving leidde tot een verdeling van 'hogere' en 'lagere' culturen, met de Europese triomfantelijk bovenaan en de Afrikaanse hulpeloos onderaan'. Volgens deze bron werden dit soort stellingen als rechtvaardiging voor de koloniale bezetting van Afrika gebruikt. Het kolonialisme werd gepromoveerd tot humane pacificatie. Het is opvallend dat

op eenzijdige wijze enkel wredeheden van Afrikanen tegenover de eigen bevolking en de koloniale machthebber breed worden uitgemeten in diverse bronnen, onder meer over de 'Mau-Mau-terreur' en over 'Idi Amin, dictator van Oeganda'.

De methode zet daar alleen tegenover dat er vroeger sprake was van stereotiepe denken over Afrika, dat Afrika een veelzijdig continent is en dat kolonialisme en imperialisme niet zelden gepaard gingen met onderdrukking en uitbuiting. Ze laat echter na expliciet stelling te nemen tegen de genoemde etnocentrische kwalificaties.

Hedendaags etnocentrisme

Hedendaags etnocentrisch komt weinig voor in de onderzochte methoden. *Sprekend verleden* bijvoorbeeld toont respect voor de leefwijzen en de culturen in de Derde Wereld. Ze benadrukt in historisch perspectief het eigene van Derde Wereldculturen, onthoudt zich van neerbuigende kwalificaties en relateert de waarden en normen van onze cultuur. De methode wil uitdrukkelijk afrekenen met ernstige stereotypen en vooroordelen, bijvoorbeeld over zwart Afrika.

Dit geldt ook voor *Chronoscoop*, *Vragen aan de geschiedenis*, *Geschiedenis van gisteren* en zoals genoemd *Gamma*. Het eerste boek geeft aan dat andere samenlevingen net als de onze een lange geschiedenis kennen en dat westerse culturen geleerd hebben van bijvoorbeeld de Arabische. Ook *Vragen aan de geschiedenis* besteedt daar ruim aandacht aan. *Geschiedenis van gisteren* stelt dat er Nederlanders zijn die weinig of geen begrip hebben voor andere culturen. De methode wijst dan op het racisme en discriminatie in onze samenleving.

Hedendaagse etnocentrische elementen vinden we wel in *Kijk op de tijd*, *Historisch perspectief* en *Merlijn*.

In *Kijk op de tijd* benadrukken de auteurs expliciet de westerse superioriteit inzake het terugdringen van ontwikkelingsproblemen. De auteurs zetten hier niets tegenover.

Historisch perspectief laat de leerlingen in een opdracht de ideeën van Gandhi toetsen aan die van de bijbel. 'Wat is 'geloven' voor Gandhi, blijkens tekst c? Vind je dit een juiste benadering van de bijbel als Woord van God?'. Gegeven de kritiek van Gandhi op de christelijke God lijkt het antwoord te worden gestuurd in een afwijzing van diens ideeën in plaats van begrip te kweken voor diens visie. Bij de behandeling van apartheid in Zuid Afrika komen voor- en tegenargumenten aan

kleio

bod. Dat apartheid discriminatie met zich mee brengt wordt als laatste tegenargument genoemd. Een fundamentele afwijzing, zoals wel uit een bron over de VN-stellingname naar voren komt, vindt niet plaats. Daar komt bij dat de onlusten in Sharpeville in 1960, zo blijkt uit een bron, feitelijk gebaseerd zijn op een misverstand en communicatiestoornissen bij de blanke ordehandhavers. Typisch is ook dat in een kranteartikel wordt gewezen op terreuractiviteiten van het ANC. Andere lezingen komen niet aan de orde! *Merlijn*, ten slotte schetst een beeld dat derde-wereldlanden alleen maar kunnen worden geholpen als wij dat willen. De Derde Wereld kan niet voor haar eigen ontwikkeling zorgdragen.

Uit de wijze waarop beide vormen van ethnocentrisme in de boeken worden gepresenteerd kunnen we concluderen dat historisch ethnocentrisme daar waar het voorkomt niet altijd overtuigend in een hedendaags anti-etnocentrisch perspectief wordt geplaatst. Ook komt het voor dat methoden voorbeelden van hedendaags ethnocentrisme bevatten, terwijl op een andere plaats anti-etnocentrische standpunten worden ingenomen. Het is jammer dat de meeste onderzochte methoden er nog geen gewoonte van gemaakt hebben historisch ethnocentrische informatie expliciet te relateren met hedendaagse denkbeelden.

Belangstelling en betrokkenheid

Van de acht methodes zijn er slechts twee die de Derde Wereld en het ontwikkelingsvraagstuk op een zodanige wijze presenteren en vormgeven dat er een gerede kans bestaat dat bij leerlingen belangstelling en betrokkenheid kan worden ontwikkeld. De meeste geschiedenisboeken geven de voorkeur aan een zakelijke, abstracte en afstandelijke behandeling. Ze bieden te weinig inzicht in de concrete leefwijzen en bestaansproblemen van mensen in de Derde Wereld. Ook komen mensen uit de Derde Wereld niet of zelden aan het woord. In het bronnenmateriaal overheersen historische personen als Gandhi, Rhodes en Soekarno. Verder krijgen de leerlingen niet of slechts ter zijde een concreet oplossings- en handelingsperspectief aangeboden, bijvoorbeeld in de zin van wat-heb-ik ermee-te-maken en wat-kan-ik-ermee-doen. Ook leggen alle methodes teveel nadruk op de problemen van de Derde Wereld. Positieve aspecten en ontwikkelingen, die er wel degelijk zijn, krijgen veel te weinig aandacht.

Het eenzijdig concentreren op problemen kan ertoe leiden dat leerlingen zich voor de Derde Wereld afsluiten. Via de media krijgen ze bijna uitsluitend negatieve informatie, schoolboeken hoeven daar geen schepje bovenop te doen.

Daarnaast zijn ook de verwerkingsmogelijkheden nogal eenzijdig. De meeste methodes bevatten alleen verwerkingsopdrachten waar bij kennis en inzicht voorop staan. Goed onderwijs over de Derde Wereld vereist gevarieerde informatie en werkvormen die belangstelling en betrokkenheid wekken. Leerlingen dienen de kans te krijgen om zelfstandig informatie te zoeken en te beoordelen. Gelukkig spreekt de basisvorming zich uit voor dergelijke werkwijzen.

Als we al een algemene conclusie uit het onderzoek kunnen trekken en even voorbijgaan aan de individuele kwaliteiten en gebreken van de onderzochte methodes, dan denken we dat met name op didactisch gebied verbeteringen wenselijk en mogelijk zijn om zo tot veelzijdiger, aantrekkelijker en dus beter onderwijs over de Derde Wereld te komen. Tegelijkertijd hiermee kunnen inhoudelijke omissies worden weggewerkt.

De adviesbrieven

De resultaten van het onderzoek pleiten voor een verdere verbetering van onderwijs over de Derde Wereld via het schoolboek. Uitgevers zijn geïnformeerd over de resultaten van het onderzoek. Enkele auteurs hebben al laten weten de adviezen over te zullen nemen.

Om uitgevers, schoolboekenauteurs en vooral ook docenten op een toegankelijke manier in te lichten over de kwaliteit van de behandeling van de Derde Wereld in hun methodes, wordt op basis van dit onderzoek per methode een beknopte adviesbrief ontwikkelingseducatie (ABO) opgesteld.

Elke adviesbrief bevat:

- informatie over de inhoudelijk en didactisch sterke en zwakke punten voor wat betreft ontwikkelingseducatie;
- makkelijk toepasbare adviezen om geconstateerde tekortkomingen weg te werken;
- suggesties voor materialen die daarbij gebruikt kunnen worden.

De adviesbrieven zijn op de eerste plaats bestemd voor docenten. Ook Derde Wereldorganisaties die zich op scholen richten kunnen ze toepassen. Zij kunnen met de ABO's hun aanbod afstemmen op de inhoudelijke

en didactische hiaten in schoolboeken.

De adviesbrieven worden ontwikkeld door de KU Nijmegen en zijn verkrijgbaar bij het LMV-Centrum voor Mondiale Vorming, Postbus 9108 6500 HK Nijmegen. Ze kosten f4,50, excl. porto.

LITERATUUR

Ontwikkelingseducatie voor twaalf- tot zestienjarigen. Leerplanvoorstel (EPOS/SLO, Enschede 1987)

R. Eisinga, P. Scheepers, *Ethnocentrisme in Nederland. Sociaal-culturele ontwikkelingen in Nederland* (ITS, Nijmegen 1989)

A. Felling, J. Peters, P. Scheepers, *Theoretische modellen ter verklaring van ethnocentrisme* (ITS, Nijmegen 1986)

N.A.J. Lagerweij, 'Kwaliteitsbeoordeling van schoolboeken gewenst', in *School & begeleiding* 3(1986), pp. 4-6

Ontwikkelingseducatie in de bovenbouw havo/vwo, programmavoorsstellen voor onderwijs over het Noord-Zuidvraagstuk in de vakken aardrijkskunde, economie, geschiedenis en maatschappijleer (LNO, Enschede 1989)

P. Mayring, *Qualitative Inhaltsanalyse, Grundlagen und Techniken* (Deutscher Studien Verlag, Weinheim 1988)

A. Reints, e.a., *Om de kwaliteit van het leermiddel* (Tilburg 1989)

R. Wolfs, *De Derde Wereld in schoolboeken. Een evaluatie van de kwaliteit van ontwikkelingseducatie in schoolboeken voor aardrijkskunde, economie, geschiedenis en maatschappijleer in het voortgezet onderwijs*.

Deel I *Opzet van het onderzoek en verantwoording*,

Deel III *De resultaten voor het vak geschiedenis* (LNO/KU Nijmegen, Nijmegen 1991)

Toetsen in de basisvorming

Kees Bogaerts

Deze tekst is een licht bewerkte versie van de lezing die de auteur, vakmedewerker van het CITO, heeft gehouden op de OMO-studiedag 8 oktober.

Hij betoogt dat niet alleen de kerndoelen, maar ook de opzet van de toetsing en de afsluiting van de basisvorming de scholen veel ruimte, verantwoordelijkheid en vrijheid geven.¹

Wat moet verwacht worden, volgend jaar, na de invoering van basisvorming? Zeker geen abrupte veranderingen. Basisvorming invoeren is niet de oplossing voor alle onderwijsproblemen en is evenmin 'met een druk op de knop' in te voeren. Het zal veelmeer een geleidelijk proces zijn dat het komend schooljaar formeel gaat beginnen.

Dat brengt ook onduidelijkheid en onzekerheid met zich mee: de overheid 'bedoelt', maar de scholen werken uit: zo luidt de filosofie.

Daarom is zicht op de hoofdlijnen des te belangrijker. Het gaat om meer dan alleen 14 kerndoelen.

Basisvorming beoogt bij alle vakken minder nadruk op puur traditionele 'schoolse' kennis en meer aandacht voor toepasbaarheid en samenhang van het geleerde, nadruk op bestaansgerichtheid en op -algemene en vakspecifieke- vaardigheden. Basisvorming uitwerken vergt dan ook aandacht voor zowel de (kern)doelen als de (algemene vak-)doelen. Het gaat er immers om de kerndoelen te interpreteren en uit te werken in het perspectief van de algemene doelen.

Bij de algemene doelen voor ons vak nemen betrokkenheid, waardenbesef en oordeelsvermogen een belangrijke plaats in.

- Dat is niet hetzelfde als simpel actualiseren in een keuzeparagraaf over bijvoorbeeld: democratie, olympische spelen, mercantilisme/EEG...
- Evenmin gaat het om uit zenden van Postbus 51-boodschappen als sociaal wenselijke indoctrinatie.

- Actualiteit en geschiedenis en staatsinrichting hoeven niet op gespannen voet met elkaar te staan: denk aan de *Napoleon biografie* van Presser, aan de *Nederlandse Stam* van Geyl, aan nieuwe invalshoeken en deeldisciplines als vrouwengeschiedenis en milieugeschiedenis. Die geschiedenis moeten we meer de school inhalen, in plaats van louter antiquarische waarbij de relatie met de actualiteit vergeten is.

Kerndoelen

De kerndoelen waarin dit alles zichtbaar gemaakt moet worden, zijn verre van eenduidig. Ze zullen, gezien de verantwoording en nadere toelichting van de Commissie Herziening Eindtermen, op sterk uiteenlopende manieren moeten en kunnen worden uitgewerkt -lang niet steeds even diepgaand. Dat biedt mogelijkheden om de vrees voor overladenheid wat te relativiseren. Maar het hoeft niet een aanloop te zijn tot een grote verdwijnturc.

Kerndoelen zijn doelen die onderwezen moeten worden - maar niet overal op dezelfde tijd, even uitgebreid en in dezelfde volgorde. Neem bijvoorbeeld het Midden Oosten. Voor de ene school kan dat een paragraaf zijn in een hoofdstuk over knelpunten in de wereldpolitiek na 1950, ergens anders een breed uitgesponnen afzonderlijk thema. Is dat het gevolg van schoolniveaus? Niet perse. Een VBO school kan er ook voor kiezen om juist dit ene aspect uitgebreid aan de orde te stellen...

Dus: de kerndoelen geven wél aan wat onderwezen moet worden, maar niet hoeveel daarvan en evenmin met welke achtergrondinformatie. Dat is de keuze en de verantwoordelijkheid van de scholen, van de secties. Een zeer groot deel van de op de scholen aan de orde gestelde basisvormingskennis zal dan ook binnen die brede interpretatieruimte ontwikkeld worden, en dus sterk uiteen gaan lopen.

Dat houdt niet in dat er van geen enkele gemeenschappelijkheid meer sprake zal zijn.

kleio

nummer 10/92
pagina's 24 en 25

Bij alle ruimte voor mogelijke uitwerkingen zal er zeker ook sprake moeten zijn van een bepaalde harde en vaste gemeenschappelijke kern van algemene ordenende en historische begrippen (denk bv. aan de samenlevingstypes, aan een historisch concept als industriële revolutie) waarvan toch werkelijk wel gezegd mag worden dat leerlingen ze langer moeten onthouden dan tot twee weken na het hoofdstuk (en het proefwerk) dat er toevallig over ging. Het is juist dankzij deze globale 'plattegrond van de geschiedenis'-achtige kennis dat leerlingen zich op den duur enigermate in de tijd kunnen oriënteren en voldoende houvast hebben om onderscheid te kunnen maken tussen algemene structuren en processen en unieke gebeurtenissen en verschijnselen². De kerndoelen bieden dus veel interpretatieruimte, maar niet zoveel dat er weinig anders resteert dan het vrijblijvende lusthof van een chaotische "kerndoelen"-kaart.

Interpretatieruimte houdt daarom allereerst een verwijzing in naar eigen keuzes en eigen verantwoordelijkheid. Het betekent niet in dat een sectie de kerndoelen verder als vrij te versnipperen toilet papier kan beschouwen, evenmin dat het gaat om een loden last van onvoldoende afgepaalde leerstof. Wat dat betreft biedt het artikel van I. van Manen in het oktobernummer van Kleio een verkeerd en misleidend beeld van de kerndoelen als evenzovele uitgebreid te behandelen (maar dan nog steeds onvoldoende uitgebreide...) thema's. De auteur was kennelijk niet goed op de hoogte van het commentaar dat de commissie herziening eindtermen op de interpretatiebreedte van haar eigen kerndoelen heeft gegeven.

Voor wat betreft de domeinen: destijds werd al door de eindtermen-commissie beklemtoond dat deze niet opgevat moesten worden als plattegrond voor schoolboeken en thema's. Op dat punt zag die commissie zich juist -met het oog op de vrijheid van onderwijs- gesteld voor de opgave de themakeuze-ruimte zo groot mogelijk te laten. Kortom: met de door van Manen zo somber gepresenteerde overbeladenheid loopt het niet zo'n vaart, temeer niet doordat oudheid en middeleeuwen er in de kerndoelen inderdaad schraal vanaf komen. Het is Uw keus of U het minimum ook het maximum wilt laten zijn.

Toetsing niet alleen landelijk

Nu de toetsen: hoe zit het daarmee? Wat wil het departement getoetst zien, wat is de positie en de functie van de landelijke toetsen?

Wat komt van buiten de school? Wat is voor verantwoordelijkheid van de school?

Sinds enige tijd is er een ambtelijke notitie hierover. Die geeft in elk geval een indruk van de departementale opvattingen. Dit document moet nog aan de Tweede Kamer worden voorgelegd, voordat het als ministeriële regeling kan worden uitgewerkt. Dit laatste moet voor de zomervakantie gebeurd zijn. De Tweede Kamer heeft, naar verwachting, in de eerste helft van december de notitie besproken. Het is nog de vraag of dit stuk het laatste woord van het departement zal zijn, de eerste reacties erop waren niet onverdeeld gunstig.

Wat kan landelijk getoetst worden? Zeker niet alle kerndoelen tot in alle details. Daarvoor ontbreekt alleen al de tijd. Per vak wordt aan een toetstijd van zo'n drie lesuren gedacht. Maar dat is niet de enige reden. De principiële openheid van de inhoudelijke kerndoelen voor ons vak brengt met zich mee dat -ook al was er veel meer toetstijd beschikbaar- landelijke, voor alle leerlingen bestemde toetsen, niet kunnen pretenderen, buiten de meest elementaire basiskennis, heel die interpretatiebreedte recht te doen. Denk daarbij maar aan het voorbeeld van het Midden-Oosten. Dat geldt ook voor de thema-gebonden uitwerkingen van betrokkenheid, waardenbesef, oordeelsvermogen. Thema's of bepaalde problemen worden niet voorgeschreven, dergelijke doelen kunnen in heel diverse thema-reeksen worden ondergebracht en uitgewerkt. Die verantwoordelijkheid kunnen leraren en auteurs van toekomstige basisvormingsmethodes dan ook het best zelf oppakken en waar maken. Het zou raar zijn om dit achteraf d.m.v. een stelsel van landelijke toetsen weer in te willen perken en daarmee de ruimte en verantwoordelijkheid die de secties en de scholen in dit opzicht is toegedacht te frustreren.

De landelijke toetsen die het CITO voor ons vak zal maken zullen daarom allereerst gericht zijn op de vaardigheden en benaderingswijzen die typerend zijn voor geschiedenis en staatsinrichting. Voor geschiedenis wordt daarbij gedacht aan een toets van een blok-uur, voor staatsinrichting aan een toets van een lesuur. In die toetsen zal een zekere mate van algemene basiskennis -zoals hiervoor omschreven- betrokken worden, maar het zwaartepunt zal bij de benaderingswijzen/vaardigheden blijven liggen. U kunt zich zo'n geschiedenisstoets voorstellen als een verzameling bronnen met vragen naar oorzaak/gevolg, betrouwbaarheid, standplaatsgebondenheid enz. De opgaven zullen niet in het bij-

zonder leerstof- afhankelijk worden samengesteld. Dat zou voor leerlingen, gezien de interpretatievrijheid, tot heel ongelijke beginsituaties leiden. Ook bij staatsinrichting zal met specifieke kennis-elementen voorzichtig moeten worden omgegaan, om vergelijkbare redenen als bij geschiedenis. Het zal daarbij naar aanleiding van concrete voorbeeldsituaties gaan om vragen naar het begrip dat leerlingen kunnen tonen voor de diverse aspecten van het politiek proces.

Verder is het nog mogelijk dat -evenals bij geografie- landelijke aanwijzingen worden opgesteld voor de beoordeling van 'onderzoek in de eigen omgeving'.

Al met al: er is geen reden tot paniek en stress over de landelijke toetsen voor ons vak. Daarnaast bepaalt U -met het oog op de afsluiting van de basisvorming- zelf voor een substantieel deel de vorm van toetsing en beoordeling. Het schoolwerkplan is de plek om sectie-afspraken en regelingen daarover nader vast te leggen. Scholen zullen t.z.t. zeker in staat moeten zijn om naar buiten toe, bv. aan de inspectie, verantwoording af te leggen over de manier waarop ze in onderwijs en beoordeling aan de basisvorming gestalte geven. Het zou daarbij volstrekt misplaatst zijn om in plaats daarvan rond de overheidstoetsen een bijzondere examensfeer op te bouwen als gold het een CSE. Dat is werkelijk niet de wens van het departement dat met de landelijke toetsen heel andere zaken voor heeft!

Functies van de landelijke toetsen

De huidige opvattingen van het ministerie over de toetsing van de basisvorming en de rol van de landelijke toetsen daarbij zijn op grond van de genoemde notitie in hoofdlijnen bekend:

Alle kerndoelen moeten worden onderwezen en getoetst.

Daarbij moeten in elk geval de opgaven die de minister ter beschikking stelt een rol spelen, daarnaast kan de school eigen opgaven vaststellen. Bij geschiedenis is dit m.i. zeker nodig omdat de landelijke toetsen de (inhoudelijke) kerndoelen slechts in zeer beperkte mate kunnen bestrijken.

De afsluitende toetsen van de basisvorming hebben een reeks functies te vervullen: naar leerlingen, naar de school en naar de overheid:

- naar de leerlingen: geen examen, wél: een

TOETSING TIJDENS EN TER AFSLUITING VAN DE BASISVORMING -Ges./Si:

Ges./Si: te toetsen vakspecifieke categorieën	1: Betrokkenheid, waardenbesef en oordeels- vermogen	2: Benaderingswijzen en vaardigheden	3: Kennis en begrip: afgeleid van de kerndoelen	
			Thema gebonden	Thema-over-stijgend basiskennis: 'Platte- grond van de geschie- denis'
Tijdens de BAVO in het kader van lessen-thema's	Ja	Ja	Ja	Ja
Tijdens de BAVO buiten de thema's om: bv. minstens één keer per rapportperiode	Nee	Naar keuze	Nee	Ja
Afsluiting van de BAVO A- uitwerking voor verant- woordelijkheid van de school: schoolspecifiek gedeelte van het "brede pakket"	Ja	Ja. Daarnaast: bij onderzoek van eigen omgeving: over- heidsrichtlijnen. De bena- deringswijzen ook met overheidstoetsen	Ja	Ja, maar dit aspect ook landelijk als onderdeel van de basiskennis over de "Plattegrond van de geschiedenis" ¹
Afsluiting van de BAVO B- Centrale toetsen: als overheidsdeel van het "brede pakket"	Nee	Ja: Gs & Si schrift. toets, van resp. 1 blokuur en een lesuur.	Nee	Deels: voorzover in de toets ook wordt ingegaan op kennis in verband met de "Plattegrond van de geschiedenis"

antwoord op de vraag: wat hebben ze op-
gestoken van de basisvorming -dus 'kwali-
tatief inhoudelijke uitspraken', mede als
bijdrage aan de doorstroming. Geen
slaag/zak beslissingen, geen landelijk cijfer-
norm (als U op grond van de landelijke be-
oordelingsschalen toch zelf cijfers wilt ge-
ven moet U dat naar eigen inzicht doen),
wel bijspijker-adviezen.

- naar de school: wat is terecht gekomen van
met name de algemene streefdoelen van
de basisvorming, zoals wij die ons hebben
gesteld. In dat verband wijs ik voor ons vak
nog maar eens op de algemene vak- en
vaardigheidsdoelen. Een school zal die dus
ook de eigen beoordeling kunnen betrek-
ken!
- naar de overheid: wat is in alle scholen/de
diverse schooltypes terecht gekomen van
de centrale doelen van het nieuwe basis-

vormingsstelsel? Dit moet door de referen-
tiegegevens, ontleend aan de landelijke
toetsen, aan de overheid/het departement
duidelijk worden gemaakt.

Het departement ziet daarom graag dat in de
landelijke toetsen in elk geval nadruk wordt
gelegd op de volgende aandachtspunten:

- toepassingsgerichtheid en vaardigheden;
- communaliteit: de toetsen worden geacht
in de operationalisering van de kerndoelen
lijn te brengen;
- samenhang en afstemming met andere
vakken - uiteraard zonder dat scholen
daarmee integratie wordt voorgeschreven.

Tot slot nog een rijtje praktische (in de eerste
reacties ook direct al omstreden, dus wie
weet wat er nog verandert...) aandachtspun-
ten uit de departementale notitie:

kleio

nummer 10/92
pagina's 26 en 27

DE TRANSPARANTEN- ENCYCLOPEDIE VAN DE WERELDGESCHIEDENIS

the
TRANSPARENCIES
TO EDUCATE

De specialist in beeldtaal

160 fullcolour sheets met historische kaarten,
grafieken, schema's en historische bouwwerken

...een Must voor het geschiedenisonderwijs...

De 1992 editie van de Transparantenatlas
herzien - geactualiseerd - uitgebreid

The World about 1800

Shaka: founder of Zulu empire

The Endeavour, Captain Cook's ship

Transparanten: uitmuntende hulpmiddelen in het geschiedenisonderwijs
Instructief en beeldend, mooi en gemakkelijk

presenteert een **Must** voor het geschiedenis- onderwijs

TRANSPARANTEN-ENCYCLOPEDIE VAN DE WERELDGESCHIEDENIS

160 sheets met kaarten, grafieken, schema's en historische plaatsen

Deze uitgebreide 1992-editie van de Grote Transparantenatlas biedt dezelfde kaarten waarvan er nu veel zijn verbeterd en geactualiseerd. Ook zijn er **30** nieuwe kaarten. Een wezenlijke aanvulling wordt gevormd door het statistische materiaal: **20** tabellen en grafieken die belangrijke thema's in de geschiedenis in één oogopslag overzichtelijk maken. Daarnaast zijn er **19** schematische modellen en historische concepten. Boven-

dien biedt de Encyclopedie **5** reconstructies van wereldhistorische plaatsen en gebouwen zoals het Parthenon en het Forum.

Deze 160 prachtige transparanten kunnen u veel voorbereidingstijd besparen. Ze zullen uw lessen aanzienlijk verlichten en het rendement ervan verhogen. Zo gezien is de Encyclopedie onmisbaar voor u als docent en een "must" voor ieder vaklokaal.

- Romeinse Rijk op zijn hoogtepunt
- Het Forum in Rome (kunst)
- Verbreiding van het Romeinse gezag
- Verbreiding van het Christendom
- Handel in het Romeinse Rijk
- De Grote Volksverhuizing
- De Romeinse staatsinrichting, 275 v. Chr. (s)
- Ondergang Romeinse Rijk (s)

- BYZANTIUM:**
- Handelsroutes naar Constantinopel
 - Plattegrond van Constantinopel, 550 n. Chr.
 - Verval van het Byzantijnse Rijk

EUROPA SINDS 500

VROEGE MIDDELEEUWEN:

- Europa: reliëfkaart
- Koninkrijken rond 500
- Middeleeuws domein (kunst)

KAREL DE GROTE:

- Rijk van Karel de Grote, 814
- Verdeling Karolingische Rijk, 843
- Noormannen en moslims

KRUISTOCHTEN:

- De Kruistochten
- Verbreiding van de Islam
- Verbreiding Islam (Gevolgen)
- Kruistochten (Oorzaak-gevolg)

LATE MIDDELEEUWEN:

- Koninkrijken in Europa, 1160
- Gotische kathedraal (kunst)
- Handel en nijverheid in Middeleeuws Europa
- Ontstaan derde stand (s)
- Frankrijk/Honderdjarige Oorlog
- De groei van Spanje
- Midden-Europa en Rusland, 1480

NIEUWE GESCHIEDENIS

RENAISSANCE EN REFORMATIE:

- De Renaissance in Italië
- Verbreiding Protestantisme
- Europa in 1560
- De Reformatie (Oorzaak-gevolg)

ONTDEKKINGSREIZEN EN GEVOLGEN:

- De ontdekkingsreizen
- Het Wereldrijk van Karel V
- Europese overzeese koloniën, 1700

ABSOLUTISME EN DEMOCRATIE

- Europa in 1715:
- Kenmerken Absolutisme (s)
- Oorzaak en gevolg: Engelse Burgeroorlog(s)
- Engelse Democratie, 1689 (s)

Transparanten maken grote hoeveelheden informatie overzichtelijk.

- Het Britse parlementaire systeem
- Europa in 1715

FRANSE REVOLUTIE/NAPOLEON:

- Parijs en Versailles, 1789
- Het Rijk van Napoleon, 1810
- Verloop inval in Rusland (g)
- Oorzaak en gevolg: Franse Revolutie (s)

EUROPA 1815/UNIFICATIES:

- Europa in 1815
- De Duitse Eenwording, 1865 - 1871
- De Italiaanse Eenwording

DE INDUSTRIËLE REVOLUTIE:

- De Industriële Revolutie in Engeland
- Proto-Industrialisering, 1700-1744 (g)
- Kolen, katoen en ijzererts 1760-1840
- Export katoenartikelen, 1840 (g)
- Productie ruwe katoen, 1800-1840 (g)
- Wereld nijverheidsproductie 1750-1900 (g)
- Toename wereldhandel, 1750-1913 (g)
- Ontdekkingen en uitvindingen, 1859-1913

DE EERSTE WERELDOORLOG:

- Europa voor WO I
- Europa tijdens WO I
- Europa na WO I
- Oorzaak en gevolg: WO I (s)

DE TWEEDE WERELDOORLOG:

- Werkloosheid, 1926-1938 (g)

Transparanten motiveren vanwege hun overzichtelijkheid.

- Uitbreiding Nazi-Duitsland, 1933-1939
- De As-mogendheden, 1939
- WO II in Europa en Afrika
- Verdeling Duitsland/Berlijn in 1945
- Oorzaak en gevolg: WO II (s)

EUROPA NA WO II:

- NAVO + Warschaupact, 1955
- De hereniging van Duitsland, 1990
- Europa nu
- Wat Europa invoert • Exporteurs naar Europa

RUSLAND:

- Rusland omstreeks 1100
- De groei van Rusland, 1505 - 1791
- Groei van de Sovjet-Unie, '39-'45
- De Sovjet-Unie
- Oorzaak en gevolg: Russische Revolutie (s)

MONDIALE GESCHIEDENIS

AFRIKA:

- Afrika: reliëfkaart
- Regio's in Afrika
- De koninkrijken Kush en Axum
- Koninkrijken in Afrika 1000-1500

IMPERIALISME IN AFRIKA:

- Afrika, 1878
- Imperialisme in Afrika, 1913
- Rassensamenstelling Zuid-Afrika, 1989 (g)
- Afrika nu

DE AMERIKA'S

AMERIKA VOOR COLUMBUS:

- Komst Indianen
- Culturen in Am.
- Tenochtitlan, 1500

Transparanten bieden sterke geheugensteuntjes.

LATIJS-AMERIKA:

- Spaanse Rijk in Am.
- Latijns-Am., 1800
- Latijns-Am., 1830
- Latijns-Amerika nu
- Caribisch Gebied
- Zuid-Amerika: reliëf

NOORD-AMERIKA:

- Brits N. Am., 1763
- Groei V.S. 1783-1853
- Democratie, 1791
- Investerings 1970-85
- USA: reliëfkaart
- N. Am.: reliëfkaart
- USA/Canada

AZIË

MIDDEN-OOSTEN:

- Azië: reliëfkaart
- Het Midden-Oosten 1920
- Israël, 1967-1973
- Koeweit en omgeving
- Het Midden-Oosten nu

INDIA EN PAKISTAN:

- Het Oude India
- De Mauryan-Dynastie
- Het Gupta Rijk
- India t.t.v. de Mughals
- Zuid-Azië nu

ZUIDOOST-AZIË:

- Imperialisme in India + Zuidoost-Azië, 1900
- Koninkrijken in Zuidoost-Azië
- Vietnam-Oorlog, 1957-1973
- Zuidoost-Azië nu

Gebruik transparanten om nieuwe thema's te introduceren, het geheugen op te frissen en kennis te toetsen.

OOST-AZIË/CHINA:

- Het Oude China
- Shang- en Chou-Dynastieën
- Ch'in- en Han-Dynastieën
- Sui-, Tang-, en Sung-Dynastieën
- Het Mongoolse Rijk
- De Ming-Dynastie
- De dynastieke cyclus
- China, 1927-1938
- Oost-Azië nu

JAPAN EN KOREA:

- Japan, 1200 - 1600
- Oorzaak/gevolg: Japans isolationisme (s)
- Imperialisme in Oost-Azië, 1842 - 1912
- WO II in Azië en de Stille Oceaan
- De Korea-Oorlog, 1950 - 1953

AUSTRALIË/PACIFIC RIM

- Australië
- De Pacific Rim
- Bevolking en economische groei

WERELD ALGEMEEN:

- Top 15 im- en exporteurs in 1986 (g)
- 16 grootste stedelijke gebieden (f)
- OPEC-olieprijs, 1973-88 (g)
- Kenmerken van Totalitarisme (s)
- Drie politiek-econom. modellen (s)

Annelies: "Echt heel mooie transparanten"

DE TRANSPARANTENATLAS VAN DE WERELDGESCHIEDENIS

Voor de prijs van een wandkaart beschikt u over **96** historische kaarten

De Encyclopedie is de grote broer van de Grote Transparantenatlas die bij zijn introductie uitstekende recensies kreeg in de internationale vakpers. Maar wat belangrijker is: de *Grote Transparantenatlas* is inmiddels een onmisbaar gebruiksartikel geworden in talloze geschiedenislokalen, niet alleen in het Nederlandse, maar ook in het Duitse taalgebied.

Uit een onlangs gehouden gebruikers-enquête bleek een grote tevredenheid. Dagelijks komt dit kaartenassortiment van pas in lagere en hogere klassen.

Wij blijven de *Transparantenatlas* in ons assortiment voeren, terwijl u voor een relatief klein meerbedrag nu al het extra's kunt verwerven dat de *Transparanten-encyclopedie* biedt.

Bronnenboek en Kunstwerken (z.o.z.) complementair met *Atlas en Encyclopedie*

Deze sets hebben dezelfde opzet. De *Atlas* biedt het historisch kaartmateriaal, de *Encyclopedie* ook belangrijke statistieken. Het *Bronnenboek* en *Geschiedenis in Kunstwerken* vullen dit aan met ongeschreven bronnen met het kenmerkende van elk historisch tijdvak, van prehistorie tot nu.

Deze sets zijn onmisbaar in uw vaklokaal

TTE helpt u met het leggen van de breedst mogelijke basis voor uw visueel onderwijs en biedt **f 150,- korting** bij de aanschaf van de *Encyclopedie*, *Bronnenboek* en *Kunstwerken* gezamenlijk. (Zie bestelbon)

U hebt altijd uw kaarten, grafieken en bronnen klaar:

	Atlas	Ency.	Bronnen	Kunst- werken
Oudheid	19x	28x	22x	9x
Middeleeuwen	15x	20x	11x	6x
Europa na 1450	23x	44x	49x	35x
Noord-Amerika	6x	7x	9x	6x
Afrika	5x	8x	11x	1x
Midden-Oosten	2x	5x	15x	2x
Oost-Azië	12x	16x	15x	2x
Zuidoost-Azië	8x	10x	4x	1x
Zuid-Amerika	4x	8x	13x	-
Wereld algemeen	8x	22x	4x	10x

Recensies

"Een zeer verantwoorde investering... Aanbevolen voor het geschiedenisonderwijs...". **Prof. R. de Keyser**, Voorzitter Eur. Ver. van Didactici in Gesch. in: *Digo*, juli 1990.

"Ik heb een serie kaarten in de klas getest. De leerlingen kregen snel overzicht over een aantal gebeurtenissen. Daartoe bewezen ook de didactische tips onschatbare diensten. Didactisch vormt dat het sterke punt bij dit materiaal. Hier worden de processen goed op een rij gezet en vormt de kaart een bron van informatie...Dit schaarse artikel is zijn geld meer dan waard. U zult er ongetwijfeld lang plezier van hebben. Van harte aanbevolen...". **H. van Duijnen**, ex-bestuurslid VGN in: *Kleio*, nov. '90.

"Eine beachtliche, attraktive Edition...Es läßt sich in jeder Klasse einsetzen...Der Preis ist ausgesprochen günstig...". **F.H. Huberti** in: *Geschichte, Politik und ihre Didaktik*, nov. '90.

"Didaktisch und wissenschaftlich gründlich ausgearbeitet...". **Prof. Dr. Leidinger**, Voorzitter Duitse Ver. Gesch. leraren.

"...Ausgezeichnete Kartographie...". **Peter Ziegler**, Voorzitter Zwitserse Vereniging van Gesch. didactici.

"...Ideaal vind ik dat de atlas zo snel en makkelijk werkt...". **G. v.d. Vliet** in: *Gesch. in de Klas*, sept. '90.

Vul de antwoordkaart in en stuur deze zonder postzegel naar ons terug.

U betaalt pas nadat u uw bestelling heeft ontvangen.

Moderniseer nu en leg de basis voor uw visueel onderwijs in de jaren

JA

BESTELBON

IK VERZOEK OM TOEZENDING VAN:
(aankruisen wat van toepassing is)

- ☐ ENCYCLOPEDIA VAN DE WERELDGESCHIEDENIS
"World History Maps/Graphs", H-TTE, 1992, a f 869,- (BF 16.130)
- ☐ TRANSPARANTENATLAS VAN DE WERELDGESCHIEDENIS
"World History Maps", H-TTE, 1990, a f 689,- (BF 12.800)
- ☐ ENCYCLOPEDIA, BRONNENBOEK EN KUNSTWERKEN TESAMEN MET F 150,- (BF 3000) KORTING: £2036,- F1.886,- (BF 34.650 BF 34.650)
- ☐ BRONNENBOEK VAN DE WERELDGESCHIEDENIS
"Treasures of the World", SF-TTE, 1991 a f 689,- (BF 12.800)
- ☐ DE GESCHIEDENIS IN KUNSTWERKEN ☐ Met korting
"Images of Man and Change", M-TTE, 1992, a f 478,- (BF 8.900)
- ☐ BRONNENBOEK EN KUNSTWERKEN TESAMEN MET F 100,- KORTING:
F 1.067,- (BF 21.600 BF 19.600)
- ☐ AMERIKA: GESCHIEDENIS EN GEOGRAFIE
"The People and the Dream", SF-TTE, 1991, a f 448,- (BF 8.300)
- ☐ ATLAS EN BRONNENBOEK V/D AMERIKAANSE GESCHIEDENIS
"American People", H-TTE, 1988, a f 478,- (BF 8.900)

INFORMATIE over alle TTE-sets voor: ☐ Gesch. & Kunstgesch.
☐ Aardrijkskunde ☐ Biologie ☐ Natuurkunde ☐ Scheikunde

- ☐ Advies over de aanschaf van een overheadprojector (gratis)
- ☐ Met interesse heb ik kennis genomen van uw producten. Ik wil graag op de hoogte blijven van nieuwe producten en aanbiedingen.

SPECIAAL AANBOD

Voor aanbevolen combinaties geldt een korting van f100,- (BF 2.000) of f150,- (BF 3.000)

Bestelt u twee of meer sets, dan geldt f 50,- (BF 1.000) korting

Kiest u voor gespreide betaling, plaats dan een kruisje:

- ☐ Ik betaal nu de helft van de totale som.
- Over een half jaar ontvang ik een nieuwe factuur en betaal ik het tweede deel plus f 5,- adm. kosten.

Een luxe-opbergband met tabbladen zijn gratis

Alle prijzen zijn incl. B.T.W. en verzendkosten.

Prijzen onder voorbehoud.

De transparanten zijn alleen als volledige set

leverbaar en niet verkrijgbaar via de boekhandel.

BESTELT U BINNEN TWEE WEKEN, DAN ONTVANGT U EEN LUXE TTE OVERHEAD-POINTER GRATIS

Naam: Dhr./Mevr. _____

School: _____

Adres: _____

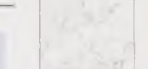
Plaats: _____

Tel.: _____ School type: _____

U kunt ook telefonisch bestellen: 074 - 91 07 95

of per fax: 074 - 42 67 21 (België: eerst 00 - 31)

TRANSPARENCIES
TO EDUCATE

WERELDKAARTEN

- OUDEHEID:**
- Wereld rond 1700 v. Chr.
 - Wereld rond 200 v. Chr.

MIDDELEEUWEN:

- De wereld rond 800
- De wereld rond 1250

NIEUWE TIJD:

- De wereld rond 1500
- De wereld rond 1650
- De wereld rond 1800

MODERNE TIJD:

- De wereld rond 1900
- Landen V.N. tot 1985

DE WERELD NU:

- Landenkaart
- Klimaatzones
- Noord- en Zuidpool

OUDEHEID

MESOPOTAMIË:

- De eerste steden
- Sumerische Ziggurat
- De Vruchtbare Halve Maan, 2500 v. Chr.
- Paleolithicum - Neolithicum (s)
- Volkeren, 2000 - 1000 v. Chr.
- Assyrische Rijk, 650 v. Chr.
- Perzische Rijk, 500 v. Chr.

Transparanten garanderen een juiste historisch-geografische beeldvorming.

EGYPTE:

- Het Oude Egypte
- De Nijl

GRIEKENLAND

- Griekenland in de Bronstijd
- Griekenland en zijn koloniën
- De Perzische Oorlogen
- Het Parthenon (kunst)
- Rijk van Alexander de Grote
- De Griekse Democratie (s)

ROMEINSE RIJK:

- Italië ± 500 v. Chr.
- Rome/Carthago
- Romeinse Rijk, 133 v. Chr.

Mensen doen 83% van hun kennis op via hun ogen.

schema = (s)
grafiek = (g)
tabel = (t)

"Bronnenboek van de Wereldgeschiedenis" geïntegreerd met "Geschiedenis in Kunstwerken"

Het TTE- "Bronnenboek van de Wereldgeschiedenis" biedt op **80** transparanten 153 afbeeldingen van gebruiksvoorwerpen, kunstwerken, posters, foto's en reconstructies een brede basis voor de visualisering van het verleden. U kunt moeiteloos en op pakkende wijze tal van onderwerpen concreet maken.

"Geschiedenis in Kunstwerken" biedt hierop een heel bijzondere uitbreiding. Niet alleen worden wederzijds leemtes opgevuld. Met beide sets beschikt u daarnaast over zo'n breed scala aan beeldmateriaal, dat u voortaan in staat bent bij vrijwel alle onderwerpen in een handomdraai historische ontwikkelingen of tegengestelde visies te laten zien. Beter dan ooit kunt u boeiende vergelijkingen maken door verschillende combinaties van transparanten te tonen. Elke dag komt dit uw lesplezier en uw leerlingen ten goede.

Wij leveren ook een speciale inhoudsopgave, waarin beide sets worden geïntegreerd. Al het beeldmateriaal van de Prehistorie tot de Industriële Revolutie bevindt zich in dat geval chronologisch thematisch geordend bijeen in de ene ringband. In de andere ringband zitten dan alle transparanten die gegroepeerd zijn rond thema's over de moderne en Buiten-Europese geschiedenis.

Bestelt u **beide sets** ineens, dan geldt een **korting van f 100,- (BF 2.000)**. Beschikt uw school reeds over een van deze sets en bestelt u nu het aanvullende deel, dan geldt f 50,- (BF 1.000) korting. Zie bestelbon.

4. DE GESCHIEDENIS IN KUNSTWERKEN

60 meesterwerken
"Images of Man
and Change",
M-TTE, 1992

3. BRONNENBOEK VAN DE WERELDGESCHIEDENIS

153 historische bronnen, "Treasures of the World", SF-TTE, 1991

Onderwerpen	Bronnen- boek	Kunst- werken	Onderwerpen	Bronnen- boek	Kunst- werken
Prehistorie	5x	1x	Industrialisatie	2x	7x
Mesop. + Egypte	8x	2x	Techniek en Cultuur	-	6x
Griekenland	2x	4x	Europa 20e eeuw	16x	7x
Romeinen	7x	3x	Leven in moderne wereld	4x	19x
Middeleeuwen	11x	6x	Noord- + Zuid-Amerika	22x	2x
Ren. + Reformatie	9x	8x	Afrika	11x	1x
Verlichting + Frans. Rev.	12x	-	Azië	22x	2x
Leven 16e + 17e eeuw	-	5x	Byzantium/Islam/Israel	18x	-

5. AMERIKA: GESCHIEDENIS EN GEOGRAFIE

50 sheets met kaart- en
beeldmateriaal
"The People and the Dream",
SF-TTE, 1991

Bevolking, kolonisatie, migraties	10x
Onafhankelijkheidsstrijd en de Burgeroorlog	3x
Het Westen/Indianen/Slavernij	5x
Democratie/Vakbonden	6x
Economie/Urbanisatie	10x
Klimaat/Vegetatie/Landschap	6x
Buitenlandse interventies	8x
Wereldkaarten	5x
USA nu: politiek, delfstoffen, bevolking, bestaansmiddelen	4x

DE AMERIKA-SERIES ZIJN MULTIFUNCTIONEEL:

- Aan de hand van "Amerika" worden vaak **algemeen historische begrippen en verschijnselen** behandeld, zoals democratie, industrialisering, minderheden, emancipatie, imperialisme en Koude Oorlog. Ook wanneer deze thema's **in een ander verband** worden uitgelegd, biedt elke set daarvoor goed beeld- en kaartmateriaal. De ervaring leert dat hier vaak en dankbaar gebruik van wordt gemaakt. Want elke set is een mooie aanvulling op andere TTE-sets.
- De transparanten kunnen **doelgericht** worden ingezet, bij voorbeeld als introductie van een nieuw thema, ter herhaling of om te toetsen. Bij presentaties werken leerlingen er zelf ook graag mee.
- Het zijn **waardevolle didactische hulpmiddelen** voor de vakken Geschiedenis, Engels en Aardrijkskunde. Secties kunnen sets gezamenlijk aanschaffen.

N Kleio 11/92: 2.300 A3+
N Kleio 5/93: 2.300 A3+
B Digo 2/93: 1.200 A5
N GidK 3/93: 1.200 A5
N OMO 2/93: 525 A4
B DM 9/93: 700 A4
N DM 9/93: 2.225 A4
N Kleio 2/94: 2.300 A3+
B Digo 2/94: 1.200 A5
N GidK 3/94: 1.200 A5
N Res: 2.000 A4

RÉPONSE PAYÉE
PAYS-BAS

TRANSPARENCIES TO EDUCATE

Int. Antwoordnummer
C.C.R.I. Numéro 1796
7550 WB HENGEL (O)

6. ATLAS EN BRONNENBOEK VAN DE AMERIKAANSE GESCHIEDENIS

64 sheets: kaarten én bronnen
"American People", H-TTE, 1988

- Op 32 transparanten staan 5 grafieken, een schema van de staatsinrichting en 37 kaarten. Deze behandelen vrijwel dezelfde thema's als "Amerika: Geschiedenis en Geografie".
- Op 32 transparanten staan bronnen die hoogtepunten vertegenwoordigen uit de Amerikaanse geschiedenis: pamfletten, munten, symbolen, posters, foto's, etc.

- de school bepaalt weliswaar zelf het ogenblik van toetsing, maar ten aanzien van de landelijke toetsen kan alleen bij zeer klemmende redenen, waar nodig ter beoordeling aan de inspectie, afgeweken worden van de daarvoor geldende adviestijdstippen;
 - de scholen krijgen de toetsen in enkelvoud en vermenigvuldigen ze zelf;
 - de scholen gaan vertrouwelijk met de toetsen om, maar ze zijn niet geheim;
 - de landelijke toetsen worden door het CITO geconstrueerd;
 - begin 1993 zijn van het CITO de eerste voorbeeld-opgaven te verwachten. De toetsen zelf zullen pas in het schooljaar 1994/95 beschikbaar zijn; het jaar daarvoor zullen de eerste proefafnames plaats vinden.
- (Voor 1 augustus 1993 zal de ministeriële regeling met voorschriften over de toetsing tot stand komen, met het oog daarop hebben de Onderwijsraad en de Tweede Kamer zich eerder over de hier besproken notitie uitgesproken.)
- in 1997 zal over de ervaring met deze vorm van toetsing gedurende de eerste drie jaar aan de Tweede Kamer worden gerapporteerd.

De eigen schooltoetsen

Scholen zouden kunnen besluiten ter afsluiting van de basisvorming in principe te volstaan met de landelijke toetsen, zeker wanneer die de doelen van de basisvorming voldoende dekken. Bij ons vak is dat beslist niet het geval.

Het is niet de verantwoordelijkheid van het CITO of een andere landelijke instelling om één bepaalde uitwerking van de inhoudelijke basisvormingsdoelen voor te schrijven. Die keuze is - in het gegeven kader van de algemene vakdoelen - nu juist de verantwoordelijkheid van de scholen en de secties, die hun keuzes ook in het eigen vakwerkplan zullen aangeven. Om dan vervolgens ook de verantwoordelijkheid voor de toetsing ervan op zich te nemen...

Dus nogmaals: de CITO-toetsen zijn niet het enige instrument dat uitspraken oplevert over wat leerlingen opstaken van de basisvorming. De schooltoetsen hebben daarbij een prominente rol te vervullen.

Een en ander wordt in het schema bij dit artikel nog eens in kaart gebracht. De verantwoordelijkheid daarvoor houdt uiteraard ook in dat leraren te zijner tijd over deze eigen

toetsen duidelijk moeten kunnen rapporteren. Niet zozeer met voldoende en onvoldoendes maar wel met uitspraken over 'wat leerlingen opstaken van de doelen van de basisvorming', die kunnen worden gebruikt als bijdrage voor doorstromingsadviezen en als aanleiding tot 'bijspijkeropdrachten'. Die beoordeling hoeft ook niet speciaal gebaseerd te zijn op toetsen die afgenomen zijn in de laatste maanden van de basisvorming. Het is immers niet de bedoeling om rond de afsluiting van de basisvorming een speciale examensfeer te scheppen.

Sommige doelen (denk aan specifiek thema-gebonden uitwerkingen van de inhoudelijke kerndoelen) kunnen veel beter al in een eerder stadium van de BAVO worden afgesloten, andere met een reeks beoordelingen, op een later ogenblik, bijvoorbeeld wanneer het gaat om bepaalde vaardigheden of om algemene (basis)kenniselementen. VWO-scholen moeten daarmee dus zeker niet stoppen wanneer ze het verondersteld minimum niveau van die andere school om de hoek bereikt hebben: zij moeten alle doelen immers op hun eigen niveau aan de orde stellen en beoordelen.

Bij Gymnasiasten zal dat in een paar jaar vast heel ver kunnen gaan...

Aandachtspunten

Voor wat de details en de uitwerking van de schooltoetsen aangaat: ik kan hier hoogstens enige aandachtspunten noemen, in het licht van de eis om alle doelen van de basisvorming te onderwijzen en te toetsen.

- Neem afstand van het traditionele leerproefwerk als het exclusieve, al het overige dominerende, beoordelingsinstrument.

- Spreid beoordeling over de drie in het begin genoemde hoofdaspecten van de basisvorming. De algemene (vak)doelen: betrokkenheid, waardenbesef en oordeelsvermogen en de eigenlijke kerndoelen op het gebied van vaardigheden en benaderingswijzen en dat van kennis en inzicht. Reken elk van die drie elementen op een herkenbare manier mee in de beoordeling van leerlingen. Het gaat immers in het vak om meer dan memoriseren: laat hen dat dan ook in hun punten merken.

- Let bij methodes niet alleen op kerndoelenwijzers, maar ook op toetsenbundels die probleemloos naast de doelen van de basisvorming zijn te leggen, zodat ze ook werkelijk te gebruiken zijn als basisvormings-toetsenbun-

dels. Dat is heel wat nuttiger dan die toch in essentie tamelijk vrijblijvende overzichten met kruisjes en hokjes.

Laat U niet verleiden om met het oog op de overheidstoetsen een opgefokt examensfeertje te maken met in de laatste maanden lange reeksen oefentoetsen, trainingsopgaven en dergelijke... De training in het toepassen van de benaderingswijzen en vaardigheden van het vak moet niet het resultaat zijn van de laatste schoolmaanden voor de landelijke toets, maar het natuurlijk produkt van de voorafgaande jaren. Daar moet een methode zijn kwaliteit uit putten.

Ik herhaal het nog maar eens: ik denk dat methode-gebruiker meer heeft aan een toetsen- en oefen-bundel waarnaast je de BAVO doelen kunt leggen, dan aan allerlei vertoon met kerndoelenwijzers en -paspoorten. Leermiddelen zijn marktprodukten: U krijgt -op den duur- wat U vraagt, als Uw vraag tenminste voldoende luid en duidelijk is. Hetzelfde geldt trouwens ook voor naschol-

Noten

1. Begin 1993 zal bij Wolters-Noordhoff voor alle basisvormingsvakken een reeks publicaties verschijnen van het SLO waarin over het daar verichte leerplanontwikkelwerk ten behoeve van de basisvorming verslag wordt gedaan. Daarin is ook een hoofdstuk over toetsing van het CITO opgenomen. Deze leerplanpublicatie is de eerste in z'n soort waarbij het hele betoog consistent met het oog op de (kern)doelen voor de basisvorming is opgebouwd.
2. Plattegrond van de geschiedenis: d.w.z. het kunnen gebruiken van de hierna beschreven en aan de kerndoelen ontleende globale "basiskennis" die leerlingen de mogelijkheid biedt om zich enigermate in de tijd te oriënteren en onderscheid te maken tussen algemene structuren en processen en unieke gebeurtenissen en verschijnselen.

Reacties op Van Manen

In Kleio nr. 8 van oktober 1992 verscheen een artikel van Idzard van Manen waarin een kritische analyse werd gegeven van de stofkeuze in de basisvorming. Hierop heeft de redactie twee reacties ontvangen.

Arie Wilschut, docent geschiedenis en geschiedenisdidactiek aan de Hogeschool van Amsterdam en Jan Sniekers, vakgroepleider geschiedenis en staatsinrichting aan de SLO en voorheen als secretaris betrokken bij de ontwikkeling van eindtermen voor de basisvorming, zijn van mening dat Van Manens analyse gebaseerd is op misverstanden en onjuiste interpretaties. Zij proberen de misverstanden met betrekking tot de stofkeuze in verband met de kerndoelen recht te zetten.

Lodewijk Severein en Janneke Rixsen, geschiedenisdocenten en vakdidactici aan de Hogeschool Holland en de Hogeschool Windesheim, gaan in op de interpretatie van de domeinen door Van Manen, de afstemming met andere vakken uit de basisvorming en de curriculumopbouw.

Stofkeuze binnen de basisvorming

• Kerndoelen en bewegingsvrijheid

Het programma van kerndoelen voor de basisvorming voor geschiedenis en staatsinrichting blijkt aanleiding te kunnen geven tot opmerkelijke en betreurenswaardige misverstanden. Wat zijn kerndoelen, en wat zijn kerndoelen niet? Met welke bedoeling zijn ze opgesteld?

In elk geval zijn ze niet bedoeld als rechtstreekse blauwdruk voor een onderwijscurriculum. Terecht merkt Van Manen op dat ze moeten worden ingepast in de programma's van de scholen en als zodanig niet gezien kunnen worden als nieuw curriculum. Merkwaardig is dat hij voor het overige in zijn artikel de kerndoelen nu juist wel als blauwdruk voor een curriculum probeert te analyseren! Dat leidt tot vreemde en aanvechtbare conclusies.

Kerndoelen zijn *einddoelen*: ze maken duidelijk wat aan het eind van de basisvorming tenminste bereikt moet zijn.

Aan zo'n programma van kerndoelen kan geen onderwijsprogramma worden ontleend. De opsomming ervan zegt niets over de wijze

waarop en de volgorde waarin de doelen moeten worden bereikt. De formulering van de doelen is zo ruim, dat verschillende curricula kunnen worden gehanteerd. Bij de laatste herziening is aangedrongen op nog ruimere formuleringen, juist met het oog op de grondwettelijk vastgelegde vrijheid van onderwijs. Het is dus onjuist om in het kerndoelenprogramma te gaan zoeken naar concrete onderwijsthema's of naar eenduidige chronologische ordeningen. Die zitten er niet in, omdat het aan de scholen is om wat dit betreft een keuze te maken.

De Commissie Herziening Eindtermen (CHE) heeft bij haar arbeid voldaan aan de wens tot een ruime formulering. In haar toelichting bij de kerndoelen zegt zij hierover dat *'nadere keuzen omtrent de uitgebreidheid en detaillering bij het ontwikkelwerk op schoolniveau, in leerplanvoorstellen en onderwijsleerpakketten kunnen en moeten worden gemaakt.'*

Van Manen maakt een vergelijking met een ladenkast. De door leerlingen te verwerken stof, zo zegt hij, is opgeborgen in losse domein-laadjes, zonder aandacht voor het ge-

heel van de kast, terwijl dat geheel (de samenhang tussen de losse onderdelen) nu juist het meest interessant is.

Inderdaad, zouden wij daarop willen zeggen, het is aan de scholen overgelaten om dat geheel vorm te geven. Iedereen mag zelf een kast kiezen om er de laadjes in te passen. En het leuke van deze laadjes is nu, dat ze in vele verschillende kasten blijken te passen.

• Domeinen

Waarom zijn de kerndoelen ingedeeld in domeinen? Wat betekenen die? In elk geval zijn ze niet bedoeld als dwingend patroon voor een curriculum. Met de invullingen die in de subdomeinen, de verschillende doelen en subdoelen worden gespecificeerd, zou dat een zeer onsamenhangend en onwerkbaar geheel opleveren.

De indeling in domeinen is gekozen vanuit de gedachte van de 'bestaansdimensies': het zijn vormen van menselijk bestaan. Een mens bestaat als staats- en wereldburger (politiek), als beroepsbeoefenaar (sociaal-economisch), als producent en/of consument (idem), als lid van een primair samenlevingsverband, etcetera. De domeinen vormen op deze manier een soort raster of filter dat over een onderwijscurriculum wordt gelegd om te bezien of in de inhoud daarvan de verschillende dimensies van het menselijk bestaan enigszins evenwichtig aan de orde komen.

De keuze van de domeinen B, C en D spoort dan ook met de algemene doelstellingen van de basisvorming, die vermaatschappelijking van het onderwijs, toepassingsgerichtheid en inzicht in eigen betrokkenheid bij de leerlingen centraal stellen.

Bij het vak geschiedenis en staatsinrichting zijn hieraan het domein A (benaderingswijzen en vaardigheden) en het domein E (staatsinrichting) toegevoegd.

Waarom benaderingswijzen en vaardigheden in een apart domein? Dat is gedaan om het beoefenen daarvan in verband met verschillende inhouden mogelijk te maken, naar vrije keuze van de school. Niet voor niets staat er bij dat ze moeten worden beoefend *'in relatie met kerndoelen uit andere domeinen'*.

Het domein 'staatsinrichting' behoort niet - zoals Van Manen ten onrechte opmerkt - tot de domeinen die *'de geschiedenis opdelen in sectoren'*. Staatsinrichting is geen geschiedenis, maar een vakonderdeel dat in combinatie met het vakonderdeel geschiedenis dient te worden gegeven. Overigens delen de andere domeinen de geschiedenis evenmin op in sectoren, zoals hierboven al duidelijk is gemaakt.

De functie van de domeinen als 'raster' of 'filter' toont ook aan dat met de invoering ervan niet noodzakelijkerwijs de chronologie overboord is gezet. Er is zelfs veel voor het tegendeel te zeggen. In de algemene doelstelling voor het vak geschiedenis en staatsinrichting wordt als eerste genoemd dat de leerlingen 'de vaardigheid te denken in tijdsdimensies en veranderingen' dienen te verwerven; bij de benaderingswijzen en vaardigheden worden de begrippen 'oorzaken en gevolgen, continuïteit en discontinuïteit, en unieke en generieke elementen' genoemd. Om hieraan toe te komen zal gewerkt moeten worden met ontwikkelingen op kortere of langere termijn.

Als met 'chronologie als kapstok' door Van Manen uitsluitend bedoeld wordt op de traditionele indeling oudheid-middeleeuwen-nieuwe tijd, dan constateert hij terecht dat de kerndoelen voor de basisvorming qua ordening hiervan niet uitgaan. Niets verhindert een school echter om haar programma langs deze lijnen op te bouwen (hoewel ook voor andere, minder traditionele ordeningen kan worden gekozen). Overigens worden begrippen als 'klassieke oudheid' en 'middeleeuwen' in bepaalde kerndoelen wel gebruikt om stof af te bakenen.

• Accenten in stofkeuze

Het pièce de résistance van Van Manens artikel vormen de tabellen waarin hij de 'stofkeuze van de kerndoelen' analyseert en vergelijkt met de bestaande traditie. 'Stofkeuze van de kerndoelen' staat met opzet tussen aanhalingstekens, omdat - zoals al eerder betoogd - van stofkeuze geen sprake is in het programma van de kerndoelen. Maar zelfs als we de in de kerndoelen genoemde inhoudselementen zien als 'stofkeuze' is Van Manens becijfering uiterst aanvechtbaar, en rusten zijn conclusies daarom ook op een wel zeer wankel basis.

Ten eerste is daar de ongelijksoortigheid en onvergelykbaarheid van zijn genummerde elementen. Van Manen merkt zelf ook al op dat 'niet alle onderwerpen even groot' zijn. Dat is wel heel zacht uitgedrukt. Zijn element 1 bijvoorbeeld ('kenmerken van pre-agrarische, agrarische, agrarisch-stedelijke en industriële samenlevingen') zou met hetzelfde gemak en dezelfde willekeur in vier elementen kunnen worden opgesplitst (al die samenlevingen apart), terwijl bijvoorbeeld 8, 9 en 10 tot één zouden kunnen worden gemaakt (emancipatie van protestanten, katholieken, arbeiders en vrouwen).

De indeling in 36 elementen is dermate wil-

lekeurig, dat gerust van een slag in de lucht kan worden gesproken. Om deze reden alleen al is de kwantitatieve vergelijking die hier gemaakt wordt volstrekt onzinnig.

Hierbij komt dat vele kerndoelen elkaar (geheel of gedeeltelijk) overlappen en in combinatie met elkaar moeten worden gezien. Zo staat bijvoorbeeld de industriële samenleving uit kerndoel 2 natuurlijk in verband met de industriële revoluties die daaronder in hetzelfde kerndoel worden genoemd, en de arbeidsverdeling tussen mannen en vrouwen in kerndoel 2 weer in verband met het feminisme in kerndoel 5, enzovoort.

Vervolgens is duidelijk dat voor het bereiken van bepaalde kerndoelen bredere bestudering van thema's noodzakelijk is: kerndoel 10 bijvoorbeeld ('hoe mannen en vrouwen uit verschillende lagen van de bevolking in de klassieke oudheid, de late Middeleeuwen in Europa en in de Arabische wereld materieel en immaterieel gezien leefden') kan niet worden bereikt zonder uitgebreidere aandacht voor de betrokken samenlevingen.

Als dergelijke samenlevingen aan de orde worden gesteld kunnen zij tevens dienen als voorbeeld van een agrarisch of agrarisch-stedelijk maatschappijtype (kerndoel 2). Toch figureert dit alles in Van Manens indeling als één element (nr. 34).

• Conclusie

Dit alles leidt tot de slotsom dat Van Manens

'aardverschuiving in de stofkeuze' op een wel zeer aanvechtbare wijze berekend is. Dat geldt nog sterker voor zijn berekeningen van de verdeling van leerstof over de jaren, waarbij nota bene voor al die verschillende door hem onderscheiden 'onderwerpen' een gemiddelde van vier uur per onderwerp als uitgangspunt wordt gekozen. De ene slag in de lucht volgend op de andere.

Gelukkig gaan opstellers van leerplanvoorstellen voor de basisvorming op zinniger manieren te werk. Een thematische aanpak, al dan niet chronologisch geordend, blijkt dan heel geschikt om aan de eisen van het kerndoelenprogramma te kunnen voldoen. Ook zinvolle afstemming met andere vakken vanuit de eigen vakidentiteit is dan op een bescheiden wijze mogelijk, zonder dat dit persé moet leiden tot een leergebied 'mens en maatschappij', waarvan Van Manen de SLO ten onrechte verdenkt.

Dat schoolboeken voor de eerste fase van het voortgezet onderwijs in de komende jaren geleidelijk in aanzienlijke mate zullen veranderen is wel waarschijnlijk. Die veranderingen zullen echter niet in de extreme mate die Van Manen suggereert de verdeling van stof over de diverse tijdperken beïnvloeden, al is een zekere accentverschuiving naar 19e- en 20e-eeuwse geschiedenis wel te verwachten. Veranderingen zullen eerder betrekking hebben op een grotere aandacht voor vaardigheden, begripsontwikkeling en in het algemeen toepassing van kennis.

Arie Wilschut en Jan Sniekers

Onbegrip wat betreft de basisvorming

Onze kritiek richt zich met name op de volgende drie punten:

1. de interpretatie van de domeinen;
2. afstemming met andere vakken uit de basisvorming;
3. curriculumopbouw en conclusies

• De interpretatie van de domeinen

Van Manen heeft een *principieel* verkeerd beeld van wat domeinen zijn. Domeinen vormen geen plattegrond voor leerstofordening. De domeinen B, C, en D zijn bedoeld om na te gaan of de leerstof voldoende evenwichting verspreid is over de bestaansdimensies van de mens.

De domeinen zijn ook bedoeld om de onderlinge relatie en spanning aan te geven. Ze weerspiegelen de hoofdterreinen van de geschiedenis, liggen in elkaars verlengde en zijn dus niet, zoals Van Manen dat doet, afzonderlijk en in materiële zin te beschouwen.

Opmerkelijk is dat Van Manen wel het belang en het vernieuwende aangeeft van Domein A, kerndoel 1, maar er vervolgens in de uitwerking niet meer op terugkomt.

Leerlingen moeten ervaring opdoen met Kerndoel 1 in relatie tot de andere kerndoelen.

• De afstemming met andere vakken in de basisvorming

Van Manen stelt, na lezing van de SLO-brochures, dat nu de tijden zijn aangebroken van de integratie van de 'mens- en maatschappijvakken'. Hij vindt het van kortzichtigheid getuigen als de aandacht tot integratie van deze 'mens- en maatschappijvakken' beperkt zou blijven. Hij pleit ervoor om eerst de didactische en inhoudelijke identiteit van het vak geschiedenis en staatsinrichting vast te stellen, om daarna met andere vakken samen te werken.

In haar brochure *Op weg naar basisvorming* geeft de SLO aan dat er diverse mogelijkheden zijn van afstemming qua programma, vaardigheden, didactiek en inhoud, variërend van coördinatie tot integratie. De SLO spreekt dus van *mogelijkheden*, niet van *noodzakelijkheden*. Zij geeft aan dat samenhang en afstemming het beste vorm krijgen met vakken als economie en aardrijkskunde. Dit omdat deze vakken zich met name bezig houden met (historische en actuele) verschijnselen, ontwikkelingen en vraagstukken van persoonlijke en maatschappelijke aard. Samenhang of afstemming, hoe je het ook wilt noemen, geeft juist de mogelijkheid algemene vaardigheidsdoelen voor meerdere vakken te ontwikkelen, - met behoud van de eigen vakidentiteit - gemeenschappelijke thema's aan te pakken en leerlingen een beter inzicht te geven in de problematiek van het thema.

• Curriculumopbouw en conclusies

Het schema op bladzijde 10 in *Kleio* 8/1992 laat zien dat Van Manen (onder andere door de reeds geconstateerde denkfout met betrekking tot de domeinindeling) er weinig van begrijpt. Hij somt 36 leerstofonderdelen op.

Kijken we naar nr. 1 (kenmerken van pre-agrarische, agrarische, agrarisch-stedelijke en industriële samenlevingen) en bijvoorbeeld naar nr. 16 (socialisme) dan is er sprake van een wanverhouding.

Nr. 1 zou je kunnen gebruiken als de rode draad, die door een curriculum loopt, waarbinnen nr. 16 als één van de vele onderwerpen te plaatsen is. Dat betekent dat de argumentatie die tot schema 1 t/m 5 heeft geleid niet valide is en dat daardoor de zeggingskracht van de schema's nihil is.

Het zal duidelijk zijn dat de conclusies die Van Manen trekt als gevolg van het boven-

staande voor ons in een ander licht staan. Brengt de basisvorming, zoals Van Manen stelt, inhoudelijk inderdaad weinig nieuws?

Wij zijn van mening dat de basisvorming wel degelijk om vernieuwing en/of bijstelling vraagt op inhoudelijk gebied. Er dient namelijk structureel aandacht te zijn voor omgevingsgeschiedenis (als object en niet als didactisch hulpmiddel), natuur en milieu, primaire samenlevingsverbanden, man-vrouw-verhoudingen, de indeling naar maatschappijtypen en de multi-culturele samenleving.

Ons lijkt het mogelijk, in tegenstelling tot Van Manen, met het aantal beschikbare uren een verantwoord curriculum op te bouwen dat aansluit bij de huidige onderwijspraktijk.

Tenslotte bestrijden wij Van Manens opvatting dat het veel aardiger en efficiënter geweest zou zijn om eerst vijf jaar de didactische vernieuwingen uit Domein A (hij bedoelt natuurlijk Kerndoel A1) toe te passen op de thema's uit het huidige curriculum, om daarna pas tot inhoudelijke vernieuwingen te komen.

Het is ons inziens niet goed om bij deze vernieuwingen een scherpe scheiding aan te brengen tussen inhoud en didactiek. Eén van de belangrijkste uitgangspunten bij de invoering van de basisvorming is de gedachte dat het onderwijs maatschappelijke relevantie moet hebben. Dat betekent dat niet alleen de leerstof, maar vooral ook de manier waarop je ermee omgaat, dus uiteindelijk de (maatschappelijke) uitwerking die het geschiedenisonderwijs heeft of kan hebben, van groot belang is.

In dit verband heeft de Commissie Herziening Eindtermen algemene vaardigheidsdoelen geformuleerd, die vakoverstijgend zijn. In de algemene doelstelling van geschiedenis en staatsinrichting zijn de vakoverstijgende doelen meer vakspecifiek gemaakt en bij Kerndoel 1 tenslotte worden benaderingswijzen en vakvaardigheden beschreven om toegepast te worden in relatie met kerndoelen uit de andere domeinen. Door deze logische opbouw kunnen de vaardigheden uit de vakoverstijgende en algemene doelstellingen uit Kerndoel A1 dus niet, zoals Van Manen voorstelt, los van inhoudelijke vernieuwing gezien worden.

Een voorbeeld

Een thema waarbij het erom gaat dat leerlingen inzien dat herkomst (multi-etnische samenleving) en/of sekse (man-vrouwverhouding) mede de maatschappelijke positie van iemand bepalen, is bij uitstek geschikt om oordeelsvaardigheden (waardenbesef en oordeelsvermogen, het beargumenteerd een standpunt kunnen innemen) te ontwikkelen bij leerlingen.

Uit dit voorbeeld blijkt dat het wenselijk is, en misschien wel noodzakelijk, om vakinhoudelijke en vakdidactische vernieuwingen te koppelen.

Het artikel van Van Manen laat weinig zien van de ware bedoelingen van de basisvorming. Blijkbaar bestaat er nog steeds veel onbegrip als het om basisvorming gaat.

Lodewijk Severein en Janneke Riksen

De Boodschapper en het Nieuws

Van Manen antwoordt Wilschut, Sniekers, Riksen en Severein.

• Discussie

Vakdidactici aan de universitaire lerarenopleidingen hebben onder andere als taak over het geschiedenisonderwijs na te denken, onderzoek te doen en hun bevindingen te publiceren. Mijn analyse van de stofkeuze binnen de basisvorming schreef ik niet omdat ik iets uit wilde leggen of omdat ik een of andere negatieve of positieve mening over de basisvorming wilde ventileren, maar omdat ik vind dat vakdidactici het denk- en analysewerk moeten doen waar je als docent met een volledige onderwijsbaan minder tijd voor hebt.

Ook in de discussies over de basisvorming is het een eerste vereiste dat vakdidactici vanuit een onafhankelijke positie analyses en meningen geven.

• Geloof

Dat niet iedereen zo'n benadering op prijs stelt blijkt wel uit de verrassend emotioneel getinte reacties van Wilschut, Sniekers, Severein en Riksen op mijn artikel 'Stofkeuze in de Basisvorming' in het oktobernummer van KLEIO. Het is de reactie van vier collega's die kennelijk op een zodanige manier aan de basisvorming verslingerd zijn geraakt dat ze het irritant vinden als iemand met een meer rationele benadering hun zendingsarbeid verstoort. Wie zich bezig houdt met de basisvorming moet

kennelijk getuigen van geloof of wordt beticht van ongelooft.

• Inhoud en didactiek

Riksen en Severein zeggen didactiek en inhoud niet te kunnen scheiden en dat verklaart veel in hun bijdrage. Ik heb immers niet de didactische vernieuwing, die de hele basisvorming kenmerkt, tot onderwerp van mijn artikel gemaakt, maar heb mij met de stofkeuze bezig gehouden. Ik heb niet anders gedaan dan het document met domeinen en kerndoelen aan een bronnenanalyse te onderwerpen. Domein A, waarin de nieuwe didactiek verwoord wordt, kan mijns inziens toegepast worden op welk curriculum dan ook. Dat blijkt ook wel uit het feit dat een aantal elementen uit Domein A al in de didactiek van het Nederlandse geschiedenisonderwijs zijn doorgedrongen. Dat domein heb ik dan ook bewaard voor een toekomstige bijdrage over de didactiek binnen de basisvorming.

Wilschut en Sniekers menen: 'Aan zo'n programma van kerndoelen kan geen onderwijsprogramma worden ontleend' en: 'Het is dus onjuist om in het kerndoelenprogramma te gaan zoeken naar concrete onderwijsthema's'. Een blik op het basisvormingsprogramma leert ons anders. Ik heb weinig moeite gehad mijn lijst met 36 thema's uit het programma te destilleren, vaak door eenvoudigweg te citeren. Er worden wel degelijk tijds- en geografische grenzen aan bepaalde kerndoelen gesteld. Mijn kritische opmerkingen over het programma berusten niet op een hang naar traditionele overzichten van de geschiedenis, voorzien van jaartallen en grote mannen en vrouwen, maar gingen over het gebrek aan goed doordachte systematiek. Was er maar echt gekozen voor een thematische benadering waarin invalshoeken als economisch-sociaal, cultureel-mentaal en politiek telkens opgenomen waren, zo schreef ik al in mijn bijdrage van oktober.

• Kerndoel en stofomschrijving

Wilschut en Sniekers menen dat er veel vrijheid is binnen het programma. Dat is een onjuiste voorstelling van zaken. Ik heb binnen het programma gedetailleerde stofomschrijvingen aangetroffen. Dat ik daar niet alleen in sta bewijst bijvoorbeeld het voorlichtingsmateriaal (Op weg naar de basisvorming) dat het SLO heeft uitgegeven en waarin nota bene een in chronologische volgorde gerangschikte stofomschrijving staat. Bovendien als kerndoelen einddoelen zijn en er komen

toetsen aan voor die einddoelen, is het wel degelijk van belang de stofinhoud van die einddoelen vast te stellen.

Om de zaak helder te krijgen heb ik ieder onderwerp dat ik vond apart genomen. Ik kan me inderdaad voorstellen, zoals mijn critici stellen, dat je sommige kerndoelen binnen een thema kunt behandelen.

Domeinen vormen volgens Sniekers en Wilschut geen invalshoeken in de geschiedenis, maar 'rasters die over een onderwijscurriculum worden gelegd om te bezien of in de inhoud daarvan de verschillende dimensies van het menselijk bestaan enigszins evenwichtig aan de orde komen'.

Doe dat eens, zo zou ik de heren willen uitnodigen.

Voorlopig houd ik die domeinen maar even voor de klassieke indelingen van de geschiedenis in economisch-sociaal, cultureel-mentaal en politiek.

Dat ook Wilschut en Sniekers wel degelijk onderkennen dat er sprake is van een inhoudelijk programma in het basisvormingsdocument bewijst hun stelling dat er een 'zekere accentverschuiving naar 19e en 20e eeuwse geschiedenis' in zit. Dat zij de aard van die verschuiving in stof en periode zo bagatelliseren verwondert mij. Mijn percentages kloppen overigens wonderwel met de verdeling van periodes over de bladzijden van de SLO-folder.

Ook Riksen en Severein geven mij ongewild gelijk op dit punt. Zij stellen dat 'de basisvorming wel degelijk om vernieuwing en/of degelijke bijstelling vraagt op inhoudelijk gebied. Er dient namelijk structureel aandacht te zijn voor omgevingsgeschiedenis (als object en niet als didactisch hulpmiddel), natuur en milieu, primaire samenlevingsverbanden, man-vrouwverhoudingen, de indeling van maatschappijtypen en de multiculturele samenleving'.

Ook zij zien kerndoelen dus als stofomschrijvingen.

Een belangrijk deel van de discussies over de invulling van het basisvormingsprogramma voor ons vak ging overigens over de inhoud.

• Slagen in de lucht

Mijn opponenten verwijten mij in koor dat ik niet goed weet wat domeinen of kerndoelen zijn en dat ik of niet capabel genoeg ben om zo'n stuk te analyseren of van kwade wil ben. Ik denk dat alle vier zich nog nooit goed gerealiseerd hebben welke vernieuwing in stofkeuze de basisvorming in werkelijkheid met zich

mee heeft gebracht. Sniekers zou dat moeten weten, hij hoort immers tot de leerplanontwikkelaars, die, zoals hij zelf stelt, 'op zinniger manieren aan het werk gegaan (zijn)' dan de manier waarop ik het werk van diezelfde leerplanontwikkelaars heb geanalyseerd.

Ik daag ieder van de vier uit met een ontwerp voor een curriculum voor de onderbouw te komen, waarin het basisvormingsprogramma zowel qua didactiek als inhoud opgenomen is, en dat in KLEIO te publiceren.

• Rationeel

Alleen een rationele benadering, gericht op de vraag wat docenten nu kunnen doen met dit programma in de praktijk van hun lessen kan ons helpen. Docenten zijn niet gediend van gebakken lucht of zweverige verhalen.

Het was de expliciete wens van de opstellers van het programma om de meer recente geschiedenis het overwicht te geven. Laat dat dan ook zien en motiveer die keuze.

Ik heb een bijdrage aan de invoering van de basisvorming geleverd door een analyse te maken in de stijl waarvan ik meen dat die bij de universitaire lerarenopleiding past.

Naar mijn mening, en ik spreek die mening ook uit in colleges en op nascholingsbijeenkomsten, vormt de invoering van de basisvorming een moment van bezinning en tegelijkertijd een bron van nieuwe mogelijkheden.

• Schoolboeken

Binnen het basisvormingsprogramma wordt de aandacht grotendeels verschoven naar de recente geschiedenis. Je kunt nog verdedigen dat er ook stof uit vroeger tijden in schoolboeken moet zitten omdat de onderbouw nu eenmaal meer is dan basisvorming alleen. Maar toch blijf ik bij het standpunt dat er op dit moment in Nederland geen enkele methode bestaat die geschikt is om de stof die je volgens het basisvormingsprogramma moet behandelen, in de klas te brengen.

Juist omdat de aandacht van vrijwel iedereen, van voorlichter tot nascholer, van uitgever tot schoolboekauteur, zich steeds richt op die andere didactiek is velen de echte aardverschuiving ontgaan.

En dat is kennelijk voor sommigen geen leuke boodschap.

Idzard van Manen
Historisch Seminarium/ILO
Universiteit van Amsterdam

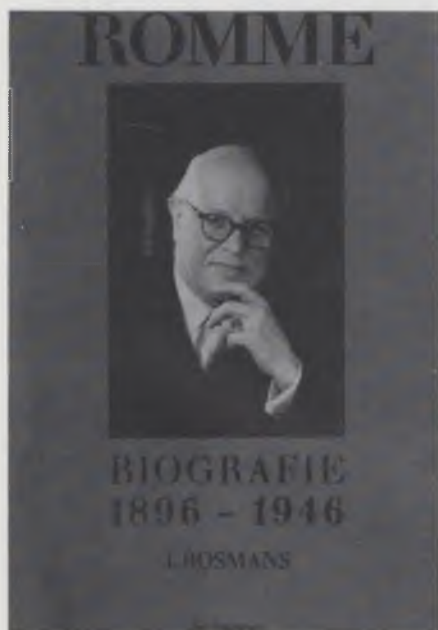

Een positieve grondhouding

Dik Verkuil praat met Jacques Bosmans over zijn boek *Romme. Biografie 1896-1946* (Utrecht 1991) 560 blz., geïll., f69,90.

In 1960 lukte het niet meer. Romme zat thuis te werken aan een grote redevoering, zijn zoveelste, en kreeg ineens geen letter meer op papier. Hij schrok, stelde zich onder behandeling van een psychiater, en liet enkele maanden later bekendmaken dat hij getroffen was door een zenuwinkzinking en zich terugtrok uit de politiek.

Jacques Bosmans zal deze episode uitgebreid behandelen in het tweede deel van zijn biografie over de katholieke partijleider Romme. Als de Nijmeegse hoogleraar nog een jaar vrijgesteld wordt om te schrijven - het onderzoek is al gereed - zal deel twee verschijnen in 1996. Het is dan een eeuw geleden dat Romme geboren werd, en een halve eeuw dat hij het politiek leiderschap van het katholieke volksdeel aanvaardde.

Rommes schrik in 1960 was ten dele terug te voeren op een eerdere mentale ineenstorting, veertig jaar ervoor. In januari 1920 was hij ook onderuit gegaan, kort nadat hij zijn studie rechten beëindigd had, en voor hij zou huwen met de bankiersdochter Ton Wiegman. Na een bezoek aan zijn zuster in Veenendaal kreeg hij in de trein een zware huilbui. 's Nachts kon hij niet slapen en lag hij te beven over zijn hele lichaam. Toen het niet over ging, besloot hij op doktersadvies te gaan kuren in een voornaam hotel in Bloemendaal.

"Ik voelde me gisteren hondschoe, en belachelijk zenuwachtig...Ik kan niet zeggen, dat ik me vandaag nu zo prettig voel, wel beter dan gisteren, maar vrijwel lusteloos en ook nog zenuwachtig", zo schreef hij uit Bloemendaal aan zijn aanstaande.

Na deze crisis leek Romme, zo blijkt uit Bosmans boek, een heel ander mens geworden. Ervoor was hij een middelmatig en gemakzuchtig student geweest, een luiaard die niet meer las dan strikt noodzakelijk, wel katholiek, maar allerm minst opvallend vroom, geen echte kroegtijger, maar toch actief lid van het studentencorps. Een van zijn weinige opmerkelijke daden in die jaren is zijn verdediging van het corps tegen de kritiek van een zekere pater Timmermans, die betoogd had

dat katholieken in dat heidense milieu eigenlijk niet horen te komen.

"Wanneer de heer T. een mooie wandeling gaat maken door de kapeller-laan, is het best mogelijk dat hij van eenige voorbijgangers iets opvangt, wat verkeerde gedachten kan wekken; ...toch zal de heer T. daar den volgende dag hopelijk met evenveel plezier gaan wandelen".

En zo was het ook met het corps.

Na de winter van 1920 was er van dit soort opvattingen en van de luiheid en lautheid bij Romme niets meer over. Als een leeuw stortte hij zich op het katholieke ideaal.

Katholieken dienden zich volgens hem op alle gebieden onder elkaar te organiseren, om vandaaruit de samenleving te bekeren. Geen moment hield hij over voor zichzelf. Met onophoudelijke ijver wijdde hij zich aan zijn werk - een secretarisfunctie bij de katholieke werkgevers, een advocatenkantoor, verscheidene commissariaten - en aan de katholieke zaak - als fractievoorzitter in de Amsterdamse gemeenteraad, als hoogleraar in Tilburg en als minister van sociale zaken.

Een zwak ego?

Het zou misschien voor de hand hebben gelegen de episode uit 1920 te gebruiken als sleutel tot Rommes karakter en zijn publieke optreden. Rommes rusteloze toewijding aan de katholieke zaak zou makkelijk verklaard kunnen worden uit een zwak ego, dat voortdurend de liefde trachtte te winnen van de moederkerk en de goedkeuring van de goddelijke vader. Ook in zijn privé-leven liep Romme na 1920 immers op zijn tenen om aan zijn plichten te voldoen. Hij werkte zich uit de naad om zijn schoonvader te tonen dat hij zijn dochter waardig was - Wiegman had van Romme geest dat hij Ton zou laten leven naar haar stand - en om zijn koele en afstandelijke vrouw, die hij voortdurend vreesde te verliezen, en die sterk leek op zijn moeder - te behagen.

Bosmans verklaart in zijn biografie Rommes

kleio

nummer 10/92
pagina's 32 en 33

amechtige jacht op het grote geld wel, maar zijn trouwe toewijding aan de moederkerk niet. Hij heeft dan ook geen psycho-history willen bedrijven. Bosmans houdt zich verre van psychologische verklaringen, en beperkt zich tot de harde feiten. Maar bovendien gelooft hij niet dat onder Rommes pantser van zelfverzekering een zwakke en angstige persoonlijkheid zat.

Bosmans: *"Een zwak ego? Hij was onzeker, van binnen. Maar ik weet niet of hij ter compensatie van die onzekerheid zich zo geëngageerd heeft met het katholieke ideaal. Zo'n periode van lethargie als Romme heeft gehad is voor jonge mensen niet ongebruikelijk. Kijk, hij had zich in de voorgaande jaren gericht op die studie. Daar had hij zich met een zekere tegenzin toe moeten zetten, maar goed, hij had zich erdoor gesleept, en stond nu voor de keuze hoe hij verder moest. Hij moest nu beslissen hoe hij zijn verdere leven vorm moest geven. En in die situatie werd hij ineens gegrepen door het katholieke ideaal, dat hij in al zijn consequenties gaat doordenken. Dat lijkt me niet ongezonder. Ik kan me dat wel voorstellen."*

Extreme standpunten

Een consequent denker was Romme zeker. Hij ging daarin heel ver, veel verder dan zijn partijgenoten.

Romme nam extreme standpunten in, op het gebied van het corporatisme bijvoorbeeld. De katholieke kerk leerde dat in de samenleving niet de staat, maar de corporaties - de 'natuurlijke' gemeenschappen van standen, beroepsgroepen, bedrijfstakken en dergelijke - de dienst moesten uitmaken. Romme leidde daaruit af dat het parlement niet rechtstreeks gekozen moest worden, maar voor de helft moest worden samengesteld door de Provinciale Staten, en voor de helft door de bestuurders van de wettelijk erkende standen. Ook de kerkelijke afwijzing van de volkssoevereiniteit bracht hem tot radicale conclusies. Zo wilde hij bestuurlijke functies alleen laten vervullen door degenen die Gods oppermacht erkenden en "de ere Gods" wilden bevorderen, en bepleitte hij een versterking van de macht des konings.

"Wanneer men fundamentele zedelijke beginselen dieper geworteld acht dan in den Volkswil (...) dan is het duidelijk, dat (...) 's Konings dienen van het algemeen belang in bepaalde gevallen meebrengt, juist niet te buigen voor den Volkswil."

Bosmans ziet dit radicalisme ook in Rommes politieke handelen terug. Het verbod op arbeid voor de gehuwde vrouw, waarvoor

Romme al twee dagen na zijn installatie als minister zijn ambtenaren aan het werk zette, is daar een voorbeeld van.

"Natuurlijk vonden ook andere katholieken dat een gehuwde vrouw niet behoorde te werken. Maar die hadden veel meer oog voor het betrekkelijke hiervan. Die zagen meer het belang van het bedrijfsleven, of het belang van die vrouwen zelf. Bovendien waren er nog maar 12.000 werkende gehuwde vrouwen, dus zo'n urgentie had de kwestie niet. Voor Romme golden dergelijke overwegingen niet. Bij hem stond de bescherming van het gezin absoluut voorop, en hij had geen oog voor andere waarden en belangen. De enige uitzondering die hij toe wilde staan, die voor werkers in gezinnen, was ook op het belang van het gezin gericht. Zonder werkers zou immers het kinderrijke gezin ontwricht kunnen raken. Dat gold dan weliswaar alleen voor de gezinnen van de bourgeoisie, maar dat armere gezinnen zich geen werkster konden veroorloven, kwam eenvoudig nooit bij hem op".

Kleio: *"Kwam Rommes radicalisme ook niet voort uit een gebrek aan ontwikkeling? In uw boek wekt u niet de indruk dat Romme erg veel las. Heeft hij bijvoorbeeld kennis genomen van Nietzsche, de modelfilosof in de jaren van zijn jeugd?"*

Bosmans: *"Nee, daar had hij volstrekt geen weet van. In zijn studententijd las hij alleen de verplichte literatuur. Moderne romans of filosofische werken waren daar niet bij. Tijdens zijn kuurperiode nam hij een enkel romannetje tot zich, zoals 'Malle Gevallen' van Hans Martin, maar dat was belletrie van gering niveau, die hem ook nog door anderen in han-*

den geduwd was. Verder beperkte hij zich - je moet bedenken dat hij daar tussen de oudere dames zat - tot starende in damesbladen. Na 1920 las hij vrijwel uitsluitend katholieke werken. In zijn bibliotheek bevindt zich wel een enkel sociaal-democratisch werk, maar dat las hij vooral om zijn tegenstanders te kunnen bestrijden".

Voor denkbeelden van anderen stond de katholieke voorman allerm minst open. Zo weigerde hij *De Groene Amsterdammer* in de kwestie van de arbeid voor de gehuwde vrouw een interview, omdat zijn ondervraagster bij zijn tegenstanders behoorde.

Bosmans: *"Een dergelijke onverzoenlijke houding nam hij zelfs aan als gewone mensen hem schreven. Dan schreef hij op hoge toon terug, in een stijl van 'hoe komt u erbij dat'..."*

Een RK politieke carrière

Rommes radicalisme kwam zijn partijgenoten wel vreemd, maar niet bijzonder verontwaardigend voor. Het verhinderde in elk geval niet dat zijn ster in katholiek Nederland snel rees. In de Amsterdamse gemeenteraad maakte hij indruk met zijn fiere verzet tegen de socialisten, die tot zijn komst de dienst uitmaakten, maar nu voor hem herhaaldelijk moesten buigen. In Tilburg trok hij volle collegezalen met zijn gloedvolle betogen over de katholieke samenleving en op verkiezingsbijeenkomsten wist hij met zijn schallende stemgeluid en zijn bombastische betoogtrant de massa's - die kwamen toen nog naar dergelijke samenkomsten - enthousiast te krijgen.

Wat men ook van Romme kon zeggen, niet hij geen gedreven bepleiter van de katholieke zaak was.

Zijn groeiende aanzien bracht hem in 1937 het ministerschap op Sociale Zaken, waar hij ook meteen opviel door dadendrang, bekeringsijver en zelfvertrouwen.

Toch ging ook aan zijn ministerschap een periode van twijfel vooraf. Toen duidelijk werd dat hij voor een dergelijke post in aanmerking kwam, brak Romme het klamme angstzweet uit. Hij meende in het belang van de katholieke zaak niet te mogen weigeren, maar zag er tegenop als een berg.

In de eerste plaats vreesde hij dat hij zijn vrouw niet langer op stand zou kunnen laten leven; als minister zou hij veel minder gaan verdienen. In de tweede plaats was hij bang dat hij door de mand zou vallen door zijn gebrekkige kennis van de Engelse taal. Voor het eerste trof hij een regeling door een voorschot te nemen op de erfenis van zijn steenrijke schoonvader, voor het tweede reisde hij

De jonge advocaat aan het werk op de Willemsparkweg te Amsterdam.

ijlings af voor een eenzame vakantie in Engeland, en vroeg hij zijn vrouw te bidden dat de talenkwestie geen struikelblok zou worden.

Met het Engels werd het niks, maar zijn zelfvertrouwen kwam terug.

"Soms kan het me nog zoo angstig maken", zo schreef hij aan zijn vrouw, "- maar dan denk ik weer, en dat weet ik tenslotte ook zeker: O.L. Heer zal maken dat 'alles reg kom'; ik heb het baantje, met alle opofferingen ervan voor jou en ook voor mij, aan Hem opgedragen, en in Zijn hand zijn we goed."

Zijn ministerschap was, zo blijkt uit Bosmans biografie, de beslissende stap op weg naar het politieke leiderschap. Voor het eerst ging er weer daadkracht uit van het ministerie van sociale zaken, en dank zij Romme werd de voor de katholieken zo belangrijke kinderbij-slag bevredigend geregeld. Ook het zogenaamde 'kwartje van Romme' droeg bij aan zijn populariteit. Deze regeling kwam erop neer dat als een werkloos gezin een kwartje per week spaarde, de overheid er telkens een kwartje bovenop legde, niet voor vrije besteding, maar voor de aanschaf van duurzame goederen.

De socialisten deden de maatregel af als krenterigheid, maar bij de katholieken had Romme er succes mee. In Eindhoven bijvoorbeeld sloeg in 1938 73 procent van de steuntrekkers aan het sparen (in Amsterdam slechts 4 procent!), en de spaarzame werklozen slaagden er inderdaad in hun uitzet te vergroten.

Rommes roem werd definitief gevestigd toen hij in 1939 de ook in katholieke kring gehate Colijn van de troon stootte, na een conflict over kampen voor jeugdige werklozen, waarbij de protestanten Romme er - volgens Bosmans terecht - van verdachten de kampen te willen gebruiken voor de bekering van de Nederlandse jeugd.

Romme na 1945

Toen de katholieken na de bevrijding een leider moesten kiezen, was Romme eigenlijk de enige reële kandidaat. De vooroorlogse leiders hadden voor de jongeren afgedaan, voor het vooroorlogse kader waren de vernieuwers onaanvaardbaar.

Romme had zich sinds 1940 afzijdig gehouden van de partijpolitiek, en had juist weer in woord en geschrift van zijn extreme opvattingen blijk gegeven, maar dat was geen doorslaand argument om hem te passeren.

Bosmans: *"Ik denk dat men in de KVP gere-deneerd heeft: wij hebben niets beters. Die*

Romme, da's een goeie, hij staat tenminste zijn mannetje tegenover de socialisten. En ach, dat denken, dat moeten we hem gewoon gunnen, dat is verder ongevaarlijk."

Maar Romme zelf wilde niet, of nauwelijks. Hij bedong, met een doktersverklaring in de hand, dat hij in ieder geval geen premier hoefde te worden. Volgens Bosmans had dit te maken met Rommes vrouw en met zijn gebrekkige talenkennis. Zijn vrouw heeft haar leven lang een diepe afkeer gehad van de politiek, en wenste er beslist niet bij betrokken te worden. Als Romme premier was geworden, had zij in zekere mate representatief aanwezig moeten zijn. De familie had in Den Haag moeten gaan wonen, wat Ton - de Rommes woonden in Overveen - absoluut niet wilde, en Romme had vaker, ook 's nachts, van huis moeten zijn. Maar Romme zat graag bij zijn vrouw.

Bosmans: *"Een van de aardige kanten van Romme is, dat hij zijn hele leven lang verliefd op zijn vrouw geweest is. De verliefde toon zie je in alle 250 brieven die overgebleven zijn. Ondanks de enorme energie die hij gaf aan zijn werk en zijn ideaal, was hij vaak thuis, op zijn werkkamer weliswaar, maar toch in de buurt van zijn vrouw"*.

Nog belangrijker was dat zijn vrouw niet zonder hem kon.

Bosmans: *"Ton was zwaar op de hand, en kon naarmate de tijd vorderde moeilijker alleen zijn. In de jaren vijftig werd het zo erg dat zij niet meer alleen de nacht kon doorkomen."*

Samenwerking met de socialisten

Romme kan volgens Bosmans niet beschouwd worden als de architect van de rooms-rode coalitie. Toen hij politiek leider werd, waren de afspraken daarover allang gemaakt. Toch was hij, volgens zijn eigen woorden, *"een fervent voorstander van samenwerking met de socialisten."*

Romme heeft van het begin af gestreefd naar een betere integratie van de arbeiders in de samenleving. Niet alleen financieel, maar ook in de zin van medezeggenschap. Gelijkwaardigheid voor de arbeiders was volgens hem onontbeerlijk voor een goede corporatieve samenleving. Al zeer vroeg, in de jaren twintig, als jong jurist in dienst van de werkgevers, kappittelde hij de roomse werkgevers dat zij zich te weinig van hun minder bedeelde geloofsgenoten aantrokken.

In het begin leidde dat nog niet tot toenadering tot de socialistten. Zelfs in 1939 was hij nog allerm minst enthousiast over samenwerking met de SDAP. Maar van de protestanten, en vooral van Colijn, had hij meer en meer genoeg.

Bosmans: "Met hen kon hij niet werken aan de emancipatie van de arbeiders, terwijl het denken van de socialistten steeds meer in corporatieve richting ging. Dat doordenkt hij in de bezettingstijd. Hij komt uit de oorlog met het idee dat de katholieken op dat moment van de gelegenheid gebruik kunnen maken om het stelsel van sociale zekerheid te realiseren. En hij vindt dat dat moet gebeuren met de socialistten, omdat hun denkbeelden op dat moment heel goed in te passen zijn in het katholieke denken".

Kleio: "Maar waarom haalt Romme in 1948 toch weer de CHU en de VVD binnen?"

Bosmans: "Dat had te maken met zijn vrees voor radicalisering van de PvdA. De socialistten hadden gebroken met het marxisme, maar in rechts Nederland is lang de verdenking blijven bestaan, dat als de PvdA het voor het zeggen zou krijgen, er toch zoiets als een klasse-loze maatschappij gerealiseerd zou worden. Daar was Romme zeker bang voor. Verder: politiek is een machtsspel. Met de VVD voelde hij zich, in tegenstelling tot de PvdA, volstrekt niet verwant, maar die partij was aanzienlijk kleiner. Dus als hij de liberalen erbij haalde, kwam de KVP in een heel aantrekkelijke positie."

Een uiterst invloedrijk politicus

En zo bedreef Romme in de jaren veertig en vijftig met goed gevolg het machtsspel. Volgens velen - Bosmans zet daar overigens vraagtekens bij - was hij de meest invloedrijke politicus van de jaren vijftig. In de KVP was zijn gezag lange tijd onaantastbaar. Gewapend met een indrukwekkende dossierkennis en met een natuurlijk overwicht, heerste hij, naar het woord van de journalist Faas, "als een leeuw temidden van poezen."

Toch ontstond er ondergronds ontevredenheid, vooral bij de jongere fractieleiden. Romme was volgens hen veel te afstandelijk en toonde veel te weinig betrokkenheid. Een keer moet Romme bij het zien van een fractiegenoot gevraagd hebben of dat iemand van zijn eigen fractie was. De enigen in de KVP met wie Romme wel nauw persoonlijk contact had, waren pater L.J.C. Beaufort en Marga Klompé.

Dat laatste was opmerkelijk, omdat Klompé een vrouw was, en in haar opvattingen hemelsbreed van Romme verschild. Zij heeft er - tegen de wil van Romme - in niet geringe mate toe bijgedragen dat in 1955 het ontslag voor de huwende ambtenares werd afgeschaft. Niettemin kwam zij regelmatig bij de Rommes over de vloer, en was Romme bereid naar haar argumenten te luisteren.

Het jaar 1955 was in veel opzichten voor de politieke carrière van Romme het begin van het einde. In dat jaar liet hij de partij voor het eerst weten dat hij er liever mee ophield. Hij voelde zich moe, had er geen zin meer in, en de toestand van zijn vrouw was zo verslechterd dat hij zich de vele politieke verplichtingen eigenlijk niet meer kon veroorloven.

Romme in 1946: 'een leeuw temidden van poezen!'

De partij kon hem echter nog niet missen. In hetzelfde jaar werd W.J. Andriessen als partijvoorzitter vervangen door Harry van Doorn. Andriessen, een voormalig vakbondsmann, had zich altijd zonder moeite neergelegd bij het oppergezag van Romme. Van Doorn, een heer van stand en een harde jongen, vond dat de partij invloed moest krijgen op de fractie. Het meningsverschil werd aanleiding tot een knetterende ruzie, bleef dooretteren, en zou de rest van Rommes politieke leven verzieken.

Het afscheid

In 1958 kondigde hij intern opnieuw zijn afscheid aan, maar ditmaal kwamen de onverwachte breuk met de PvdA en de nieuwe verkiezingen ertussen. Romme liet zich opnieuw overhalen nog een termijn te blijven, waarbij hij weer bedong dat hij geen premier hoefde te worden. Maar in 1960 kwam de klap van de zenuwinzinking.

Bosmans zal in het tweede deel van de biografie overigens betogen dat het met die zenuwinzinking nogal meeviel.

"Ik weet niet of daar niet een flink stuk theater inzate, of ie dat niet gecultiveerd heeft. Hij had, toen hij zich in 1958 opgeofferd had, gehoopt dat hij geen last meer zou hebben met Van Doorn, maar korte tijd later barstte het conflict opnieuw los. Ditmaal escaleerde het rond Van Rooy, de katholieke minister van sociale zaken in het kabinet De Quay. Van Rooy was een miskleun, vanaf het eerste moment, en Van Doorn wilde Van Rooy zo snel mogelijk weghebben. Romme vond Van Rooy ook geen succes, maar hield hem wel de hand boven het hoofd, omdat hij anders een knieval zou moeten maken voor Van Doorn. Daar piekerde hij geen seconde over.

Romme zag op dat moment wel in dat die machtsstrijd zou voortduren zolang Van Doorn en hij samen de leiding hadden in de KVP. Daar had hij absoluut geen zin in. Wat dat betreft kwam de inzinking hem goed uit. Ik ben ervan overtuigd dat Romme in 1960 bij zichzelf gezegd heeft: ik voel met niet zo lekker, laat ik dat dan maar aangrijpen om eruit te stappen."

Nederland na Romme

De KVP was Romme snel vergeten. Katholiek Nederland veranderde razendsnel, en Romme maakte die verandering niet mee. Hij bleef in alle opzichten bij zijn oude opvattingen. In 1966 stuurde hij als dank aan koningin Juliana zijn boekje *Erfelijk Koningenschap*, waarin hij in 1937 voor machtsvergroting van de koning gepleit had, en in 1972 verklaarde hij in een televisie-interview met Ad Langebent zijn vooroorlogse opvattingen nog volledig actueel te vinden.

Ook kerkelijk werd hij een eenzaam man. Hij heeft in de jaren zestig geprobeerd de rijke roomse traditie van de retraites voort te zetten.

"Nu anderen het niet meer deden, organiseerde hij zelf elk jaar een retraite in Voorburg, voor de katholieke heren van stand in Den Haag en omgeving. Op de presentielijsten vind je alleen de namen van oudere mannen. Elk jaar komen dezelfde namen terug, en elk jaar zijn het er minder."

RECENSIES

In 't kort

In 't kort is een rubriek waarin maandelijks de uitgaven die bij de redactie zijn ontvangen worden aangekondigd.

Een selectie uit deze boeken wordt in een later nummer van *Kleio* besproken.

Alweer even geleden verscheen de *Historische bibliografische gids, apparaat voor het vinden van literatuur en ongepubliceerd materiaal uit heden en verleden*, samengesteld door H.J.C. Termeer. Net als bij een 'flora' in de biologie vereist dit boek enige studie voor men er doeltreffend mee om kan gaan, maar dan is het een uiterst ruime bron voor informatie wanneer men zoekt naar literatuur over een onderwerp in het verleden. Uitgegeven door Wolters/Noordhoff, 107 blz., met index.

Voor de (basis)schoolbibliotheek is *Als oorlog echt is* van Dolf Verroen zeer geschikt. De leerlingen zullen er goed mee uit de voeten kunnen. Verroen schrijft over zijn ervaringen op een manier die maakt dat kinderen het gevoel krijgen de oorlog zelf mee te maken. Dit boekje met harde koft van ruim 50 bladzijden kost f19,90 en is uitgegeven door Leopold.

Eveneens over de oorlog gaat *Port Natal Vice Versa* van Anne Hacquebord, strafgevangene in de oorlogswinter 1944/45. Met vier medeonderduikers zat Hacquebord in de gevangenis van Leeuwarden en in het strafkamp 'Port Natal' in Assen, waar onder commando van de beruchte Sepp Aicher dwangarbeid werd verricht. Door toeval kon de schrijver uit dit kamp ontsnappen. In zijn verhaal vertelt hij niet alleen over zijn gevangenschap, maar ook over het verzet rond Dokkum. De paperback van 184 bladzijden is fraai geïllustreerd en uitgegeven bij Montagne (Dokkum, tel. 05170-4588). De prijs is f29,50.

Nog geen historie, maar wie weet; Boris Jeltsin schreef *Het alternatief. Onze weg naar de democratie*.

Jeltsin werd de held van augustus 1991, maar het verleden leert hoe het met heldendom kan vergaan. Ruslandkenner Huib Hendrikse noemt Jeltsin in zijn inleiding het grootste succes van Gorbatsjovs beleid, maar wie of wat als groot succes van het beleid van Jeltsin mag worden verwacht is nog de vraag. Of door dit boek nu een juist beeld ontstaat van Jeltsin is eveneens een vraag. Het boekje is uitgegeven bij Mets in Amsterdam en kost f15,50.

Het Spectrum heeft opnieuw een naslagwerk laten verschijnen.

In *Economische wereldgeschiedenis* behandelt Rondo Cameron, hoogleraar aan de Emory University in Atlanta, de economische ontwikkelingen van de Oude Steentijd tot heden. De lijvige paperback is verdeeld in tweeën: van Paleolithicum tot 18e eeuw en het proces van industrialisatie en urbanisatie in de 19e en 20e eeuw. Per hoofdstuk wordt literatuur opgegeven en een register maakt de bijna 490 bladzijden meer toegankelijk. De prijs is f59,90.

Bij uitgeverij De Haan verscheen *List of bedrog. Strategen uit de krijgskunde en het zakenleven*. Auteur is de militair-historicus Jan Schulten. Hij tracht verbanden te leggen tussen de strategieën die gebruikt worden in zijn twee themavelden. De 160 pagina's kosten f19,90.

Erfgoed van Eeuwen, westerse maatschappijgeschiedenis van Hellas tot heden geeft een overzicht van de grote sociaal-economische, technisch-wetenschappelijke en politieke ontwikkelingen uit de westerse geschiedenis. Auteur Paul Schneiders publiceerde vooral op het gebied van boek-, bibliotheek- en informatiegeschiedenis.

Het boek is bestemd 'voor iedereen', aldus het voorwoord, heeft een traditionele opzet en is 'schools' geïllustreerd. Een kalendarium en een personenregister maken de ruim 200 bladzijden tot een verzorgd boek; uitgegeven door Van Gorcum voor de prijs van f49,50.

Prachtig uitgegeven en rijkelijk geïllustreerd is *Het verleden van Europa* van J.A. van Houtte. In driehonderd bladzijden geeft de auteur twintig eeuwen sociaal-economische geschiedenis, thematisch ingedeeld in vijf delen: bevolking; landbouw, jacht en visserij; nijverheid; handel en verkeer; geld, krediet en financiën. Alle thema's zijn min of meer chronologisch opgedeeld in een aantal hoofdstukken en zullen voor leerlingen, bijvoorbeeld bij het maken van een werkstuk, bruikbare informatie leveren.

Ondanks de prijs, f115,-, een onmisbaar boek in de schoolbibliotheek. Uitgegeven door Tirion en voorzien van een samenvattende 'Terugblik', kaarten en personenregister.

Tenslotte het in maart van dit jaar door Bas van Dongen verdedigde proefschrift *Revolutie of integratie. De sociaal democratische arbeiderspartij in Nederland tijdens de Eerste Wereldoorlog*. Dit boek, ruim 850 bladzijden, werd uitgegeven door het Internationale Instituut voor Sociale Geschiedenis.

kleio

nummer 10/92
pagina's 36 en 37

De geschiedenis van de SDAP tijdens de Eerste Wereldoorlog komt uiteraard, gezien de omvang van het werk, uitgebreid aan de orde. Centraal staat de vraag waarom de revolutiepoging van Troelstra bij voorbaat kansloos was. Van Dongen concludeert dat de partij door de paradox in haar ideologie, in 1918 al zo geïntegreerd was in de samenleving, dat er eigenlijk geen sprake meer kon zijn van een serieuze revolutiepoging. Het partijkader had al teveel belangen gekregen in het bestaande maatschappelijk bestel. Het boek is spaarzaam geïllustreerd en kost f75,-.

Jan de Ruiter

DE ZUILEN: OPBOUW EN AFBRAAK

Paul Pennings, *Verzuiling en ontzuiling: de lokale verschillen. Opbouw, instandhouding en neergang van de plaatselijke zuilen in verschillende delen van Nederland na 1880* (Kok, Kampen 1991) proefschrift UvA.

Is verzuiling voor islamieten een geschikte methode tot integratie en emancipatie in de Nederlandse samenleving? Is het verzuilde onderwijsbestel niet veel te duur voor de Nederlandse belastingbetaler? Heeft het (post-)verzuilde omroepbestel nog bestaansrecht? Wie historisch onderzoek doet naar verzuiling kan proberen zich verre te houden van dergelijke politieke vragen, maar participeert in een wetenschappelijk debat dat vanaf de eerste aanzetten in de jaren vijftig tot op de dag van vandaag niet alleen gaat over het ontstaan en het functioneren, maar ook over de wenselijkheid van dit bestel. Empirisch onderzoek, bijvoorbeeld op lokaal niveau, is een manier om enigszins (maar uiteraard nooit volledig) afstand te nemen van al te sterke ideologische vooringenomenheden (zie bijvoorbeeld het artikel van Jan van Miert in KLEIO nummer 8/91).

In het proefschrift *Verzuiling en ontzuiling: de lokale verschillen* zet de politicoloog Paul Pennings een stap in de goede richting. Deze beschrijvende, kwantitatieve studie borduurt voort op methoden die de sociologen J.P. Kruijt en W. Goddijn in het begin van de jaren zestig ontwikkelden. Pennings neemt op een waardevolle manier een aantal vanzelfsprekendheden over verzuiling op de korrel. Het interessantste deel van het onderzoek is de inventarisatie van circa 10.000 verenigingen die in de periode 1855-1925 in een selectie van 45 gemeenten opgericht zijn. Als nadere uitwerking van de grondwet van 1848

werd het recht op vereniging en vergadering in 1855 in een wet vastgelegd. Via de bijeenkomsten van kiesverenigingen, schoolverenigingen, culturele verenigingen en sociale organisaties raakten steeds meer Nederlanders betrokken bij politieke en maatschappelijke vraagstukken. Het was onderdeel van een breder proces van democratisering dat zich in de tweede helft van de negentiende eeuw voltrok. Pennings komt tot de opmerkelijke conclusie dat in 1925 slechts 40 procent van de verenigingen 'verzuild' was (dat wil zeggen een katholieke, orthodox-protestantse of sociaal-democratische signatuur had). De rest behoorde tot het algemene of neutrale segment van de samenleving.

Nu valt er op dit materiaal wel het een en ander aan te merken. (Pennings heeft bijvoorbeeld de verschillende omvang en betekenis van afzonderlijke organisaties niet kunnen meewegen in zijn berekeningen.) Dat neemt niet weg dat dit telwerk ons waarschuwt voor een overschatting van de reikwijdte van het verzuilde bestel. Kennelijk waren belangrijke delen van de samenleving niet doortrokken van de spreekwoordelijke hokjesgeest en was verzuiling geen alomvattend maatschappelijk systeem.

En op een vergelijkbare manier plaatst Pennings kanttekeningen bij de gangbare opvatting dat de stichting van confessionele organisaties een reactie was op moderne bewegingen als het socialisme, links-liberalisme en feminisme, die in de laatste decennia van de negentiende eeuw in opkomst waren. Het kwantitatieve materiaal laat zien dat in overwegend katholieke of orthodox-protestantse gebieden, waar confessionele elites weinig van deze bewegingen te duchten hadden, net zo hard werd gewerkt aan de bouw van de zuilen als in regio's waar deze concurrentie wel aanwezig was. Kennelijk lieten deze elites zich niet al te zeer leiden door een eventuele dreiging van linkse bewegingen. De auteur zoekt de verklaring voor het succes van verzuiling niet in dergelijke negatieve impulsen, maar in gunstige lokale omstandigheden. Daar waar de modernisering van het sociale leven een rustig tempo had, en waar de levensbeschouwelijke richtingen over een omvangrijke achterban beschikten, waren de voorwaarden ideaal voor de opbouw van een verzuild bestel. We moeten dan bijvoorbeeld denken aan het katholieke zuiden of de orthodox-protestantse 'bible belt'.

Zoals Pennings ook zelf aangeeft, kan hij op basis van het kwantitatieve materiaal de opbouw en de afbraak van de zuilen slechts als een betrekkelijk anoniem proces in kaart brengen. De menselijke kanten ervan, de

strategieën en motieven van lokale elites en de belangenafwegingen van het voetvolk, blijven buiten beeld.

Pennings heeft geen makkelijk leesbaar boek geschreven maar zet de lezer duchtig aan het denken.

Frans Groot

HISTORIOGRAFIE

Herman Beliën en Gert Jan van Setten (red.), *Geschiedschrijving in de twintigste eeuw. Discussie zonder eind* (Agon, Amsterdam 1991) prijs 49,50.

'Geschiedenis is een discussie zonder eind' zei de oude Geyl in zijn *Napoleon voor en tegen*, en, geconfronteerd met wanhopige studenten die eindelijk wel 'ns willen horen wat nou het 'goede' antwoord is - op universiteit of HBO is het echt niet anders dan in het voortgezet onderwijs - zeggen we het hem maar al te graag na. Deze sleetse stoplap lijkt inmiddels zowel het Einde van de Ideologieën als het Einde van de Geschiedenis te gaan overleven.

Feit is, dat de historiografie (opgevat als de geschiedschrijving van de geschiedschrijving) zich in een toenemende belangstelling mag verheugen, niet in de laatste plaats doordat ze aan de meeste instellingen een verplicht nummer op het onderwijsprogramma is geworden, meestal in innige omhelzing met haar tweelingzusje, de theorie van de geschiedenis. Het merkwaardige is dat er in de afgelopen tien jaar in het Nederlandse taalgebied wel minstens vijf, min of meer als handboek bedoelde werken met betrekking tot de theorie zijn verschenen, maar geen enkel op het specifieke gebied van de moderne historiografie.

Deze bundel voorziet thans in de leemte, althans dat is de pretentie van de samenstellers. In het voorwoord stellen zij zich ten doel 'een overzicht te geven van het belangrijkste wat er in de afgelopen eeuw over geschiedenis geschreven is.' Het is echter de vraag of de gekozen opzet wel zo'n gelukkige is. Het resultaat is eigenlijk vlees noch vis. Een echt handboek is het niet, daarvoor zijn een klare lijn en een evenwichtige aanpak teveel afwezig. Echte essays zijn de zestien bijdragen evenmin. De acht auteurs hebben zich, blijken het voorwoord, vooral gericht op een beperkt aantal spraakmakende werken, die in hun tijd debat uitlokten of exemplarisch werden. Daarbij wijken methodologisch-theoretische kwesties en ideeën-historische interpretaties enigszins naar de achtergrond.

De redactie hoopt op deze wijze een overvloed van namen en titels enigszins verminderen te hebben.

Het tegendeel is helaas het geval. Een deel van de auteurs kan de verleiding van quasi-encyclopedische volledigheid niet altijd weerstaan. Persoonlijk irritant vind ik in dit verband het gebruik van initialen in plaats van gangbare voornamen, dat een aantal bijdragen ontsiert. Uiteraard, bij Jansen hoort HPH, zoals AJP bij Taylor - die trouwens in de hele bundel geen enkele maal genoemd wordt; maar opsommingen als 'C.Schmitt, O.Spengler en E.Jünger' of 'G.Duby en J. Le Goff' maken een wat schoolvosserige indruk, of doen, erger nog, denken aan vergeelde Pegasus-uitgaven ('*Zoals W.I. Lenin en J.W. Stalin al aantoonde...*'). Ook het nogal topzwaar opgetuigde register 'Historici: leven en werk', dat de bundel besluit, doet enigszins potsierlijk aan. Het bevat niets-zeggende lemmata als: 'Zmarzlik, Hans-Gunther (1922). Duits historicus.' Welnu, dat laatste hadden we uit de context ook wel begrepen. En zo zijn er meer. De oplossing moet wellicht gezocht worden in de omstandigheid dat de samensteller zich heeft moeten behelpen met allerlei (ongelijksoortige) naslagwerken, wat misschien ook verklaart waarom bijvoorbeeld P.J. Blok twee keer zoveel ruimte krijgt als Michel Foucault.

Inhoudelijk is op de afzonderlijke bijdragen weinig af te dingen. Ze zijn haast zonder uitzondering duidelijk en helder geschreven en maken een degelijke indruk. Zeker in combinatie met de leeswijzer die elk stuk vergezelt, vormen ze een goede introductie tot de behandelde materie. Wie bijvoorbeeld wil weten hoe het ook al weer zat met Ranke en het historisme, of wat de recente genderbenadering binnen de vrouwengeschiedenis nou eigenlijk inhoudt, wordt door de bijdragen van respectievelijk Jo Tollebeek en Ulla Jansz uitstekend op weg geholpen. Zelf had ik bij het doorwerken van de bundel regelmatig een O-ja-dat-zat-zo-gevoel. Wel blijf ik na lezing zitten met de vraag of de gemiddelde student - om maar te zwijgen van de belangstellende leek, waarvan de flaptekst rept - zonder voorkennis door de bomen het bos nog wel zal blijven zien. Vooral naar het einde toe slaat de verveling regelmatig toe, en begin je je af te vragen of het niet allemaal wat véél wordt. De drie bijdragen van Peer Vries hadden wellicht wat korter gekund, of deels in elkaar geschoven kunnen worden. Met name het parafraseren van werken uit de Annales-school, waaraan hij zich nogal te buiten gaat, werkt op den duur wat vermoeiend. Ook de bijdrage van Piet Blaas over de ideeëngeschiedenis gaat gebukt onder dit na-

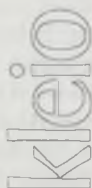
vertellen. Het stuk van Frits Boterman over de Duitse geschiedschrijving tussen 1918 en 1940 - een spin-off van zijn recente dissertatie over Oswald Spengler - had moeiteloos veel korter gekund en had wellicht ingepast kunnen worden in Chris Lorenz' bijdrage over de Duitse 'Sonderweg', die nu alleen ingaat op de na-oorlogse geschiedschrijving. Hier wrekt zich trouwens, zoals ook in de twee stukken van Herman Beliën over de VS, de caesuur die de samenstellers hebben gemeend te moeten leggen bij de Tweede Wereldoorlog, en die ze eigenlijk onvoldoende motiveren. Zo zijn er meer afzonderlijke bijdragen die een beetje tussen wal en schip vallen of gedeeltelijk andere overlappen.

Dat heeft ongetwijfeld allemaal te maken met de specifieke deskundigheid van de auteurs, die men toch enigszins tot haar recht heeft willen laten komen.

Toch kunnen we, zoals gezegd, ook van echte essays niet spreken. Kop en (vooral) staart ontbreken vaak: sommige stukken gaan uit als een nachtkaaers. Ook wrekt zich dat de auteurs zich hebben moeten onthouden van het uitspreken van voorkeuren en waardeoordelen, wat juist een beetje sjeu had kunnen geven. Het is het hinken op twee gedachten - een handboekachtig overzicht samengesteld uit individuele stukken - dat de bundel de das om doet.

Het meest leesbaar zijn nog de stukken die ietwat buiten het patroon vallen, zoals de bijdragen waarin de Belgische historicus Jo Tollebeek de stand van zaken rond 1900 schetst en die het eerste deel van de bundel vormen. De andere auteurs zijn op hun best wanneer ze verslag doen van concrete historiografische debatten, zoals bijvoorbeeld het probleem van de Duitse 'Sonderweg' (Chris Lorenz) of het sociologisch getinte moderniseringsdebat (Peer Vries). Dat was misschien de sleutel geweest tot een meer geslaagde opzet: een bundel waarin de auteur van elk artikel zich beperkt tot de bespreking van één concreet historisch debat of probleem. Zo'n bundel zou dan tevens een lange, wat meer theoretisch getinte inleiding moeten bevatten, waarin vooral de grote lijnen van de laatnegentiende- en twintigste-eeuwse geschiedschrijving uiteengezet worden. Ook een discussie zonder eind kan nu eenmaal niet zonder de krachtige hand van een gespreksleider.

Emanuel Schuler

NEDERLANDSE CULTUUR

S.C.Dik en G.W.Muller (red.), *Het hemd is nader dan de rok. Zes voordrachten over het eigene van de Nederlandse cultuur* (Uitgeverij Van Gorcum, Assen/Maastricht 1992), 122 blz., prijs f 25,-.

In september 1990 vond op initiatief van de Afdeling Letterkunde van de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen een colloquium plaats over de vraag, wanneer bepaalde culturele uitingen voor 'typisch Nederlands' mogen doorgaan. De positie van de Nederlandse cultuur is sinds enige tijd onderwerp van zorg van de regering. Zij is ook discussiethema onder neerlandici en historici: zie bijvoorbeeld Reinier Salverda in *Ons Erfdeel* 1992, no. 4, die pleit voor een strategie voor de Nederlandse cultuur in Europa en scherpe kritiek levert op Hans Righarts *Het einde van Nederland?*. Door de voortschrijdende Europese integratie kan de Nederlandse identiteit lelijk in het gedrang komen.

Ten tijde van het colloquium droeg de klank van het begrip 'Europa 1992' nog iets geweldig spannends, voor sommigen ook iets omineus. Minister Ritzen stelde voor om Engels alvast maar als voertaal op de universiteiten te gaan gebruiken en koningin Beatrix liet weten, geen bezwaar te hebben tegen het verdwijnen van haar beeldenaar van de munten. Breed leefde de overtuiging dat het wegvallen van de binnengrenzen van de EG grote consequenties zou hebben voor het eigen gezicht van Nederland.

Zes geleerden deden op genoemd colloquium hun zegje over het Nederlandse karakter van hun eigen discipline. In 1992 werden hun voordrachten gebundeld tot een keurig uitgegeven boekje (No. 1 van de reeks 'Publikaties van de Commissie Geesteswetenschappen'), onder de wat banaal klinkende titel *Het hemd is nader dan de rok*. Wie de voordrachten leest, betrapt geen der inleiders op de wens tot het enghartig koesteren van het erfdeel der vaderen. Integendeel. Elke bijdrage benadrukt dat een van de wezenskenmerken van de Nederlandse cultuur nu juist is: de openheid naar ons omringende landen.

J. van Marle, directeur van het P.J.Meertens-Instituut, spreekt over de dreigende dialectisering van het Nederlands. Hij verwacht een terugdringing van het Nederlands als geschreven taal, totdat onze taal een status zal hebben als die van het huidige Fries. W. Gerritsen, hoogleraar middeleeuwse letterkunde te Utrecht, houdt een warm pleidooi voor beter Nederlandse literatuur-onderwijs. Dat in het nieuwe eindexamenprogramma Neder-

lands 'kennis' ondergeschikt wordt gemaakt aan 'vaardigheden' stemt hem pessimistisch. Max Havelaar en *De donkere kamer van Damocles* horen tot het gemeengoed van onze cultuur.

P. den Boer, hoogleraar Europese cultuurschiedenis te Amsterdam, pleit voor een begripshistorisch onderzoek naar Nederlandse woorden en begrippen (zoals vrijheid en representatie, natie en vaderland, beschaafheid en cultuur) teneinde de Nederlandse cultuur te stimuleren.

E. de Jongh, emeritus-hoogleraar kunstgeschiedenis te Utrecht, houdt een boeiend referaat over nationalistische visies op zeventiende-eeuwse Hollandse kunst. Hij laat zien dat huiselijkheid, realisme, burgerlijkheid en ingetogenheid als wezenskenmerken van onze Hollandse meesters zijn genoemd en genoemd. De enorme produktie aan italiënerende landschappen en historiestukken wordt in die beeldvorming echter gemakshalve als irrelevant en on-Nederlands terzijde geschoven.

Het referaat van O. Moorman van Kappen, hoogleraar rechtsgeschiedenis te Nijmegen, maakt duidelijk dat 'kruisbestuiving' met het buitenland en 'Rezeptionsfreude' ons rechtstelsel al heel lang kenmerken.

De theoloog A. van der Beek geeft aan dat de Nederlandse theologie door haar eigenzinnigheid en oecumenische karakter altijd een relatief grote invloed heeft gehad in andere landen.

Jammer genoeg zijn de artikelen nogal ongelijksoortig van vraagstelling en uitwerking. Het is de vraag of - gezien de huidige nationalistische golf in Europa - Nederland zich in de komende jaren wel schrap moet gaan zetten tegen verdere uniformering en integratie in Europa. Tenslotte lijkt die integratie weer eens pas op de plaats te maken. Of het colloquium ooit een mijlpaal in een bewustwordingsproces zal blijken te zijn, waag ik te betwifelen. Maar dat er überhaupt over zo'n thema gesproken werd was opmerkelijk en dat maakt het boekje lezenswaard.

Jan van Oudheusden

TWEDE WERELDOORLOG

John Lukacs, *De Krachtmeting. 10 mei - 31 juli 1940: het beslissende duel van 80 dagen tussen Churchill en Hitler* (Uitgeverij Contact, Amsterdam 1992), 320 blz., prijs f 49,90.

In de meer dan honderd biografieën over Hitler wordt de periode vlak vóór de Battle

of Britain doorgaans maar kort behandeld. Maar volgens de Britse historicus John Lukacs waren de maanden mei t/m juli 1940 juist van beslissend belang voor het verdere verloop van de Tweede Wereldoorlog. Lukacs spitte o.m. de Churchill Archives in Cambridge om, alsmede Britse en Duitse regeringsarchieven. Lukacs is een goed verteller, al gaat de vergelijking met Tuchman - zie cover - niet helemaal op. Want speciaal in de eerste hoofdstukken heeft Lukacs een omhaal van woorden nodig ('*Nu moet ik overgaan tot een episode die...*'), talloze flash backs naar de jaren dertig of eerder, en nogal boude beweringen ('*De Duitsers waren misschien wel het meest ontwikkelde volk ter wereld*'). Hier had ik even heimwee naar een beknopte stijl als die van Sebastian Haffner.

Zodra Lukacs zich aan zijn eigenlijke taak zet - het chronologisch beschrijven van het duel tussen Churchill en Hitler - wint zijn betoog echter aan vaart en overtuigingskracht. De raadsels om Duinkerken (Waarom hielden Hitlers legers twee dagen halt?) en Churchills vergeefse reizen naar Frankrijk (binnen een maand vloog hij er vijf keer heen) staan goed beschreven.

Ook getuigt de schrijver van psychologisch inzicht in de beide hoofdpersonen. Ondanks alle verschillen tussen de aristocraat Churchill (verdediger van 'oude', liberaal-democratische waarden en gevestigde belangen) en de fanatieke plebejer Hitler, ziet Lukacs karaktertrekken die beide tegenpolen gemeen hadden: spanning met de vader, liefde tot de moeder; kunstenaarsaspiraties; vlugheid van geest en idealisme.

Churchill doorgrondde Hitler beter dan andersom het geval was. Hitler koesterde nog tot lang na de Franse capitulatie (22 juni 1940) de illusie het Britse volk van Churchill te kunnen loswaken. Hij wilde een Britse erkenning van de nieuwe status quo in Europa. Het was echter de grootheid van Churchill, dat deze de Britten op een ogenschijnlijk hopeloos moment (Noorwegen en Frankrijk verloren) wist te inspireren tot weerstand. Hij hield de rug recht, tegen sombere voorspellingen in van o.m. ambassadeur Joe Kennedy, een echte isolationist (ook uiteenlopende types als Gandhi, de Aga Khan, Hendrik de Man, Knut Hamsun en Teilhard de Chardin verwelkomden enigszins voorbarig de Duitse overwinning). Churchills leiderschap was aanvankelijk in eigen partij en land niet onomstreden, maar met zijn eloquente redevoeringen en zijn kordate optreden (zoals dat tegen de Franse vloot bij Oran) won hij snel aanhang en respect. Roosevelt ging vertrouwen in hem stellen.

Op 31 juli 1940 werden er twee beslissingen

genomen die een wending aan het duel gaven. Roosevelt besloot 50 torpedojagers (schrootwaarde 4 à 5000 dollar per stuk) aan Churchill over te dragen: het begin van het einde van het Amerikaanse isolationisme. En Hitler besloot - tot verbijstering van zijn generaals - prioriteit te gaan geven aan vernietiging van de Sovjet-Unie in het voorjaar daaropvolgend. Dus nog vóór de Battle of Britain in augustus begon waren de kaarten al geschud. Engeland zou op de been blijven en daarmee Hitlers totale overwinning verijdelen.

Bij alle bezwaren die men kan koesteren tegen een personalistische geschiedschrijving zoals deze, waarin de Brits-Duitse krachtmeting tot een prestigedag tussen twee heren wordt gereduceerd, moet gesteld worden dat ons inzicht in het verloop van de oorlog erdoor wordt verscherpt. De geschiedenisdocent die de Tweede Wereldoorlog op zijn duimpjes denkt te kennen, zou zich eens aan de lectuur van dit boek moeten overgeven. De les wordt er alleen maar boeiender op.

Jan van Oudheusden

JOODS LEVEN IN NEDERLAND

J.C.M.G. Jansen e.a., *Joods Beek. Een geschiedenis van drie eeuwen joods leven in een Limburgse plattelandsgemeente (Heemkundevereniging Beek-L. 1991) 144 blz.*

Peter Lurvink, *De joodse gemeente in Aalten. Een geschiedenis 1630-1945* (Walburg Pers, Zutphen 1991) 208 blz., prijs f29,50

E. Schut, *Geschiedenis van de joodse gemeenschap in de Pekela's 1683-1942* (Van Gorcum, Assen en Maastricht 1991) 247 blz., prijs f39,50

J.M. Lemmens, *Joods leven in Maastricht. Geschiedenis van de joodse gemeente sinds 1250, opgetekend bij gelegenheid van het 150-jarig bestaan van de synagoge in Maastricht (1840-1990)* (Stichting Historische Reeks Maastricht, Maastricht 1990) 128 blz.

'Het werk (tracht) een helder overzicht te geven van het joodse leven in de Beekse gemeenschap' (Jansen e.a., p. 5). 'Het honderdvijftigjarig bestaan van de Maastrichtse synagoge vormde de aanleiding voor dit herdenkingsboek. Nu, vijftig jaar na het begin van de tweede wereldoorlog, is het de hoogste tijd om met open ogen te kijken naar de geschiedenis van deze Maastrichtse religieuze gemeenschap' (Lemmens, p. X). 'Deze studie probeert de geschiedenis van de Pekelder joodse gemeenschap voor de vergetelheid te behoeden' (Schut, p. 9). 'Mag er dus van een joodse gemeenschap nauwelijks meer sprake zijn, de synagoge, de joodse begraafplaats aan de Haartseweg en dit boek (...) zullen de herinnering aan wat geweest is levend houden' (Lurvink, p. 8).

Kennelijk behoeft de geschiedschrijving over de joodse gemeenschappen in de provincie, die in de regel minder correct als 'medienologie' wordt aangeduid, nog steeds niet veel verantwoording. Een herdenking, plots opwellende nostalgische gevoelens als een synagoge of begraafplaats ten slachtoffer dreigt te vallen aan de tand des tijds, of de toevallige aanwezigheid van een geldbron is vaak voldoende aanleiding om andermaal een boekje toe te voegen aan de continue stroom van lokale joodse geschiedenissen.

Over de kwaliteit van deze studies is daarmee natuurlijk niet zo gek veel gezegd, al is Jozeph Michman daar niet erg optimistisch over in een overigens wel erg geringschattend artikel over 'Nostalgische en academische Medienologie' in *Studia Rosenthaliana* (25(1991), nr. 1, p. 91-98). Michman, directeur

van Yad Vashem in Jerusalem en voorzitter van het Israëliësch Institute for Research on Dutch Jewry, stoort zich vooral aan het feit dat veel medienologen, ofschoon zij niet zelden academische gevormd zijn, het Hebreeuws en het Jiddisch niet beheersen, waardoor hun brongebruik noodzakelijkerwijs beperkt en eenzijdig is. Het is een verwijt dat de auteurs van de vier hier besproken boeken zich stuk voor stuk mogen aantrekken.

Daarmee wil ik niet beweerd hebben dat deze studies naar de papierversnipperaars verwezen mogen worden. In hetzelfde vaktijdschrift *Studia Rosenthaliana* stelt de Amsterdamse hoogleraar joodse geschiedenis Rena Fuks-Mansfeld, dat de stroom van publicaties voorlopig niet te stuiten zal zijn 'en wij zouden niet mogen wensen deze te stuiten'. Fuks kent een belangrijke sociaal-psychologische functie toe aan de lokale joodse geschiedschrijving, want zij 'is de neerslag van een verwerkingsproces van de ondergang van het joodse leven in de provincie'. Zij 'maakt het mogelijk om de omgekomenen op een waardige wijze hun plaats in de geschiedenis van de Nederlandse gemeenschap terug te geven' (SR 25(1991) nr. 2, p. 207).

In dit vlak ligt, dunkt mij, ook een mooie taak voor het geschiedenisonderwijs. De boeken die hierbij onder de aandacht van de *Kleio*-lezer worden gebracht, leveren daartoe veel mooi en aansprekend lesmateriaal, al zal het docent en leerling niet meevallen lijn aan te brengen in de grote hoeveelheden 'petite histoire'.

In het 'petite histoire'-karakter van de lokale joodse geschiedschrijving schuilt naar mijn gevoel ook een groter wetenschappelijk probleem dan in het door Michman gesignaleerde gebrek aan kennis van het Hebreeuws en het Jiddisch. Tot nu toe is er geen bruikbare synthese geleverd, zo stelt Fuks terecht. Ook het recent verschenen monumentale werk van Jozeph Michman, Hartog Beem en Dan Michman, *Pinkas. Geschiedenis van de joodse gemeenschap in Nederland*, kan op die status niet bogen. Met al zijn kwaliteiten van kijk- en leesboek blijft ook dit boek grotendeels een encyclopedisch werk. Het is illustratief dat de mediene wordt 'afgescheept' met een 'Lexicon van joodse gemeenten'. Kortom: de tot nu toe verschenen studies leveren hooguit de bouwstenen voor een synthese.

Dát kan men de auteurs van de afzonderlijke lokale geschiedenissen natuurlijk bezwaarlijk verwijten, wèl dat zij zelden vragen stellen die hun studies naar een hoger analytisch plan zouden kunnen tillen. Daardoor krijgen her en der rondgestrooide mededelingen van

Kleio

nummer 10/92
pagina's 40 en 41

algemener strekking wel een erg vrijblijvend karakter. Zo wordt de joodse gemeente in Aalten aan de lezer voorgesteld als 'een typisch voorbeeld van een joodse gemeente in "de mediene", het joodse leven in de provincie dat zo anders was dan het jodendom in de stad'. Maar welke kenmerken joodse gemeenschappen op het platteland onderscheiden van de grootstedse gemeenschappen wordt niet duidelijk gemaakt. Bij gebrek aan sythetiserende studies is dat geen wonder, waarmee de vicieuze cirkel rond is.

Na lezing van de studies over Maastricht, Beek, Aalten en de Pekela's wordt één ding in ieder geval duidelijk: de kleine plattelandsgemeenten werden gekenmerkt door een zeer hoge mate van integratie en assimilatie. Maar dat wisten we al uit de studies van de 'godfather' van de Nederlandse medienologie, Hartog Beem. Hij meende zelfs aan de Nederlandse joden provinciale signaturen te kunnen toekennen en hij verbaasde zich er niet over dat de Limburgse jood naar sjoel ging en 'daarna desgewenst een kaarsje voor het raam plaatste ter ere van een voorbijtrekkende processie'.

Als dit allemaal waar is, dringt zich meteen de waarom-vraag op. Ongetwijfeld heeft de sociale structuur van de plattelandsgemeente en de intermediaire beroepsfunctie van veel joden (handelaar, slager, veekoopman) daar veel mee te maken, misschien ook de bestuurlijke structuur van de joodse gemeenschappen. Maar echte antwoorden hebben we nog niet. Evenmin weten we of er verschillen zijn in integratie en assimilatie in religieus heterogene en homogene regio's. En in hoeverre is dit alles van invloed geweest op eventuele animositeit tussen joodse en niet-joodse bevolkingsgroepen? De Leidse historicus Dik van Arkel heeft in zijn antisemitisme-model ooit het begrip 'sociale afstand' als variabele geïntroduceerd. Was deze in de mediene zo klein dat het antisemitisme daar geen vruchtbare voedingsbodem vond? Zo biedt het integratieperspectief talloze aanknopingspunten om tot een meer gericht onderzoekmodel te komen. Origineel is die gedachte overigens niet R.C. Hage formuleerde haar al op een groot congres over de geschiedenis en cultuur van de joden in de mediene in 1984 (SR 19(1985) nr. 2, p. 258-263). Helaas heeft zijn voorstel om tot een meer gerichte aanpak te komen nog weinig respons gevonden. Maar alleen op die manier zou een verbinding tot stand gebracht kunnen worden tussen de sociaal-psychologische en de wetenschappelijke functie van de medienologie. Daar zou ook het onderwijs bij gebaat zijn.

Jan Ramakers

AFSCHEID

H.W. von der Dunk, *Cultuur & geschiedenis. Negen opstellen* (SDU uitgeverij, 's-Gravenhage 1990) 207 blz.

E. Jonker, en M. van Rossum (Ed.), *Geschiedenis & cultuur. Achttien opstellen* (SDU uitgeverij, 's-Gravenhage 1990) 243 blz.

Het is goed gebruik aan scheidende hoogleraren een bundeling aan te bieden van het meest markante uit hun eigen oeuvre, dan wel een 'vriendenboek' met bijdragen van hun leerlingen. Von der Dunk, die in 1990 voortijdig zijn leerstoel cultuurgeschiedenis in Utrecht verliet, mocht beide eerbewijzen in ontvangst nemen. De bundel *Cultuur & geschiedenis* bevat negen opstellen van de kersverse emeritus, in het boek *Geschiedenis & cultuur* zijn achttien bijdragen van Von der Dunks leerlingen bijeengebracht. Ik zou niet willen beweren dat veel per definitie lekker is, maar hier is toch sprake van een opmerkelijk tribuut aan een even opmerkelijk hoogleraar.

Het meest opmerkelijke aan Von der Dunk is waarschijnlijk dat hij altijd wars is geweest van modieuze trends in de geschiedwetenschap. In zijn studies over het politiek conservatisme heeft het begrip nooit een pejoratieve klank gehad; evenmin zal Von der Dunk het een diskwalificatie vinden als men hem een conservatief historicus noemt. Terecht merken de bezorgers van beide feestbundels op: 'Het individuele in de geschiedschrijving heeft Von der Dunk altijd geboeid.' Zijn cultuurgeschiedenis is dan ook in de regel geschiedenis van de 'grote cultuur', zoals blijkt uit zijn opstellen over Thomas Mann en over de Nederlandse cultuur in de windstilte van het interbellum. De historisch-wetenschappelijke concepten van volkscultuur en politieke cultuur zijn aan Von der Dunk nauwelijks besteed. Zo treedt zijn ideeënhistorisch werk ook zelden buiten de vertrouwde kaders van de grote politieke en sociale ideologieën: conservatisme, liberalisme, fascisme en communisme.

Ook in menig ander opzicht laat Von der Dunk zich als een conservatief historicus kennen. Meer dan eens heeft hij zijn gal gespuwd over de positivistische objectiviteits- en zekerheidspretentie van de kwantificerende geschiedwetenschap. In navolging van Geyl heeft hij historische kennis altijd als voorlopige kennis beschouwd. Zij kan hooguit leiden tot een discussie zonder eind. Misschien ligt daar de oorzaak van het feit dat hij een bloedhekel heeft aan het al te opzichtig dwepen met de maatschappelijke relevantie van zijn vak. Als een bevlogen historisch ge-

schoolde maatschappijhervormer kan men zich deze 'gentleman' dan ook nauwelijks voorstellen. Von der Dunk profileert zich liever als de erudiete intellectueel die stevig is geworteld in de humaniora-traditie, als de enigszins boven de grijze massa verheven geleerde die het dagelijks gewemel weliswaar kritisch, maar met gepaste distantie volgt en van commentaar voorziet. Hij mijdt evenzeer de ivoren toren van de wetenschap als de zeepkist van de volksredenaar.

Dat is geen pose. Von der Dunk is een specimen van dit in Nederland langzaam uitstervend ras. Het boek *Cultuur & geschiedenis* getuigt daarvan.

Blijft de vraag of Von der Dunk school heeft gemaakt. Na lezing van de bundel *Geschiedenis & cultuur* is men geneigd te concluderen dat de emeritus zich daar geen zorgen over hoeft te maken. Hij heeft zijn leerlingen in elk geval meer dan voldoende geënthousiasmeerd voor 'het individuele in de geschiedschrijving'. In een groot aantal bijdragen staat bijvoorbeeld een historische 'grootheid' centraal: Jacob van Lennep, W.C.D. Olivier, Thorbecke, Eichmann, Willem Mengelberg. Ook Von der Dunks voorliefde voor de 'grote cultuur' vindt men in deze bundel ruimschoots weerspiegeld.

Dat neemt niet weg dat men hier natuurlijk slechts kennis kan nemen van een fractie van het werk van Von der Dunks leerlingen. En dat is misschien niet altijd het meest representatieve deel. Want evenmin als de minnaar zijn geliefde die van rozen houdt met een tuiltje gladiolen zal verblijden, zal een leerling zijn bewonderde leermeester willen eren met werk dat zijn belangstelling niet heeft. Maar ook als Von der Dunk geen school heeft gemaakt, hoeft men daar niet om te treuren. Het zijn de slechtste leermeesters niet, wier leerlingen nieuwe paden betreden.

Jan Ramakers

VERLICHTING IN NEDERLAND

Rienk H. Vermij, *Secularisering en natuurwetenschap in de zeventiende en achttiende eeuw: Bernard Nieuwentijt* (Rodopi, Amsterdam-Atlanta, GA 1991), 173 blz. prijs f 49,50.

Wanneer begint de Nederlandse Verlichting? Rond 1750, vindt Vermij in bovenvermelde studie (p.135), waarop hij in september 1991 te Utrecht promoveerde. In een boek over seculariseringsgeschiedenis is dat een gedurfde bewering, want de Verlichting is, ook in

Nederland, meer geweest dan een proces van verwereldlijking. En het waren niet slechts veranderingen in het wereldbeeld, voortgebracht door de natuurwetenschappen, die invloed uitoefenden op de Verlichting.

Vermij hanteert echter niet alleen een chronologisch, maar ook een kwalitatief snoei-mes. Rond de eeuwhelft zocht men in de Verenigde Provinciën allengs meer aansluiting bij verlichte buitenlandse auteurs, be-toogt hij, overigens zonder dit perspectief voldoende uit te werken. Zeker is dat hij niet terug wil naar het verouderde concept van 'De' Verlichting als een door de Franse Philosophes gedomineerde internationale be-weging. Laatstgenoemde stelling knabbelt echter van het specifieke der Nederlandse Verlichting een aardig brokje af. En ontbrak het in de Republiek in een vroegere fase dan werkelijk zo opvallend aan voeling met - ver-licht - denken in het buitenland, men denke bijvoorbeeld aan een Van Effen?

Een belangrijk argument dat Vermij voor zijn cesuur aanvoert, is een verandering in de te-nuur van fysicotheologische werken. Eerst beogen deze geloof en wetenschap te verzoen-en, na 1750 ontbreekt dit streven.

De eerste categorie wordt uitstekend vertegenwoordigd door *Het regt gebruik der we-reltbeschouwingen* (...) (1715) van Bernard Nieuwentijt (1654-1718), stadsarts en magi-straat te Purmerend, over wie dit boek gro-tendeels gaat. Een beroemd voorbeeld van de tweede soort is *Katechismus der natuur* (1777-1779) van de predikant J.F. Martinet.

Nieuwentijt is erin geslaagd veel orthodoxe calvinisten te verzoenen met de moderne na-tuurwetenschap. Dat was belangrijk voor de doorwerking van de Verlichting, maar niet zo allesbepalend als Vermij het voorstelt. De Verlichting werd in Nederland immers voor een belangrijk deel gedragen door remonstranten, doopsgezinden en collegianten van di-verse snit, en dat waren groeperingen die niet of veel minder van dogmatische remmingen bevrijd hoefden te worden. Dit neemt niet weg dat Vermij's boek een interessant licht werpt op de secularisering, die weliswaar ook een aspect van de Verlichting was, maar van oudere datum dan zij en van langere duur. In de door Vermij behandelde periode leidde het seculariseringsproces onder andere tot de geboorte van de staat als autonome factor, welke de relaties bepaalde die geloof en we-tenschap met elkaar konden aangaan.

Vermij's dissertatie telt zes hoofdstukken en een bijlage over Nieuwentijts bibliotheek. Hoofdstuk I biedt biografische informatie, bijvoorbeeld over Nieuwentijts verwijdering van de Leidse universiteit. De beste gedeel-ten van het boek zijn zonder twijfel de para-grafen uit dit eerste hoofdstuk. Ze gaan over Nieuwentijt als wiskundige en over zijn acti-viteiten als experimenteel natuurkundige, deze laatste door Vermij gesignaleerd in *Het regt gebruik*.

Hoofdstuk II schetst overtuigend de toenma-lige collectieve angst voor atheïsme als men-selijke mogelijkheid. Men vatte dat 'atheïs-me' niet op in positivistische zin en de vraag wordt hier gesteld wat men er toen wèl onder verstond. Voetius en de Nadere Reformatie zagen het cartesianisme als een goddeloos systeem. Het moest in hun ogen even krach-tig bestreden worden als Spinoza's radicalise-ring van dit rationalisme en het door Descartes in de praktijk aanvaarde coperni-canisme, dat de aarde in strijd met Genesis om de zon deed draaien. Nieuwentijt koos partij tegen het rationalisme, tegen de meet-kundige betoogtrant van Descartes en Spinoza, en voor de proefondervindelijke wijsbegeerte. Jegens het copernicanisme be-toonde hij zich zeer gereserveerd.

Vermij's derde hoofdstuk behandelt het apo-logetisch programma van Nieuwentijt: *Het regt gebruik* als een pleidooi voor de waar-heid van de Bijbel in letterlijke zin en *Gron-den van zekerheid* (1720) als een aanval op de meetkundige betoogtrant.

De eerste paragraaf van hoofdstuk IV over kerk, staat en filosofie biedt vervolgens wei-nig nieuws en de tweede blijft door formule-ringen als 'Men kan vermoeden...' onaantrek-kelijk vaag; zo wordt niet erg duidelijk wat de daar behandelde rekkelijke Engelse theolo-

gie inhield. Verderop meldt de schrijver dat 'De' Verlichting net zo'n geseculariseerde maatschappij bepleitte als die theologie voor-onderstelde (p.125). Maar wat zou die ge-dachte aan betekenis gewonnen hebben als erbij was verteld wat die theologie nog meer inhield dan pure rekkelijkheid. Veel interes-santer is de rest van hoofdstuk IV over het newtonianisme, geen grote liefde van Nieuw-entijt, en over de proefondervindelijke wijs-begeerte à la Boyle waarvan hij een aanhan-ger was. Waarom overigens het eerste niet als een subvorm van de proefondervindelijkheid beschouwd?

De laatste twee hoofdstukken behandelen Nieuwentijt als rekkelijk theoloog en zijn ver-houding tot de Nederlandse en de internatio-nale Verlichting. Wat dit laatste betreft: Vermij's beschouwing over de wijzigingen die vertalers *Het regt gebruik* hebben laten on-dergaan, is zeker nuttig. Wat het eerste aan-gaat is het hier getekende geestelijke portret van Nieuwentijt heel overtuigend: als Boyle afkerig van dogmatisme en niet gekant tegen doelloorzaken en tevens Voetiaans letterlijk qua Schriftopvatting en afkerig van Balthasar Bekkers demonenbestrijding (pp. 121 vv.). Tot laat in de achttiende eeuw stelden som-mige filosofen vertrouwen in een rationalis-tische, cartesians geïnspireerde metafysica, soms verbonden met een natuurkunde van moderner snit. Dit feit verdraagt zich slecht met Vermij's opvatting dat de grote filosofi-sche systemen uit de vorige eeuw met hun universele pretenties - hiermee moesten wel de rationalistische systemen bedoeld zijn - rond 1700 hun tijd hadden gehad (p.98). Volgens hem zou er daarna een herleving zijn gevolgd met vertegenwoordigers als de Leidse hoogleraar Johan Lulofs (pp. 133 vv.). Hier tekent zich dus een continuïteit af die zich verzet tegen Vermij's begrenzing van de Nederlandse Verlichting.

Het debat over aard en begrenzing van de Nederlandse Verlichting is momenteel actueel en Vermij heeft daar een waardevolle bij-drage aan geleverd. Onderwijsgevend die geen belegen beeld van onze achttiende eeuw willen slijten, moeten beslist kennis ne-men van zijn boek. Het is geschreven in een frisse stijl, maar wordt soms helaas ontsierd door vulgarismen - filosofische ideeën die 'in iemands straatje passen' - of door gewone fouten als 'talrijke literatuur'.

J.J.V.M. de Vet

kleio

KLEIO KRANT

Commissie Basisvorming

De ad hoc-commissie basisvorming biedt u hierbij aan:

De stand van zaken betreffende de basisvorming

Een verzoek

De ad hoc-commissie basisvorming van de VGN heeft het afgelopen half jaar maandelijks vergaderd over recente ontwikkelingen. Over publicaties van de SLO en andere instanties is advies aan het hoofd-bestuur uitgebracht. Ook heeft de commissie aan individuele VGN-leden informatie verstrekt over de voorbereiding op de basisvorming wat betreft urenverdeling, kerndoelen etcetera. De komende maanden wenst de commissie meer zakelijke inlichtingen te verstrekken. In het voorjaar zullen voorlopige leerplannen van verschillende schooltypen in KLEIO besproken worden. Indien uw sectie ook al een leerstof-planning voor een twee- of driejarige basisvorming heeft gemaakt, kunt u uw voorstel naar de commissie opsturen. Liefst zo spoedig mogelijk. Vooral van scholen die met vakken-

combinaties gaan werken, hebben wij nog te weinig informatie.

Recente ontwikkelingen

Sinds de aanvaarding van de wet op de basisvorming door het parlement zijn de ontwikkelingen in een stroomversnelling gekomen. De datum van 1 augustus 1993 komt steeds dichterbij. Over allerlei dringende zaken moet snel duidelijkheid komen. Het ministerie produceert daarom veel nota's en wetsontwerpen. Op uw school liggen ongetwijfeld de ministeriële stukken over de basisvorming ter inzage.

Enkele belangrijke ontwikkelingen:

1.

In een brief van 20 augustus 1992 bracht staatssecretaris Wallage de voorzitter van de Vaste Commissie voor Onderwijs en Wetenschappen van de Tweede Kamer op de hoogte van de adviezen omtrent de kerndoelen. Vooral het advies van de Onderwijsraad is van belang. De Raad beveelt een evaluatie-onderzoek aan over de haalbaarheid van de kerndoelen voor ibo- en vbo-leerlingen. De staatssecretaris erkent dat een deel van deze leerlingen de basisvorming niet over de volle breedte zal kunnen halen, maar wel voor een belangrijk deel. Voor deze doelgroep bestaat de mogelijkheid voor één of meer vakken of voor delen van de kerndoelen vrijstelling te krijgen. De Onderwijsraad gaat ervan uit dat mavo-, havo- en vwo-leerlingen de kerndoelen zullen halen.

2.

Op 15 september 1992 publiceerde de staatssecretaris zijn ontwerp inrichtingsbesluit van het voorgezet onderwijs. In dit ontwerp staan veel algemene zaken over doorstroomprogramma's, individueel vbo, voorbereiding op maatschappij en beroep, stages enzovoort. Ook staat er informatie in over vrijstellingen, adviesuren tabellen en mogelijke combinaties van vakken (over dit laatste punt is ook een aparte nota verschenen; zie hierna). In artikel 19 staan procedures aangegeven hoe leerlingen vrijstelling van onderdelen van de basisvorming kunnen krijgen. Dit zal vooral spelen

voor leerlingen in het individueel vbo.

Artikel 27 gaat over de adviestabelen. Deze zijn niet verplicht, want de school is autonoom in het vaststellen van de uren per vak. Wel geeft het advies van het ministerie een belangrijke indicatie. Voor geschiedenis en staatsinrichting wordt voor het vbo aan 200 uur gedacht. Voor mavo, havo en vwo gaat de adviestabel van 240 uur uit, dus twee uur in de eerste drie jaar.

3.

Over de problematiek van vakkencombinaties circuleert sinds juni 1992 een beleidsbrief onder de titel *'Vakkencombinatie: een aspect van kwaliteit'*. De beleidsbrief somt allerlei voordelen op van mogelijke samenwerking en afstemming tussen vakken. Voor ons schoolvak is alleen een combinatie mogelijk met aardrijkskunde en economie. Het voldoen aan de voorgeschreven kerndoelen blijft ook in een vakkencombinatie onverminderd van kracht. Wat de bevoegdheid betreft wordt voorgesteld een leraar die voor één van deze drie vakken bevoegd is ook bevoegd te verklaren voor de combinatie als geheel. Deze bevoegdverklaring kan slechts bij het werken in vakkencombinaties. Dit geldt niet voor maatschappijleraren, tenzij zij voor één van de andere genoemde drie vakken bevoegd zijn.

4.

Op 29 september 1992 zond de staatssecretaris aan de voorzitter van de Tweede Kamer der Staten Generaal een notitie over toetsing in de basisvorming die als uitwerking van artikel 20 van het 'inrichtingsbesluit' moet dienen. Toetsing is nodig om vast te stellen hoe ver de leerlingen met de basisvorming zijn gekomen. Het is de bedoeling dat kennis en vaardigheden die voor het verdere leven van belang zijn, getoetst zullen worden. Dit noemt de notitie inhoudsvaliditeit. Toetsing moet gezien worden als een evaluatie-instrument voor leerlingen, ouders en scholen. De toetsing kan en mag direct na het behandelen van een betreffende kerndoel in de onderwijspraktijk plaatsvinden. In principe dus vanaf het eerste jaar. Voor de inhoud van de kerndoelen,

maar vooral van de benaderingswijzen en vakvaardigheden stelt de notitie toetsing voor aan het einde van de basisvorming, dus in het algemeen in het derde leerjaar met uitzondering van de vakken die niet in het derde leerjaar worden gegeven.

De staatssecretaris zal terzijner tijd komen met voorstellen voor het adviestijdstip van het afnemen van de algemene toetsen om landelijk aan vergelijkbare gegevens te komen. Een belangrijke vraag zal zijn of de basisvorming voldoet aan de doelstelling van verhoging van het onderwijspeil.

Het Cito krijgt de opdracht toetsen te ontwikkelen die jaarlijks naar de scholen worden gestuurd. Strikte geheimhouding wordt gevraagd (hoe wil men dit controleren?). Scholen moeten hun resultaten rapporteren aan de inspectie. De toetsing zal *'in ieder geval uit de opgaven die de minister aan de scholen ter beschikking stelt'* bestaan. Het bevoegd gezag kan daarnaast, dus naast de verplichte toetsing, besluiten dat de school ook eigen opgaven vaststelt.

5.

Het ministerie heeft ruim 2 miljoen beschikbaar gesteld voor additionele nascholing voor 'nieuwe' vakken in de basisvorming. Hier valt ook geschiedenis en staatsinrichting in het vbo onder. De opleidingsinstituten zullen in de komende maanden de scholen benaderen om na te gaan welke geschiedenisdocenten uit het ibo/vbo geschoold willen worden voor de komende basisvorming. De opleidingsinstituten zullen een nascholingsplan aanbieden dat sterk gericht is op de praktijk van de docenten. Vraag dus aan uw schoolleiding of in uw regio ook al een aanbod is.

De Commissie basisvorming.
Ronald Donk (bestuurslid)
Jos van Ginkel (docent havo/vwo)
Iris Rugers (docente havo/vwo)
Lodewijk Severijn (docent tertiair onderwijs)
Peter Stuart (docent vbo tot vwo)
Jan de Vries (docent vbo tot vwo)
Karin Wamelink (docente havo/vwo)

LEERMIDDELENDAG

Op vrijdag 29 januari organiseert de Stichting Burgerschapskunde haar jaarlijkse leermiddelendag in De Meervaart, Osdorpplein, Amsterdam tussen 10.30 en 16.00 uur.

Vele organisaties, verenigingen, uitgevers en instellingen hebben een stand met materiaal voor maatschappijleer, geschiedenis en staatsinrichting. Tevens zijn er enkele workshops, waarin u kunt meedraaien.

Er is kinderopvang aanwezig.

Nieuws van het

VGN

bestuur

Het lijkt eentonig te worden, maar bijna elke bestuursvergadering zijn wij genoodzaakt te reageren op een maatregel, brief of plan van het ministerie.

In november bespraken wij de plannen voor een bevoegdhedenregeling in de basisvorming, waardoor docenten aardrijkskunde, economie en geschiedenis en staatsinrichting les zouden kunnen geven in elkaars vak zonder dat (na)scholing expliciet verplicht wordt. Wij hebben hierover sterke twijfels. Hélène Budé zal de kwestie aan de orde stellen tijdens een OMEGA-overleg. Hierin zijn diverse vakken vertegenwoordigd.

Startersconferentie

In november werd de Startersconferentie gehouden voor jonge docenten. Het was een succesvolle onderneming en er zijn plannen een dergelijke conferentie jaarlijks te organiseren. Om dit te regelen zal er een speciale commissie in het leven geroepen worden.

Intern beraad

Op de vergadering van het bestuur van 16 november j.l. waren de leden van de OAC aanwezig. Benadrukt werd dat het belangrijk is dat er geregeld lesmateriaal en/of bronnen in KLEIO gepubliceerd worden en men was vol lof over het novembernummer met het 'Idee' over het Joods/Palestijns conflict. Dit soort publicaties zijn zeer bruikbaar - komt er ook wat op Lbo/Mavo-niveau? Het zou wellicht nuttig zijn als de redactie vooraf vermeldt, waarover men gaat publiceren.

Andere aandachtspunten waren de staatsinrichting in de basisvorming en intercultureel onderwijs. Zeker over dat laatste moet er een helder stuk op tafel komen, want nu al bleek dat meningen over de invulling ervan sterk verschillen.

European Standing Conference of History Teachers Associations
Zoals u verderop kunt lezen is onlangs in Straatsburg een nieuwe internationale geschiedenisvereniging aan het werk gegaan. Wij (de rest van het VGN-bestuur) beschouwen het als een eer dat onze voorzitter Joke van der Leeuw en secretaris Hélène Budé gevraagd zijn

in het bestuur van deze vereniging ook weer het voorzitterschap en secretariaat op zich te nemen. Ik denk dat vele VGNers het daarmee eens zullen zijn.

Collegiaal contact

Begin november woonde ik de jaarvergadering bij van onze collega's uit Nord-Rhein-Westfalen. Deels kampen zij met dezelfde problemen als de VGN. Zij onderhouden contacten met het nieuwe Bundesland Brandenburg. Misschien ook wat voor ons?

Ter vergadering kon men adhaesie betuigen met de anti-racisme beweging in Berlijn. Een goed initiatief.

Tenslotte

wens ik u namens het bestuur van de VGN een goed 1993 en willen de secretarissen van de commissies snel hun jaarverslag en beleidsplan voor het 'jubileumjaar 1993' inzenden!

Tineke Perdeck-Schimmel

Let op!

De VGN-posters zijn inmiddels door Uitgeverij Malmberg naar alle scholen verzonden. Heeft u hem gekregen? De poster moet al op uw school zijn aangekomen!

Euroclio

Op 9 en 10 december zijn op initiatief van de VGN, gesteund door de Raad van Europa, afgevaardigden van meer dan 20 verenigingen uit 25 landen van Europa in Straatsburg bijeen geweest om de grondslag te leggen voor Euroclio, The European Standing Conference of History Teachers Associations.

Euroclio vertegenwoordigt op het moment ongeveer 35.000 geschiedenisleraren.

Na twee dagen van intensieve beraadslagingen kon men het eens worden over doelstellingen, statuten, plannen voor de naaste en verdere toekomst en een voorlopig bestuur. De officiële oprichting van Euroclio vindt plaats tijdens het VGN-congres in Leeuwarden en het voorlopig bestuur heeft de taak deze bijeenkomst en de directe consequenties van de oprichting voor te bereiden. Het voorlopig bestuur, en de verwachting is dat dit na april zal worden gecontinueerd, is samengesteld uit afgevaardigden van zeven verschillende associaties. Hélène Budé-Janssens werd gekozen tot secretaris-generaal en Joke van der Leeuw-Roord tot president. De andere functies binnen het bestuur worden vervuld door mensen

VGN-LEDENDAG

23 april 1993

In de Kleiokrant van KLEIO 8/1992 (blz. 37) staat de uitnodiging voor de internationale VGN-ledendag op 23 april a.s. in Den Haag.

U kunt u daarvoor

tot 1 MAART

opgeven door de bon in te vullen en op te sturen naar Frits Kat, Jeudestraat 4, 4011 GL Zoelen.

Enkele van de Europadeskundigen - Prof.dr. Rothschild, Prof.dr. P. Hanak, Prof.dr. J. Havranek -, die lezingen hielden in de voorafgaande dagen in Leeuwarden zijn gevraagd 's ochtends te spreken voor de VGN-leden in Den Haag. De mogelijkheid bestaat dat bij de sprekers ook Vaclav Havel zal zijn. Nadere informatie volgt!

Geef u nu vast op! We weten dan op hoeveel mensen we moeten rekenen bij het zoeken naar accommodatie voor de ochtendlezingen!

uit Zwitserland, Groot-Brittannië en België.

De belangrijkste doelstellingen van Euroclio zijn het verspreiden van informatie, het uitwisselen van vakinhoudelijke en vakdidactische ontwikkelingen en het organiseren van internationale conferenties op het gebied van het geschiedenis-onderwijs.

VGN-congres 'Grenzen verleggen'

Met de Raad van Europa werd overlegd over de VGN-conferentie in Leeuwarden van 19-23 april. De economische recessie heeft zo haar gevolgen voor de financiële situatie van de Raad en van onze eigen overheid. Vandaar dat het financiële plaatje nog niet geheel duidelijk is. Of wij een eigen bijdrage aan de congresgangers moeten vragen hangt voorlopig af van de inventiviteit en creativiteit van sponsorwerers. Zoals de situatie er nu uitziet is er in ieder geval plaats voor 25 VGN-

leden. Een aantal van deze plaatsen zijn voor afgevaardigden van de diverse commissies.

Dus: wie het hele congres bij zou willen wonen moet dit zo spoedig mogelijk schriftelijk kenbaar maken aan Hélène Budé of Joke van der Leeuw. Wanneer men er geen bezwaar tegen heeft de kamer met een ander te delen wordt men verzocht dit aan te geven. Er zal t.z.t. geloot worden onder de belangstellenden! Wanneer u woont in de buurt van Leeuwarden, een eigen overnachting kan regelen of slechts een deel van het congres wilt bijwonen, wordt u verzocht dit eveneens spoedig kenbaar te maken. Het dagprogramma biedt inclusief de lunch plaats aan ongeveer 180 personen. Er bestaat dus de mogelijkheid om daaraan mee te doen. De aanwezigheid van een groot aantal buitenlandse geschiedenisdocenten maakt interessante vakinhoudelijke gesprekken en het leggen van uitwisselingscontacten mogelijk. U kunt ook telefonisch informatie vragen!

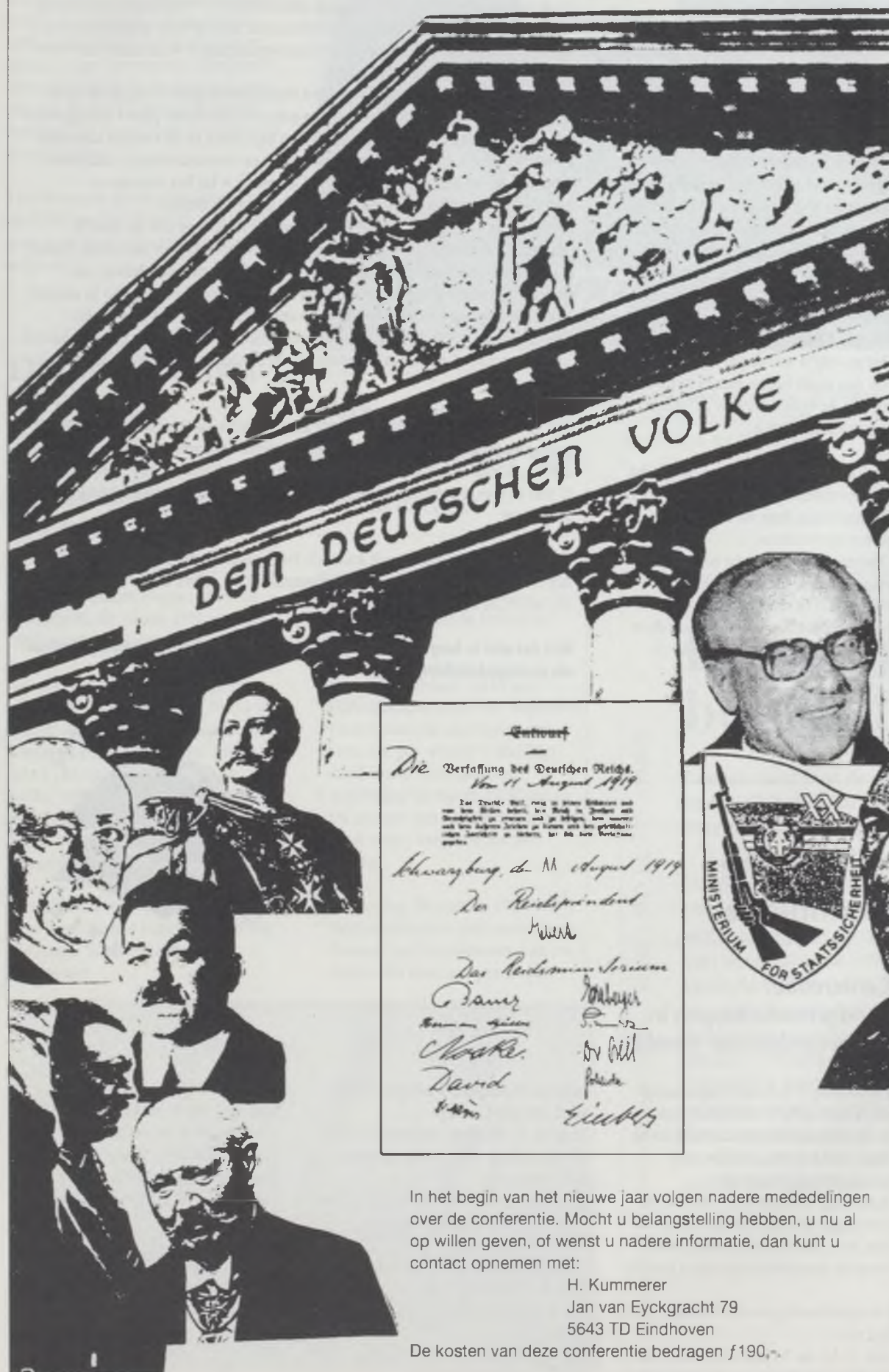
Joke van der Leeuw-Roord

DIDACTIEKCONFERENTIE VGN

conferentieoord woudschoten, zeist
26-27 maart 1993

STRUCTUURBEGRIPPEN & VAARDIGHEDEN

toegepast op Duitsland 1871-1990

In het begin van het nieuwe jaar volgen nadere mededelingen over de conferentie. Mocht u belangstelling hebben, u nu al op willen geven, of wenst u nadere informatie, dan kunt u contact opnemen met:

H. Kummerer
Jan van Eyckgracht 79
5643 TD Eindhoven

De kosten van deze conferentie bedragen f 190,-

Commissie PA-BO

Na de succesvolle studiedag over het thema 'De toekomst van het geschiedenisonderwijs op de Pabo en in het basisonderwijs' in juni 1992 lijkt het even wat stil rond de commissie. Dat laatste is gelukkig schijn. Momenteel wordt de laatste hand gelegd aan de uitwerking van de gehouden enquête en worden de verslagen gebundeld en publicabel gemaakt. Uit de enquête kon opgemaakt worden dat de vakinhoudelijke en vakdidactische onderwerpen, die op de diverse opleidingen aan de orde worden gesteld, getuigen van een grote mate van diversiteit. De programma's verschillen sterk, zowel inhoudelijk als wat tijdsinvestering betreft.

Dit is voor de Commissie PA-BO in ieder geval een aanleiding geweest om zich te buigen over de vraag of het niet zinvol zou zijn om met enige regelmaat korte studiebijeenkomsten te houden voor geschiedenisdocenten aan de opleidingen voor het basisonderwijs. Ook kunnen betere onderlinge contacten en het opstarten van een netwerk de positie van het geschiedenisonderwijs aan de opleidingen in positieve zin beïnvloeden. De rol en taakstelling van de Commissie PA-BO staat daarbij tevens ter discussie.

De commissie hoopt binnen afzienbare tijd een beleidsplan te kunnen presenteren.

Sief Schmiermann

VACATURE

De Didacticeitencommissie van de VGN zoekt op korte termijn

2 nieuwe leden
bij voorkeur werkzaam op
Mavo/Lbo/Havo of Vwo.

Voor meer informatie:
Harriet Mulkens-Harmeyer, tel.
05923-1424 of
Hans Kummerer, tel. 040-118590

Commissie

CLIOMATICA

De nieuwe Commissie Cliomatica is nu tweemaal bijeen geweest.

De eerste bijeenkomst was gewijd aan kennismaking en er is van gedachten gewisseld over de mogelijke taak van de commissie. Op tafel lag een richtlijn van de VGN, waarin de volgende punten waren opgenomen:

- het bijhouden van de cliomatica
- het beoordelen van software
- collega's informeren en adviseren
- contacten onderhouden met hogescholen en universiteiten
- public relations

De aanwezigen konden zich wel vinden in deze richtlijnen en hadden nog enkele toevoegingen. Men vond dat de commissie in april, indien mogelijk, iets zou moeten presenteren op het internationale VGN congres. Verder zijn de taakomschrijvingen van de voorzitter en de secretaris aan de orde geweest.

De tweede vergadering vond plaats op 30 oktober. Jan Snijders werd gekozen tot voorzitter en Peter van Drunen tot secretaris. Verder maakten we een jaarplan:

- een presentatie tijdens het congres
- het actief ontwikkelen van programma's met behulp van externe instanties
- een aanspreekpunt worden voor uitgevers
- software ontwikkelen ter ondersteuning van de basisvorming
- een software gids uitbrengen voor geschiedenisprogramma's met beoordeling
- practise- en drill-programma's aanbieden
- een diskette uitbrengen met materiaal (plaatjes, teksten) dat in proefwerken gebruikt kan worden
- een leerplan ontwikkelen met de SLO
- een netwerk van geïnteresseerden opzetten.

Zeer belangrijk vinden wij het dat er een lage drempel is bij het ontwikkelen van activiteiten. Velen van u zouden betrokken moeten kunnen raken!

De commissie gaat met goede moed aan het werk en hoopt op veel positieve reacties. Mocht u een aanvulling hebben op bovenstaand rijtje, dan is uw bijdrage van harte welkom.

Peter van Drunen

Commissie Havo/Vwo

In overleg met het VGN-bestuur heeft de commissie besloten met ingang van 1993 de organisatie van de bespreking van het eindexamen te wijzigen.

De afgelopen jaren waren er veel discrepanties te bespeuren in de uitkomsten van de examenbesprekingen in het land. Om die reden willen wij één centrale bespreking organiseren voor de voorzitters van de besprekingen in de afdelingen. Tijdens deze bijeenkomst wordt het examen (Havo en Vwo) besproken en het verslag van die vergadering, waarin de voorgestelde aanpassing van de norm wordt opgenomen, wordt aan de voorzitters toegezonden. Via een koeriersdienst kan dat verslag dan de volgende dag bij de voorzitters zijn. Het gevolg is wel dat er in ieder geval een dag moet liggen tussen het overleg van de voorzitters en de afdelingsbijeenkomsten.

De Commissie Havo/Vwo hoopt dat de voorzitters van de afdelingsvergaderingen aan deze nieuwe opzet willen meewerken.

Daarnaast is er elk jaar een grote inspanning nodig om voldoende voorzitters te vinden. Wij roepen belangstellenden op hun naam door te geven aan de voorzitter van de commissie, Annie Biezen, tel. 04970-13578.

Jos van Ginkel

Atlantische Commissie

Conferentie Bondgenootschappen in een veranderende wereld

Op vrijdag 5 februari organiseert de Atlantische Commissie een onderwijsconferentie in de Kleine Zaal van het Muziekcentrum Vredenburg te Utrecht.

Aanvang 9.00 uur met een koffieontvangst en afsluiting circa 17.00 uur met een receptie aangeboden door de burgemeester van Utrecht.

De sprekers op de conferentie zullen zijn:

drs. G.M. de Vries, voorzitter van de Atlantische Commissie en lid

Basisvorming en natuur en milieueducatie

Conferentie in Veldhoven, 5/6 februari

In de loop van november ontvingen alle scholen in Nederland een mailing met programma en inschrijfformulieren voor deze groots opgezette tweedaagse conferentie, die door diverse vakverenigingen waaronder de VGN aan hun leden wordt aanbevolen.

De overheid heeft 78 miljoen gulden beschikbaar gesteld om te bevorderen dat tegen 1995 Natuur- en Milieu-educatie een vaste plaats heeft gekregen in het Nederlandse onderwijs, in het bijzonder in de vakken aardrijkskunde, biologie, economie en geschiedenis en staatsinrichting, natuur- en scheikunde, techniek en verzorging. Daarvoor is bij het voortgezet onderwijs een sector-manager benoemd, mevr. R. Sluiter.

De eerste conferentie(middag) begint met inleidingen van de heer E. Veenstra, lid van het procesmanagement basisvorming en mevrouw Sluiter. Zaterdagochtend wordt de conferentie afgesloten met een lezing van staatssecretaris Wallage die daarna gelegenheid biedt om vragen te stellen. Voor het overige biedt de conferentie een "infomarkt" en een aantal "werkwinkels". Vrijdagmiddag en -avond zijn die vaksgewijs georganiseerd, zaterdagochtend in thema's bestemd voor docenten van verschillende vakken.

Het vakspecifieke programma voor geschiedenis en staatsinrichting wordt georganiseerd door de stimuleringsgroep voor natuur- en milieueducatie, die o.a. Kleio-didactica nr. 18: "Water en vuil, fris gezelschap" produceerde. U zult in hun programmaonderdeel met weer ander materiaal kunnen kennismaken.

Wie de mailing gemist heeft kan zich voor nadere inlichtingen wenden tot het Christelijk Pedagogisch Studiecentrum, t.a.v. mevr. D. de Haas, postbus 30, 3870 CA Hoevelaken.

Stel dat niet te lang uit: er is plaats voor niet meer dan 40 leraren geschiedenis en staatsinrichting.

van het Europees Parlement voor de Liberale Groep; prof.dr. C.B. Wels, verbonden aan de Vakgroep Geschiedenis van de RU Utrecht; prof.dr. H. van der Wusten, verbonden aan de Vakgroep Sociale Geografie van de UvA; J. Luijten, chef redactie buitenland van de Volkskrant; en dr. W.F. van Eekelen, secretaris-generaal van de WEU. De deelnamekosten bedragen f17,50 (inclusief lunch).

U kunt zich opgeven door dit bedrag over te maken op postgiro 3461382 t.n.v. de Atlantische Commissie, Den Haag. Voor meer informatie kunt u contact opnemen met Marieke van Kilsdonk.

Atlantische Commissie, Laan van Meerdervoort 96, 2517 AR Den Haag. Tel. 070-3639495/3645711.

'Het begint met een grapje'

is een mooi uitgegeven en ruim geïllustreerde brochure van de afdeling Voorlichting en Promotie van de FNV, waarin wordt afgerekend met vooroordelen over etnische minderheden. Duidelijk wordt uitgelegd waarom kreten als 'ze pikken onze banen in' en 'we worden overspoeld door vluchtelingen en illegalen' weinig met de werkelijkheid te maken hebben. Per 'vooordeel' worden de feiten gegeven.

Het boekje is gratis verkrijgbaar bij de FNV, tel. 020-5816420. Alleen de portokosten worden in rekening gebracht.

Cartoons in Rotterdam

tot en met 31 januari is voor Europa-liefhebbers een expositie

Eurovisioen Europese eenwording op prenten en tekeningen

te zien in het Schielandshuis in Rotterdam in het Prentenkabinet. Bent u op zoek naar een leuke instap voor de les of een gemeen plaatje voor een proefwerk, dan is dat misschien hier te vinden.

Drents Museum in Assen

Veranderend Landschap tot 7 maart

Dit is een expositie van aardrijkskundige schoolplaten uitgegeven door Noordhoff, die tussen 1911 en circa 1968 vele klaslokalen hebben verfraaid.

Verder wordt informatie gegeven over de kunstenaars die dit beeld van Nederland voor vele lagere schoolkinderen geschetst hebben. Met foto's van nu wordt aangegeven welke veranderingen zich sindsdien voorgedaan hebben. Bij de tentoonstelling verschijnt een rijk geïllustreerd boek.

Van 27 maart tot 5 september is de tentoonstelling te bezichtigen in het Nationaal Schoolmuseum in Rotterdam.

Cursussen in het Rijksmuseum van Oudheden

In januari beginnen in Leiden weer een aantal cursussen over de Klassieke Oudheid en het oude Egypte.

- zaterdag 9 januari: 10.15 uur - Hiërogliefenschrift voor beginners (een cursus van tien lessen van twee uur per week); 's middags start er een vervolgcursus;
- donderdag 18 maart: 19.30 uur - De cultuur van het Oude Egypte (tien lessen van twee uur per week);
- en
- donderdag 28 januari: 19.30 uur - Bedolven steden (een cursus over Pompeii en Herculaneum van zes lessen van twee uur per week).

Voor verdere informatie, de kosten en inschrijving kunt u terecht bij: Jan Telders, tel. 070-163178.

Dé indianen bestaan niet

Lesmateriaal voor de onderbouw van het voortgezet onderwijs bestaande uit een leerlingenboek (32 p.) en een docentenhandleiding (12 p.). Prijs: f10,-.

In het fraai uitgevoerde lespakket 'Dé indianen bestaan niet' van de Scholengroep Latijns Amerika, wordt ingegaan op de geschiedenis, cultuur en positie van verschillende inheemse volken in Latijns Amerika. Door de beschrijving van 'een dag uit het leven van ...' een Yanomami-jongen in het tropisch regenwoud, een Aymara-meisje op de hoogvlakte van de Andes en een Azteekse tweeling in Mexico-Stad, komt de dagelijkse werkelijkheid van drie zeer verschillend levende indianengroepen dichtbij. Een lespakket dat in dit Columbusjaar 1992, maar ook in 1993 —het VN-Jaar van de Inheemse Volken—, goede diensten kan bewijzen.

Besteladres:
Scholengroep Latijns Amerika
Nieuwe Herengracht 29-1
1011 RL Amsterdam.
Tel. 020-6231554
Fax. 020-6265258

De uitgave is tot stand gekomen in samenwerking met Novib, Den Haag.

Coördinatiepunt Onderwijs campagne Inheemse Volken: LSEO, tel. 020 - 6204815

Amsterdam en de oudheid

Voor geïnteresseerden in klassieke cultuur moet Amsterdam in deze kerstvakantie wel een geweldige trekpleister zijn, want u bent daar een hele dag onder de pannen met een bezoek aan:

het Allard Pierson Museum

KRETA, Bakermat van Europa tot en met 28 maart

Op deze grote internationale tentoonstelling wordt een beeld gegeven van de Minoïsche paleisbeschaving op Kreta - Knossos -. De verschillende functies van de Minoïsche paleizen worden uit de doeken gedaan aan de hand van voorwerpen uit diverse Europese musea en reconstructies. Bij de tentoonstelling is een audiovisuele presentatie gemaakt over de archeologie van Kreta en een programma 'Theseus op zoek naar de Minotaurus'.

De bijbehorende catalogus met artikelen kost f15,-.

de Nieuwe Kerk

POMPEII terug naar de bedolven stad

Zoals al vermeld in KLEIO 9 op blz. 34 is deze tentoonstelling te bezichtigen van 10 december tot en met 12 april.

Aan de hand van honderden

voorwerpen wordt een beeld gegeven van het dagelijks leven in een Romeinse provinciestad in 79 n.Chr., toen door een geweldige ramp dat dagelijks leven voor eeuwig werd vastgelegd in de lava. Door de eeuwenlange opgravingen die in Pompeii en Herculaneum, minder en meer wetenschappelijk verantwoord gedaan zijn, is er uiteraard enorm veel materiaal aan het daglicht gekomen, zodat het mogelijk moet zijn een duidelijk beeld te

krijgen. Samen met Egypte is Pompeii zodoende voor veel docenten een vast onderwerp in het onderwijs van de brugklas geworden.

Tegenwoordig is het voor wetenschappers voornamelijk de kunst om in die baaierd van gegevens de weg te vinden. Nog meer huizen, sieraden, vaatwerk etcetera, om van overblijfselen van mensen maar niet te spreken zijn niet echt nodig. Wat wel nodig was, was een ordening van alle vondsten en een methode om de gegevens op diverse manieren te combineren.

De oplossing kwam van IBM, dat in een groot computerproject alles heeft opgeslagen. De tentoonstelling geeft een impressie van het project en biedt de mogelijkheid zelf uit te proberen wat deze manier van informatieverwerking vermag.

Ook bij deze tentoonstelling verschijnt een catalogus.

Domkerk Utrecht

Fototentoonstelling Europa na de Reformatie

Van 16 januari tot en met 24 februari wordt in de Domkerk een tentoonstelling gehouden van foto's die inzicht geven in de manier waarop in diverse Europese landen het vervallen van de centrale positie van de katholieke kerk werd opgevangen. Wat betekende dit bijvoorbeeld voor het kerkelijk leven, het onderwijs en de armenzorg? Behalve de antwoorden per land (Groot-Brittannië, Denemarken-Zweden, België, Duitsland, Frankrijk en Nederland) wordt ook meer inzicht gegeven in de complexe verhouding van kerk en staat. Tevens wordt het hervormingsproces in de stad Utrecht uit de doeken gedaan.

De tentoonstelling is gratis, de Dom is open van 11-16 uur op weekdays, op zondag van 14-16 uur. Het bijbehorende boekje *Naar een nieuw evenwicht: Europa na de Reformatie* is op de tentoonstelling verkrijgbaar en te bestellen door f5,- over te maken op gironummer 403625 t.n.v. de Gemeentearchivaris te Utrecht o.v.v. 'fototentoonstelling Dom'.

Het college-dictaat van dr. Lafeber over het eindexamenonderwerp 'Nederland' is verschenen als handboek met leerlingenboekje. U kunt het bij hem bestellen door het juiste bedrag over te maken op postgiro 1090433 t.n.v. C. Lafeber te Goirle.

- docentenhandboek en leerlingenboekje f45,-
 - alleen het leerlingenboekje f18,50
- beide inclusief portokosten

(Aan het kopiëren van het leerlingenboekje zijn zekere voorwaarden verbonden; bel hierover met de auteur 013-430340, liefst na 20.00 uur)

Nascholing

KPC Vakgroep geschiedenis en staatsinrichting

Conferenties

13 januari

'Het eindexamen geschiedenis en staatsinrichting C/D'

4 februari

Workshop Historische
Werkmaterialen

10 februari

Tweelingconferentie ibo/lbo/mavo
'Omgaan met geschiedenis en
staatsinrichting in de basisvorming'
(vervolg van deze conferentie op 12
mei)

17 februari

Tweelingconferentie avo/vwo
'Omgaan met geschiedenis en
staatsinrichting in de basisvorming'
(vervolg van deze conferentie op 9
juni)

7 april

Workshop 'Hoe kiezen we een
methode voor geschiedenis en
staatsinrichting?'

21 april

'Intercultureel geschiedenisonder-
wijs in relatie tot de basisvorming'

12 mei

Tweelingconferentie; vervolg op
die van 10 februari

9 juni

Tweelingconferentie; vervolg op
die van 17 februari

Vorbereidingsbijeenkomst en basisvorming

Middagen met als centraal thema
het kiezen van een methode. De
middag duurt van 13.30 uur tot
16.30 uur. De deelnemers ontvan-
gen een informatiebrochure.

De middagen zijn op:

20 januari: Utrecht
27 januari: Nijmegen
3 februari: Zwolle
10 maart: Amsterdam
17 maart: Groningen
24 maart: Eindhoven
31 maart: Rotterdam

Aan deze activiteiten zijn kosten
verbonden. De redactie heeft hier-
over verder geen informatie ont-
vangen. U kunt daarvoor terecht

bij Daniëlle Becks, KPC-secretari-
aat, Postbus 482, 5201 AL 's-
Hertogenbosch. Tel. 073-215435.
Hier kunt u ook een aanbodcatalo-
gus aanvragen met nadere infor-
matie.

RU Groningen - Lerarenopleiding Geschiedenis en Staatsinrichting

Conferentie regionale geschiedenis en onderwijs 'Joods leven in Noord- Nederland voor de Tweede Wereldoorlog

Voor eerste en tweede graads
docenten VO wordt op
zaterdag 26 maart

een conferentie georganiseerd
waarbij diverse aspecten van joods
leven in de drie noordelijke provin-
cies aan de orde komen. Er wordt
aandacht geschonken aan metho-
des van onderzoek en aan uiteenlo-
pende vormen van 'verbeelding'.
Ook is didactisch materiaal
aanwezig. De centrale lezing wordt
gehouden door drs. H. Wedman.
De conferentie is een coproductie
van de studierichting geschiedenis
en staatsinrichting van de NHL, de
Lerarenopleiding Geschiedenis en
Staatsinrichting van de RUG, Het
Herinneringscentrum Kamp
Westerbork en de Harmina
Wiersma Stichting.

Tijd: 10.00 - 16.00 uur
Plaats: Herinneringscentrum Kamp
Westerbork, Oosthalen 8, 9414 TG
Hooghalen
Kosten: f12,50

Aanmelding voor 1 februari 1993
bij H. van der Veen, tel. 058 -
934266 (werk)/05987 - 14919
(privé), bij wie ook nadere infor-
matie verkrijgbaar is.

HKLS

Studiedag 'Het nieuwe eind- examen (vanaf 1994)' en 'Nederland op weg naar een modern industriële samen- leving'

Aansluitend aan de dag van de
WIEG, die in Sittard gehouden

wordt op 3 februari van 10.00 -
16.00 uur (zie hiervoor ook KLEIO
9 van november) zal van 16.30 -
20.30 uur informatie gegeven wor-
den over het eindexamenon-
derwerp voor 1993 en 1994 over
Nederland.

Een lid van de stofomschrijvings-
commissie, die ook de speciale
bundel samenstelde, zal informatie
geven over de stofomschrijving en
dr. C.V. Lafeber, oud-docent van de
deeltijdopleiding te Sittard en
Tilburg, zal in een lezing op de
inhoud ervan ingaan.

De kosten van dit extra gedeelte
bedragen f50,- inclusief broodjes,
koffie en materiaal.

Basisvorming geschiedenis en staatsinrichting

De vakgroepen aardrijkskunde en
geschiedenis organiseren een con-
ferentie over omgevingsgericht
onderwijs bestaande uit lezingen
door deskundigen, workshops en
practika op

dinsdag 27 april
van 10.30 - 16.30 uur
voor docenten

Lbo/Mavo/Havo/Vwo.

Er wordt speciale aandacht ge-
schonken aan de vaardigheden die
in de basisvorming centraal staan.
Ook kunt u kennis maken met het
project 'Limburg on line', om-
gevingsgericht geschiedenis-
onderwijs met gebruik van de com-
puter dat past binnen het gangbare
lescurriculum.

De kosten bedragen f125,- inclusief
lunch, koffie en thee en conferen-
tiemap.

Voor informatie: drs. R. Verstaen,
tel. 046-599543 (geschiedenis) en
H. Stohr, tel. 046 - 599543
(aardrijkskunde).
De deelnemers krijgen een confe-
rentiemap met lesmateriaal.

**Het Ost-West-Kolleg der Bundes-
zentrale für Politische Bildung in
Keulen organiseert allerlei meer-
daagse conferenties in het voorjaar
en de zomer van 1993 met name
over Midden- en Oost-Europa.
Voor informatie hierover (thema's,
kosten, hoe u op te geven, subsidie)
kunt u terecht bij het VGN-
bestuurslid Frits Kat.**

Vertrouwde patronen, nieuwe dromen Nederland naar een modern-industriële samenleving 1948-1973

VGN-READER

onder redactie van Héliène Vossen, Marjan Schwegman en Peter Wester

Zoals het geval was bij het eindexamenonderwerp geschiedenis en
staatsinrichting in 1990 en 1991 'Vrouwen in de twintigste eeuw',
geeft de VGN ook nu een uitgebreide informatieve bundel
artikelen uit over het CE-onderwerp voor 1993 en 1994:
'Nederland naar een modern-industriële samenleving'.

De nadruk valt op
sociaal-economische en
mentaliteitsgeschiedenis.

Een ruime bron van
up-to-date informatie over
de jaren vijftig en zestig!

De bundel is geillus-
treerd en kost f40,-
inclusief portokosten.
U kunt bestellen door
het bedrag over te
maken op postgiro
128701 t.n.v.
Penningmeester VGN
in Den Haag.

De **IVS-GS/SI**
(ver. Ons Middelbaar Onderwijs) organiseert
van vr. 15 t/m zo. 24 okt. '93 en van vr. 22 t/m zo. 30 okt. '93 een 10-daagse studiereis

NAAR CAPPADOCIË, TURKIJE

REISSOM / WAT OMVAT ZE

Reissom vanaf: f 1850,-
en omvat:

- lijnvlucht Amsterdam-Ankara v.v.
- overnachting in 3 en 4 sterren-hotels
- volpension (ontbijt/ diner in het hotel, lunches en route)
- alle transfers in Turkije
- exkursies volgens programma o.l.v. Nederlandstalige gids
- entreegelden en vervoer per luxe bus
- diensten van een Nederlands sprekende begeleid(st)er

Op alle studiereizen is van toepassing:
WIE HET EERST KOMT, HET EERST MAALT!!!

PROGRAMMA

VR. 15/22-10-'93.
AMSTERDAM-ANKARA.

ZA. 16/23-10-'93.
ANKARA.

Bezoek aan:
- Romeinse thermen;
- Zuil v Julianus;
- Tempel v Augustus;
- Citadel (Seltsj.);
- Aleaddinmoskee;
- Ahi-Elvanmoskee;
- Arslanhana-moskee;
- Etnografisch Mus.;
- Mausoleum v Atatürk.

ZO. 17/24-10-'93.
**ANKARA-HATTUSAS-
YAZILIKAYA-GORUM.**

Bezoek aan:
- Arch. Museum Ankara;
- Hattusas met o.a.:
* Stadsmuren;
* Leeuwenpoort;
* Koningspoort;
* Burcht Büyükkale;
- Yazilikaya met o.a.:
* Tempelcomplex;
* Reliëfs

MA. 18/25-10-'93.
**GORUM-ALACA
HOYUK-
KAYSERI-KULTEPE-
UCHISAR-NEVSEHIR.**

Bezoek aan:
- Alaca Hoyuk met:
* Opgravingen voor-
Hett. hoofdstad;
* Sfinxpoort;
- Kayseri met:
* Monumenten uit
Seldsoekentijd;
- Kültepe met:
* Hattische opgrav.;
* Plaatselijk Museum;
- Eerste kennismaking
met Cappadocië;
- Uchisar met o.a.:

* Kasteelplateau met
panorama over de
Vallei v Göreme.

DI. 19/26-10-'93.
**NEVSEHIR-VALLEI VAN
AVILCAR/KILI/
CLARGO-REME-
ORTAHISAR-BRAHIN
PASA-HALACDERE-NEV-
SEHIR.**

Bezoek aan:
- Avilcar Vallei;
- Kiliclar Vallei;
- Vallei v Göreme met:

WO. 20/27-10-'93.
**NEVSEHIR-VALLEI VAN
ZELVE-OZKONAK-
AVANOS-NEVSEHIR.**

Bezoek aan:
- Vallei v Zelve met
z'n feeënschoorste-
nen, oude holwoni-
gen en voormalige
monnikenverblijven;
- Ozkonak, een onder-
grondse stad;
- Avanos met z'n pot-
tenbakkers, onyx en
tapijtknopen;
- Middag ter vrije
besteding.

DO. 21/28-10-'93.
**NEVSEHIR-SINASSOS-
GUMUSLER-DEKLIKUYU-
VALLEI VAN
IHLARA-KONYA.**

Bezoek aan:
- Sinassos, een oud
Grieks stadje met:
* St Basiluskerk;
* Fresco's;
- Gümüsler met o.a.:

* de Eskigümüs (By-
zantijnse rotskerk
met fresco's;
- Derinkuyu, uit 12
woonlagen bestaande
ondergrondse stad;
- Vallei v Ihlara met:
* Yılanli Kilise;
(Kerk met de slang)
* Ağaçalı Kilise;
(Kerk onder boom)
- Karavanserai v Sul-
tan Hani.

VR. 22/29-10-'93.
KONYA-KUTAHYA.

Bezoek aan:
- Konya met o.a.:
* Aleaddin-moskee;
* Karatay Koransch.;
* Mevlana Museum.

ZA. 23/30-10-'93.
**KUTAHYA-SEYITGAZI-
MIDAS SEHRI-
GORDIUM-ANKARA.**

Bezoek aan:
- Kutahya met o.a.:
* Oude straten/huiz.;

organisatie:

**interscholair vaksectie
GESCHIEDENIS en
STAATSINRICHTING**

vereniging ons middelbaar onderwijs

Cappadocië

VGN-leden
kunnen ook
hierop
inschrijven.

* Citadel (Byzant.);
- Seyitgazi met het
Bektasi klooster;
- Midas Sehri met:
* Midasmonument;
* Stenen troon;
* Romeinse graven;
* Reliëfs (Hett.);
- Gordium met o.a.:
* Opgravingen;
* Plaatselijk Museum.

ZO. 24/31-10-'93.
ANKARA-AMSTERDAM.

TURKISH
AIRLINES

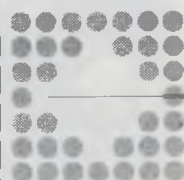
INSCHRIJVING:
Deze sluit op 1 sept. 1993
Aanmelden bij:
**N.J. Stam, Kortenaerstr. 5
5102 BV Dongen.
Tel. 01623-20856.**

* Karanlık Kilise;
(Duisterniskerk)
* Tokali Kilise;
(Omgorde kerk)
* Virgin Mary Kilise;
(Maagd Maria-kerk)
* El Nazar Kerk;
- Ortahisar met o.a.:
* Panorama;
* Vesting;
- Ibrahim Pasa en z'n
Osmaanse huizen;
- Halacdere met z'n
zachte tufstenen
stroombedding en
typisch klooster;

O M O - I n s c h r i j f f o r m u l i e r

☐ Ja, ik ben geïnteresseerd in de reis naar Turkije, stuur u mij s.v.p. meer informatie.

Naam: _____

Adres: _____

Woonplaats: _____

Tel.: _____

GRANAADA & PARTNER

Bon of kopie in envelop sturen naar onderstaand adres.
N.J. Stam, Kortenaerstraat 5, 5102 BV Dongen.
Voor telefonische informatieaanvraag of inschrijving bel: Tel. 01623-20856

Toen voor Straks voor de leerling van nu!

Toen voor Straks: dé geschiedenis- methode voor de basisvorming

'Toen voor Straks' is een nieuwe geschiedenismethode die geheel ontwikkeld is binnen het kader van de kerndoelen van de basisvorming.

In 'Toen voor Straks' ligt het accent op training in kritisch en methodisch denken. 'Toen voor Straks' sluit daarmee volledig aan op hetgeen met de kerndoelen wordt beoogd.

Toen voor Straks houdt rekening met de leerling van nu!

'Toen voor Straks' werkt met eigentijdse thema's waarbij gebruik wordt gemaakt van materiaal van nu, zoals boeken, kranten, films, historische objecten binnen en buiten musea.

'Toen voor Straks' maakt uw leerlingen duidelijk dat het verleden overal rondom hen aanwezig is door aandacht te schenken aan lokale geschiedenis en aan andere historische aspecten in de eigen omgeving en leefwereld van de leerling.

Toen voor Straks werkt met vaste rubrieken per thema

In 'Toen voor Straks' is de leertekst beknopt gehouden. Elk thema biedt naast de leertekst een vaste serie rubrieken die de verschillende historische aspecten stuk voor stuk belichten: inleving, beknopte leertekst, verdiepingsstof, mysterie, toen en nu, het onderwerp verfilmd, het onderwerp in boeken, voorwerpen in ons land.

U kunt hierin uw eigen keuze maken!

Drie leerboeken, werkboeken en docentenhandleidingen

Voor ieder leerjaar is er een leerboek, een werkboek en docentenhandleiding. Het werkboek bij elk deel bevat oefeningen bij alle rubrieken uit het leerboek en leert uw leerlingen de geschiedenis in kaart te brengen en in de tijd te plaatsen. De docentenhandleiding bij elk deel bevat didactische tips, lessuggesties en een antwoordmodel met de antwoorden op de vragen uit het werkboek.

Toen voor Straks

Leerboek deel 1

1e druk, ing. 90 236 3492 6
f 28,75

Werkboek deel 1

1e druk, ing. 90 236 3493 4
f 14,25

Docentenhandleiding deel 1

1e druk, losbl. 90 236 3491 8
f 46,75

Leerboek deel 2

1e druk, ing. 90 236 3502 7
f 31,00

Werkboek deel 2

1e druk, ing. 90 236 3504 3
f 14,75

Docentenhandleiding deel 2

1e druk, losbl. 90 236 3503 5
f 49,50

Leerboek, deel 3

1e druk, ing. 90 236 1333 3
prijs bij verschijnen

Werkboek deel 3

1e druk, ing. 90 236 1334 1
prijs bij verschijnen

Docentenhandleiding deel 3

1e druk, losbl. 90 236 1335 X
prijs bij verschijnen

**Kerndoelenkaart
gratis**

Voor meer informatie kunt u contact opnemen met onze medewerkers van de afdeling Voorlichting & Verkoop, telefoon 070 - 3952324.

Nijgh & Van Ditmar Educatief

Postbus 3075 2280 GB Rijswijk telefoon 070 - 3952324

Ook verkrijgbaar bij de erkende boekhandel.

LIJST VAN COMMISSIES EN AFDELINGSSECRETARISSEN

• Commissie PABO

F. Kolen, *voorzitter*, Van Renesseborch 69, 3341 RC Hendrik Ido Ambacht. Tel. 01858 - 12913.
J. Schmiermann, *secretaris*, Mooksebaan 8b, 6562 ZS Groesbeek. Tel. 08891 - 71636.
A. van Zeyl, *penningmeester*, Verhoevenstraat 37, 2291 RN Wateringen. Tel. 01742 - 3809.
Th. Beker, Meyhorst 9131, 6537 KK Nijmegen. Tel. 080 - 445825.
Mw. M. du Jour, Dibbetstraat 41, 2518 PN Den Haag. Tel. 070 - 3651027.

• Commissie Havo/Vwo

Mw. A. Biezen-Hurkmans, *voorzitter*, Genderweg 1, 5521 NX Eersel. Tel. 04970 - 13578.
J. van Ginkel, *secretaris*, Schoonenburg 116, 6714 GE Ede. Tel. 08380 - 35543.
P. Wester, Denekamperstraat 28, 7588 PW Beuningen. Tel. 05415 - 52061.
L. Dalhuisen, Kortenaerlaan 18, 2121 XK Bennebroek. Tel. 02502 - 49441.
E. Roest, Tapuitlaan 123, 7905 CV Hogeveen. Tel. 05280 - 74144.
N. Stam, Kortenaerstraat 5, 5102 BV Dongen. Tel. 01623 - 20856.
T. J. Dankert, Swarte Ryth 3, 9354 XE Zevenhuizen. Tel. 05943 - 2207.
Mw. K. Wamelink, Prins Hendrikstraat 158, 7571 BW Oldenzaal. Tel. 05410 - 22289.

• Commissie Mavo/Lbo

P. Stuart, *voorzitter*, Archipel 16-20, 8224 GH Lelystad.
Mw. M. van Tussenbroek, *secretaris*, Marie Curielaan 76, 3553 HV Utrecht. Tel. 030 - 438268.
J. de Vries, Röntgenlaan 8, 3553 GM Utrecht. Tel. 030 - 422693.
Mw. J. Daalmans, Olympialaan 6, 4625 CT Bergen op Zoom. Tel. 01640 - 37998.
T. Poot, Indigoblaauw 13, 2718 JZ Zoetermeer. Tel. 079 - 611617.
T. Kampen, Prins Bernhardlaan 71, 2741 DM Waddinxveen.
R. Hendriks, Middenweg 83, 1098 AG Amsterdam. Tel. 020 - 6682237.

• Didactiviteitencommissie

Mw. H.A.M. Mulkens-Harmeijer, *voorzitter*, Hoofdweg 116, 9484 TB Oudemolen. Tel. 05923 - 1424.
H. Kummerer, *secretaris*, Jan van Eyckgracht 79, 5643 TD Eindhoven. Tel. 040 - 118590.
H. van Duijsen, Lokeren 105, 5235 DC 's-Hertogenbosch. Tel. 073 - 417822.
J.G. Raven, Kinkoarn 8, 9051 MJ Stiens. Tel. 05109 - 4050.
R. Soeter, Cayennedreef 23, 3563 SB Utrecht. Tel. 030 - 612710.
W. Bouwman, Kloosterstraat 47, 5708 GM Helmond. Tel. 04920 - 34709.

• Commissie Volwasseneneducatie

Mw. A. van Bekkum, *voorzitter*, Molvense erven 102, 5672 HN Nuenen. Tel. 040 - 834364.
Mw. M. Vencken-Martens, *secretaris/penningmeester*, Haarenseweg 4a, 5061 VL Oisterwijk. Tel. 04242 - 84297.

M. Otten, Deventerweg 60, 7203 AM Zutphen. Tel. 05750 - 42160.
Mw. B. Beenackers-Heeren, Adm. Helfrichstraat 10, 9801 EM Zuidhorn. Tel. 05940 - 3365.
Mw. I. Attema, Transvaalkade 29, 1092 JL Amsterdam. Tel. 020 - 931572.
Mw. M.L. Teunissen, Postbus 31, 9989 ZG Warffum. Tel. 05950 - 3082.
Mw. I. Mentink, de Wuurde 7, 6662 ZE Elst. Tel. 08819 - 72233.

• Onderwijsadviescommissie

P. van Leeuwen, *voorzitter*, Everdrift 4, 5431 LV Cuyk. Tel. 08850 - 14598.
2272 HK Voorburg. Tel. 070 - 873165.
W. van Waardhuizen, *secretaris*, Poortersveld 309, 7327 AK Apeldoorn. Tel. 055 - 423832.
W. Bouwman, Kloosterstraat 47, 5708 GM Helmond. Tel. 04920 - 34709.
Mw. I. Rugers, Lokeren 105, 5235 DC Den Bosch. Tel. 073 - 417822.
Mw. P. van Aken-Rens, Hoogwerflaan 19, 2594 BH Den Haag. Tel. 070 - 385974.
C. Weltevrede, Driehoek 72, 3328 KJ Dordrecht. Tel. 078 - 178288.

• Commissie Vrouwengeschiedenis

Bregje Pel, *voorzitter*, Breedstraat 123, 1601 KC Enkhuizen. Tel. 02280 - 18538.
Janneke Riksen, *secretaris*, Schepenenlaan 79, 8014 JC Zwolle. Tel. 038 - 660935.
Renée Schreuder, *penningmeester*, Normandië 164, 3524 RM Utrecht. Tel. 030 - 802130.
Ellen Marrenga, Lange Leidsedwardsstraat 212 hs, 1017 NR Amsterdam. Tel. 020 - 277126.
Zonneke Matthee, Heivlinder 53, 2317 JT Leiden. Tel. 071 - 215873.
Marianne Zewald, Vijverlaan 2, 2012 RC Haarlem. Tel. 023 - 283325.
Riemke Leusink, Dr. J. P. Heyelaan 4, 3818 GT Amersfoort. Tel. 033 - 630996.
Anneke Ribberink, J.S. Bachstraat 20, 3533 XC Utrecht. Tel. 030 - 945573.

• Commissie Cliomatica

J. Snijders, *voorzitter*, Churchillaan 13, 5571 AR Bergeyk. Tel. 04975 - 2972.
P.H.A. v.Drunen, *secretaris*, Bruykersstraat 32, 3237 AB Vierpolders. Tel. 01810 - 16591.
Mw. M. Bitter-Rijkema, Berkenlaan 20, 6133 WZ Sittard.
M.G. Harreman, Bezuidenhoutseweg 129, 2594 AE 's Gravenhage. Tel. 070 - 3853612.
Mw. H.E. Hey, Naarderweg 4, 3891 DK Zeewolde. Tel. 03242 - 3633.
A. v.d. Knaap, Weemhoffhorst 40, 7531 GG Enschede. Tel. 053 - 337280.
A. Mens, Vaartdreef 94, 2724 GH Zoetermeer. Tel. 079 - 412379.
A.J. Meijer, Diamant 14, 1703 EV Heerhugowaard. Tel. 02207 - 13300.
M.A. Otten, Deventerweg 60, 7203 AM Zutphen. Tel. 05750 - 42160.

• Redactie KLEIO

W. Rongen, *voorzitter*, Antillen 4, 3524 EZ Utrecht. Tel. 030 - 892580.
J.A. de Ruiter, *secretaris*, Parkweg 5, 7602 JC Almelo. Tel. 05490 - 60987.
Mw. T. Bogaerts-Stoopman, *eindredacteur*, Omloop-West 9, 3402 XM IJsselstein. Tel. 03408 - 83576.
B. Engbers, Klaverstraat 12, 3572 VD Utrecht. Tel. 030 - 713329.
I.D. Verkuil, Eemnesserweg 35, 1221 CS Hilversum. Tel. 035 - 857499.
H. Termeer, Kometenstraat 28, 6543 XJ Nijmegen. Tel. 080 - 772179.
R. Slotboom, Vesuvius 42, 3524 WV Utrecht. Tel. 030 - 895982.
J.L.G. van Oudheusden, Massenetstraat 21, 5144 WP Waalwijk. Tel. 04160 - 37430.
Mw. C.L. Peucker-Martin, Broederplein 35, 3703 CD Zeist. Tel. 03404 - 22769.

• VGN-vertegenwoordigers in de Onderwijscommissie NHG/VGN

Mw. C.E.M. Veldhuis-Meester, Quintuslaan 4, 9722 RV Groningen. Tel. 050 - 270099/635997.
J.C.M. Greep, Van Zuylen van Nijeveltstraat 64, 2242 AR Wassenaar. Tel. 01757 - 16387.
E. Boerhout, Merwedekade 133, 3522 JA Utrecht. Tel. 030 - 800552.
Mw. C. Rieter-Michelotti, Sterreschansweg 48, 6522 GR Nijmegen. Tel. 080 - 220349/220606.
Mw. J. van der Meer, Linnaeusparkweg 34, 1098 EC Amsterdam. Tel. 020 - 6923423.

• Afdelingssecretarissen

Alkmaar. Vacant
Amsterdam. Vacant
Arnhem. J. Sillekens, Patrijsstraat 42, 6542 TM Nijmegen. Tel. 080-778680.
Den Bosch. Vacant.
Breda. A. Schillemans, Kennedylaan 45, 5051 XE Goirle. Tel. 013-341252.
Eindhoven. J. Engbers, Roest 2, 5491 XX St. Oedenrode. Tel. 04138-73138.
Goes. A.P. van Vugt, Westerzicht 273, 4385 AH Vlissingen. Tel. 01184-71109.
Groningen. Vacant.
Den Haag. Mw. J.M.H.J. Kuijpers, P. omonaplein 54, 2564 XS Den Haag. Tel. 070-3259222.
Haarlem. G.G. Callenbach, Kempen 12, 2036 EL Haarlem. Tel. 023-330006.
Hengelo. P. Wester, Denekamperstraat 28, 7588 PW Beuningen (OV.). Tel. 05415-2061.
Leeuwarden. H.G. Wolthoff, Nynke v. Hichtumwei 66, 8915 JJ Leeuwarden. Tel. 058-121982.
Maastricht. Vacant
Rotterdam. C.J. Renes, Hoeksekade 53, 2661 CJ Bergschenhoek. Tel. 01892-16363.
Utrecht. P. van Hees, Prof. Ritzema Boslaan 95, 3571 CP Utrecht. Tel. 030-733562.
Venlo. Vacant.
Zutphen. J.B.M. ter Beek, Leeuweriklaan 4, 7203 JE Zutphen. Tel. 05750-18339.
Zwolle. Vacant.